

**ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ & ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

Π Τ Υ Χ Ι Α Κ Η Ε Ρ Γ Α Σ Ι Α

**«Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΝΗΠΙΟΥ.
Η ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ»**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ:

ΚΟΝΙΔΑΡΗ ΑΡΙΣΤΕΑ

ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ ΜΑΡΙΑ

ΤΣΙΚΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ:

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝ/ΝΑ

*Πτυχιακή εργασία για τη λήψη του πτυχίου
στην Κοινωνική Εργασία, από το τμήμα
Κοινωνικής Εργασίας της σχολής Επαγγελματών
Υγείας και Πρόνοιας του Α.Τ.Ε.Ι. Πατρών.*

ΠΑΤΡΑ 2005

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	ΣΕΛΙΔΕΣ
ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ.....	5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	6
2. ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ:.....	8
2.1. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	8
2.2. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ.....	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.

1. Η εξέλιξη του θεσμού της οικογένειας.....	10
2. Η Ελληνική οικογένεια.....	15
3. Η οικογένεια ως κοινωνικό σύστημα.....	16
4. Δομή της οικογένειας: Παράδοση και Εκσυγχρονισμός.....	18
5. Οι λειτουργίες της οικογένειας.....	21
• Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια σε σχέση με το παιδί.....	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

1. Ορισμός Προσωπικότητας.....	27
2. Πρώτη κρίση Προσωπικότητας.....	28
3. Θεωρίες Προσωπικότητας.....	30
• Ψυχαναλυτική θεωρία του Sigmund Freud.....	30
• Θεωρία του Alfred Alder.....	32
• Βιοκοινωνική θεωρία του Eric Erikson.....	33
• Θεωρία του Jean Piaget.....	34

4.	Παράγοντες διαμόρφωσης της Προσωπικότητας.....	36
•	Βιολογικοί Παράγοντες.....	36
•	Περιβαλλοντικοί Παράγοντες.....	37
⇒	Φυσικό Περιβάλλον.....	37
⇒	Κοινωνικό – Πολιτισμικό Περιβάλλον.....	38
•	Κοινωνιολογικοί Παράγοντες.....	39
⇒	Μέγεθος Οικογένειας.....	39
⇒	Σειρά Γέννησης.....	41
⇒	Μορφωτικό – Κοινωνικό – Οικονομικό επίπεδο γονέων.....	46
•	Ψυχολογικοί Παράγοντες.....	48
⇒	Τύποι γονέων (ή προσωπικότητα γονέων).....	48
⇒	Συμπεριφορά γονέων (θετικές και αρνητικές επιδράσεις στην διαμόρφωση προσωπικότητας παιδιού).....	52
⇒	Συναισθηματικό κλίμα οικογένειας (επίδραση στην προσωπικότητα νηπίου).....	54
5.	Προσωπικότητα ως επακόλουθο μάθησης	
•	Κλασσική εξαρτημένη μάθηση.....	58
•	Συντελεστική μάθηση.....	60
•	Κοινωνική μάθηση.....	61
6.	Τυπολογίες Προσωπικότητας	
•	Η τυπολογία του Ιπποκράτη.....	63
•	Η τυπολογία του Hans Eysenk.....	63
•	Η τυπολογία του Kretschmer.....	64
•	Η τυπολογία του Sheldon.....	65
•	Η τυπολογία του Jung.....	65
•	Η τυπολογία του Spranger.....	66

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

1.	Πρόσωπα που συμβάλλουν στην Ανάπτυξη και Διαμόρφωση της Προσωπικότητας του Παιδιού.....	67
----	---	----

•	Μητέρα.....	67
•	Πατέρας.....	71
•	Αδέλφια.....	74
•	Γιαγιά – Παππούς.....	77
3.	Το παιδί.....	79
•	Χαρακτηριστικά Προσωπικότητας Νηπίου.....	79
	(α) αδυναμία αποκέντρωσης και έλλειψη αναστρεψιμότητας.....	79
	(β) κοινωνικοποίηση.....	80
	(γ) κινητικός συντονισμός.....	82
	(δ) ικανότητα στο σχηματισμό συγκεκριμένων εννοιών.....	83
	(ε) συμβολισμός και μίμηση.....	83
	(στ) γλωσσική ανάπτυξη.....	84
	(ζ) δημιουργική έκφραση.....	85
•	Ανάγκες του νηπίου στη διαμόρφωσης της προσωπικότητας του παιδιού προσχολικής ηλικίας.....	86
	(α) βιολογικές.....	86
	(β) συναισθηματικές.....	87
	(γ) πνευματικές.....	88

ΤΥΠΟΙ ΠΑΙΧΝΙΔΙΟΥ

•	Προσωπικό.....	92
•	Δραματικό – Κοινωνικό.....	93
•	Το παιχνίδι ως διαγνωστικό και θεραπευτικό μέσο.....	94
•	Το παιδικό σχέδιο.....	95
•	Η σημασία της μουσικής.....	96
4.	α) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΥ.....	96
	β) ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ: Η ΠΡΩΤΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.....	99

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

—	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ:.....	102
	1. ΣΚΟΠΟΣ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ.....	102
	2. ΔΕΙΓΜΑ.....	102
	3. ΤΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	103
	4. ΤΡΟΠΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ.....	103
	5. ΤΡΟΠΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	103
	6. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

1.	ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	111
2.	ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	114
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ.....	115

Πολλοί είναι αυτοί που μας βοήθησαν άμεσα και έμμεσα στην πραγματοποίηση της πτυχιακής μας εργασίας. Κυρίως όμως θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε:

- Ø την καθηγήτρια μας, Κωνσταντίνα Γεωργίου, που με την καθοδήγηση και την συμβουλευτική της υποστήριξη μας βοήθησε στη διαμόρφωση και υλοποίηση αυτής της εργασίας
- Ø τους εκπαιδευτικούς προσχολικής ηλικίας με τους οποίους συνεργαστήκαμε για την υλοποίηση της εργασίας αυτής, καθώς με τις απόψεις τους ενίσχυσαν μια περαιτέρω διερεύνηση του θέματος
- Ø και τέλος τις οικογένειές μας που μας στήριξαν σε αυτή μας την προσπάθεια.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Σκοπός της μελέτης που ακολουθεί είναι να διαπιστωθεί πως η οικογένεια επιδρά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού της νηπιακής ηλικίας (3-6 ετών).

Για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού χρησιμοποιήθηκε βιβλιογραφική μελέτη και διερευνητική έρευνα.

Αναλυτικότερα η μελέτη περιλαμβάνει:

Το πρώτο κεφάλαιο, στο οποίο βρίσκεται η περίληψη της μελέτης, καθώς και οι ορισμοί των όρων οικογένεια και προσωπικότητα.

Το δεύτερο κεφάλαιο, στο οποίο αναλύεται η διαχρονική εξέλιξη του θεσμού της οικογένειας.

Το τρίτο κεφάλαιο, στο οποίο αναφέρεται η προσωπικότητα.

Πιο συγκεκριμένα:

- ο ορισμός προσωπικότητας
- η πρώτη κρίση προσωπικότητας
- οι θεωρίες προσωπικότητας
- οι παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπικότητα
- η προσωπικότητα ως επακόλουθο μάθησης
- και, τέλος, οι τυπολογίες της προσωπικότητας.

Το τέταρτο κεφάλαιο, στο οποίο εξετάζονται

- τα πρόσωπα που συμβάλλουν στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού
- το παιδί
- το παιχνίδι
- ο ρόλος του νηπιαγωγού
- και, το νηπιαγωγείο σαν πρώτη γνωριμία με την κοινωνία

Το πέμπτο κεφάλαιο αναφέρεται στην μεθοδολογία της έρευνας. Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση της άποψης των εκπαιδευτικών προσχολικής ηλικίας σχετικά με την επίδραση της οικογένειας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού της νηπιακής ηλικίας (3-6 ετών).

Και τέλος, το έκτο κεφάλαιο όπου υπάρχουν τα συμπεράσματα και οι εισηγήσεις – προτάσεις.

2. ΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

2.1. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

«Η οικογένεια είναι ένα σύνολο ατόμων που συνδέονται με τον ισχυρό δεσμό του αίματος, στηρίζεται στην αμοιβαιότητα των αισθημάτων των μελών της και στην ανάγκη διατροφής και προστασίας των παιδιών». (Α. Μπουλογιώργος – Β. Πρεβέντα, σελ. 240)

2.2. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

«Με τον όρο «προσωπικότητα» εννοούμε την πνευματική και ψυχολογική οντότητα του ανθρώπου. Με τον όρο αυτό νοείται ο εξαιρετικός εκείνος άνθρωπος του κύρους και της επιβολής προς το γύρω του περιβάλλον.

Η προσωπικότητα είναι έννοια ευρύτατη. Περιλαμβάνει το χαρακτήρα του ατόμου αλλά και την μοναδικότητά του, την ατομικότητά του. Η ολοκληρωμένη προσωπικότητα συνδυάζει διανοητικές δυνάμεις, ηθικές, ψυχικές και κοινωνικές αρετές. Η νόηση, η ισχυρή βούληση, η σωστή συμπεριφορά, η σταθερότητα, η αποφασιστικότητα, το ελεύθερο φρόνημα, η αξιοπρέπεια, η ιεράρχηση των αναγκών, η ανεκτικότητα, η συνέπεια, το μέτρο, είναι στοιχεία που διακρίνουν μια άρτια προσωπικότητα. (Α. Μπουλογιώργος – Β. Πρεβέντα, σελ. 289)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

1. Η εξέλιξη του θεσμού της οικογένειας.

Αναμφισβήτητη είναι η σημασία και η αναγκαιότητα των θεσμών για κάθε κοινωνικό σύστημα. Γεννιούνται για να καλύψουν τις ανάγκες του κοινωνικού σώματος και ενός ολόκληρου κοινωνικού συστήματος, ασκώντας μέσα από αυτούς τον κοινωνικό έλεγχο. Συντελούν έτσι στην οργάνωση, στη συνοχή και στην εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Ίσως, ο πιο σημαντικός θεσμός είναι αυτός της οικογένειας κι αυτό, γιατί, πέραν των άλλων λειτουργιών που επιτελεί, είναι πάντα, ακόμη και σήμερα που πολλοί μιλούν για την κρίση της, ο κύριος διαμορφωτής της προσωπικότητας του ατόμου. Η οικογένεια έχει, πολλές φορές, παρομοιαστεί από ειδικούς, που άρχισαν να αντιμετωπίζουν επιστημονικά το θεσμό αυτό, ως «Θεμελιακό ή Βασικό Κύτταρο» όλων των βιολογικών οργανισμών.

«Η οικογένεια είναι μια πρωτογενής ομάδα, ευρύτερη από το ζευγάρι, η οποία αποτελεί τη διαρκή και νόμιμη γαμική ένωση. Περιλαμβάνει τους συζύγους, τα τέκνα τους και συχνά τρίτα πρόσωπα, που συνδέονται μεταξύ τους με ισχυρούς δεσμούς αίματος και οι σχέσεις τους διέπονται από αγάπη και αλληλοϋποστήριξη». Στην κοινωνιολογία, η οικογένεια συνιστά ένα πρότυπο, που μέσα από ένα κύκλωμα δομών οικονομικών, πολιτικών, συμβολικών και φαντασιακών, μελετάται άλλοτε ως προϋπόθεση της κοινωνίας κι άλλοτε ως αποτέλεσμα της.

Στη μελέτη της οικογένειας μοναδική υπήρξε η συμβολή του L.H.Morgan, σύμφωνα με τον οποίο, η οικογένεια σαν ενεργητικό στοιχείο, δεν μένει στάσιμη, αλλά εξελίσσεται από μια κατώτερη μορφή σε μια άλλη ανώτερη. Κατά τον J.Lacan, «η οικογένεια εμφανίζεται, καταρχήν, ως φυσική ομάδα ατόμων ενωμένων με μια διπλή βιολογική σχέση: την αναπαραγωγή, που προσφέρει τα συστατικά στοιχεία της ομάδας και τους περιβαλλοντικούς όρους διαβίωσης, τους οποίους απαιτεί η

ανάπτυξη των νέων και οι οποίοι διατηρούν την ομάδα, εφόσον οι ενήλικες γεννήτορες διασφαλίζουν τη λειτουργία της». (Morgan, Lewis Henry, Σελ. 451)

Οι ρόλοι της οικογένειας είναι πολλαπλοί και υψίστης σημασίας. Αρχικά συμβάλλει στη μετάδοση των κοινωνικών αξιών και κανόνων, που οφείλουν να έχουν τα μέλη της οικογένειας, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον της, έτσι ώστε να επικρατεί ομαλότητα και ισορροπία στο κοινωνικό σύστημα. Με αυτό τον τρόπο, δίνεται η δυνατότητα στα άτομα/μέλη, που αποτελούν την οικογένεια, να έχουν ως ένα βαθμό όμοιους στόχους, προσδοκίες, όνειρα και να διέπονται από κοινά θρησκευτικά, κοινωνικά και σεξουαλικά δικαιώματα και απαγορεύσεις.

Με άλλα λόγια, η οικογένεια στοχεύει καταρχήν, στη διαιώνιση του ανθρώπινου είδους και την προστασία – διάπλαση μιας τέτοιας νεανικής προσωπικότητας, ώστε να προσαρμοστεί στους συλλογικούς κανόνες και στις αξίες του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Είναι φανερό, ότι μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας, κάθε άτομο ικανοποιεί τις ιδιαίτερες ανάγκες του, που συνήθως είναι ηθικές, οικονομικές και πάνω από όλα οι συναισθηματικές – βασικές προϋποθέσεις για την ομαλή πορεία των μελών. Στο πλαίσιο της οικογένειας βιώνουμε τα συναισθήματα της αγάπης, της έλξης της στοργής, αλλά και το πόνο.

«Παίρνοντας υπόψη μας τα δεδομένα των ανθρωπολογικών και κοινωνικών, όπως και άλλων συναφών επιστημών, υποθέτουμε ότι η πορεία του θεσμού της οικογένειας διαμέσου των χρόνων θα μπορούσε να σκιαγραφηθεί ως εξής:

1. Στην αρχαϊκή εποχή, όπου δεν υφίσταται ακόμη η νόμιμη γαμική ένωση, οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων ήταν αδιάκριτες, καθώς και οι σεξουαλικές τους σχέσεις. Στις εποχές αυτές, η μοναδική «σταθερή» ανθρώπινη σχέση ήταν η σχέση ανάμεσα στη μητέρα και στα παιδιά της. Σιγά – σιγά, την περίοδο εκείνη δημιουργείται η συλλογική συμβίωση των ανθρώπων, οπότε η σεξουαλική επαφή γυναικών και ανδρών, καθώς και η κοινωνική κατάσταση των παιδιών που γεννιόντουσαν από αυτήν, τέθηκαν μέσα σε συγκεκριμένα και κοινωνικά αναγνωρισμένα πλαίσια.
2. Την αρχαϊκή περίοδο της συλλογικής συμβίωσης των ανθρώπων την χαρακτήριζε ο «ομαδικός γάμος», δηλαδή η σύναψη και η διατήρηση σεξουαλικών σχέσεων ανάμεσα σε δύο ή περισσότερους άνδρες ή γυναίκες. Έτσι, επικρατεί μια πολυγαμική κατάσταση, που διακρίνεται, μάλλον από αλληλεγγύη των μελών της και επιτρέπει την ικανοποίηση της

ψυχοβιολογικής ανάγκης του σεξουαλικού ενστίκτου και την ομαλή ανατροφή των παιδιών. Η κατάσταση της πολυγαμίας παρουσίασε και δύο συγκεκριμένους υποτύπους, την «πολυγυνία» και την «πολυανδρία».

3. Τελικά, ο τύπος της «μονογαμίας» φαίνεται ότι αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα των αγροτικών κοινωνικών συστημάτων και ανάγεται στους Βιβλικούς χρόνους και συγκεκριμένα στη φυλή του Ισραήλ. Η μονογαμία διαδόθηκε και επικράτησε μέσα στην κοσμοθεωρία και τα ηθικά δόγματα του Ιουδαϊκού – Χριστιανό – Ελληνικού πολιτισμού και αποτελεί το κυρίαρχο υπόβαθρο του σύγχρονου θεσμού της οικογενείας στην συντριπτική πλειοψηφία των χωρών της γης.» (Dr. Πιπερόπουλος Γιώργος, 1990, σελ. 136-137)

Σ' αυτό το σημείο, για μια σαφέστερη ανάλυση της πορείας της οικογενείας, καλό θα ήταν να αναφερθούμε στους τύπους της οικογένειας, ξεκινώντας από τις αρχαιότερες μορφές και καταλήγοντας στην ποικιλία των τύπων οικογένειας της σημερινής εποχής μας.

Στο πέρασμα των αιώνων υπήρξαν διάφορες τροποποιήσεις στη δομή της οικογένειας, που μετασχηματίστηκε για να προσαρμοστεί, κατά κάποιο τρόπο στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας. Έτσι, ο κύριος χαρακτηριστικός τύπος της προβιομηχανικής εποχής, στην αγροτική κοινωνία ήταν η «εκτεταμένη» οικογένεια, της οποίας τα μέλη συνδέονται με σχέση αίματος, μέχρι και δεύτερου βαθμού, η οποία αποτελείτο από δύο ή περισσότερες γενεές.

Συνήθως, είχε πατριαρχικό χαρακτήρα, δηλαδή την εξουσία ασκούσε το πιο ηλικιωμένο αρσενικό μέλος της στα υπόλοιπα μέλη. Με αυτή την πατριαρχική δομή ιεραρχούνταν αυστηρά οι σχέσεις των μελών της και η αυθεντία του πατέρα ως αρχηγού εθεωρείτο αναμφισβήτητη, καθώς και η υπακοή σ' αυτόν αυτονόητη..

Παρείχε τα μορφωτικά και οικονομικά μέσα για την καταξίωση του ατόμου στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Μ' άλλα λόγια, καθόριζε τη μόρφωση, τις σχέσεις, το επάγγελμα και την οικονομική κατάσταση. Παράλληλα, τα ήθη και τα έθιμα αποτελούσαν καθοριστικούς και απαράβατους κώδικες για τη συμπεριφορά των μελών της. Η πατριαρχική οικογένεια είναι μια από τις πιο διαδεδομένες μορφές οικογένειας στην Ελλάδα.

Σε πλήρη αντίθεση με τον τύπο αυτό βρίσκεται ο σύγχρονος τύπος της "πυρηνικής" οικογένειας, που απαρτίζεται από τον πυρήνα των συζύγων, τον άνδρα,

τη γυναίκα και τα τέκνα τους. Η πυρηνική οικογένεια είναι μια πολιτισμένη μορφή μονογαμικής οικογένειας. Ο τύπος αυτός θεωρείται από τους φυσικούς, ανθρωπολόγους, εθνολόγους και κοινωνιολόγους ως η πιο μοντέρνα μορφή οικογένειας. Δυο άλλες κατηγορίες οικογένειας είναι η «οικογένεια καταγωγής» και η «οικογένεια προσανατολισμού»: η πρώτη αναφέρεται στον τύπο οικογένειας, όπου ανήκει το άτομο από την στιγμή της γέννησής του, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει την οικογένεια, την οποία δημιουργούν δύο άτομα με την γαμική ένωση.

Επίσης, έχουμε την «συγγενική οικογένεια», η οποία αποτελείται απ' αρκετές μικρές ή μεγάλες οικογένειες, οι οποίες δεν είναι απαραίτητο να ζουν μαζί, αλλά υπόκεινται σε μια καθορισμένη ηγεσία στον τομέα της οικονομίας και της πειθαρχίας. Ο τύπος, αυτός βέβαια, σπανίζει στις χώρες του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Ταυτόχρονα, η οικογένεια επιδέχεται μια διαφοροποίηση σχετικά με το ρόλο των γονιών. Έτσι, έχουμε την «πατριαρχική οικογένεια» που αναλύθηκε πιο πάνω, την «μητριαρχική» οικογένεια και την «ισότιμη ή γονεοκεντρική» οικογένεια. Στη «μητριαρχική» οικογένεια βασικό ρόλο ασκεί η μητέρα: αυτή είναι που παίρνει τις αποφάσεις, ελέγχει τα οικονομικά και είναι η υπεύθυνη για την ανατροφή και για την επιμέλεια των παιδιών. Αυτός ο τύπος συναντιέται όταν ο άνδρας λείπει από το σπίτι για μεγάλα χρονικά διαστήματα, είναι π.χ. ναυτικός, στη φυλακή κ.α. Από την άλλη πλευρά, στην «ισότιμη ή γονεοκεντρική» οικογένεια βασικό χαρακτηριστικό είναι, ότι οι αποφάσεις παίρνονται και από τους δύο γονείς, ύστερα από συζητήσεις και απόλυτο σεβασμό. Και οι δυο γονείς έχουν την ίδια εξουσία ανάλογα με τους ρόλους, που επιτελούν στην οικογένεια.

«Είναι φανερό ότι η οικογένεια, αποτελώντας ένα ζωντανό και φυσικό οργανισμό, υπέστη βαθιά και χαρακτηριστικές αλλαγές στη δομή και στη μορφή της ακολουθώντας τις πολιτιστικές, τις κοινωνικές και τις οικονομικές αλλαγές στην πορεία της ανθρωπότητας». (Μαντζιάφου – Κανελλοπούλου Μ. 1996)

Στην σημερινή εποχή, όπως αναφέραμε ο χαρακτηριστικός τύπος οικογένειας είναι η «η πυρηνική» οικογένεια. Κύρια αιτία, που δημιουργήθηκε αυτή η μορφή οικογένειας, είναι η μετακίνηση των πληθυσμών από τις αγροτικές, στις αστικές κοινωνίες λόγω εργασίας και γενικά περισσότερων ευκαιριών. «Ο τύπος αυτός τείνει να πάρει διαστάσεις της λεγόμενης «οικογένειας διπλής καριέρας» και της οικογένειας με «ανοιχτή οικογενειακή ζωή». Είναι γνωστό, ότι η σύγχρονη οικογένεια ανοίγεται σε μεγαλύτερες και καινούριες εμπειρίες, είναι περισσότερο ευέλικτη απ' ότι στο παρελθόν, στηρίζεται περισσότερο στην προσωπική παραδοχή

του ατόμου, σέβεται τα προβλήματα και τις ανάγκες όλων των μελών της, τόσο σαν μονάδες, όσο και σαν ομάδα.

Πάνω απ' όλα, σε αυτό τον τύπο οικογένειας, κάθε μέλος αντιμετωπίζει τα υπόλοιπα με σεβασμό και αξιοπρέπεια. Οι σύζυγοι προσπαθούν να μην είναι ανταγωνιστικοί μεταξύ τους και να μην πληγώνουν ο ένας τον άλλον. Όλα τα μέλη καταβάλλουν προσπάθειες, ώστε κανείς μέσα στην οικογένεια να μην αισθάνεται απομονωμένος ή παραγκωνισμένος και να μην προσπαθεί να επισκιάσει τα υπόλοιπα μέλη. Σκοπός αυτής της μορφής της οικογενείας είναι, μέσα στα όρια του δυνατού, η ανάπτυξη των γονέων και των παιδιών με τη βασική αρχή, ότι κάθε άτομο έχει τη δική του αξία, τη δική του προσφορά, αλλά και τις δικές του αδυναμίες. Στην πιο σωστή της μορφή, η ζωή της οικογένειας του τύπου αυτού είναι προϊόν ευσυνειδησίας, ευαισθησίας, υπευθυνότητας, ανοχής και πλήρους επικοινωνίας των μελών της.

Ο κώδικας, που διέπει αυτή τη μορφή της οικογένειας, θα μπορούσαμε να πούμε πως, συνιστάται στο ότι: «έχω την δική μου προσωπικότητα, έχεις τη δική σου προσωπικότητα όμως μαζί έχουμε τη δική μας προσωπικότητα». Όμως, όλα αυτά μέσα σ' ένα σύμπλεγμα αρμονικό, έτσι που να μπορούμε να ζούμε ο ένας κοντά στον άλλον και να μπορούμε να ζούμε για μένα, για σένα και για μας, αλλά και για τους άλλους. (Μαντζιαφού – Κανελλοπούλου Μ., 1996).

2. Η Ελληνική Οικογένεια

Η Ελληνική οικογένεια είναι δομημένη με βάση παραδοσιακές αρχές και αξίες. Σύμφωνα με αυτές τις αξίες, ο άνδρας έχει την εξουσία και γυναίκα και τα παιδιά υποτάσσονται στις εντολές του ο άνδρας είναι ο προμηθευτής – συντηρητής της οικογένειας, ο παππούς και η γιαγιά εκπληρώνουν ρόλους άμεσης φροντίδας των παιδιών και κοινωνικής διαπαιδαγώγησης και γενικά η οικογένεια βιώνει την άμεση αγαστή υποστηρικτική επικοινωνία με το στενό κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζει. Αυτή η παραδοσιακή άποψη για την Ελληνική οικογένεια ίσως εν μέρει να ισχύει για την αγροτική οικογένεια, όχι όμως και για τις οικογένειες που ζουν σε ημιαστικές ή αστικές περιοχές.

Σήμερα, ο αγροτικός πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται συνεχώς, σε σημείο που οι περισσότεροι Έλληνες να θεωρούνται πλέον κάτοικοι αστικών περιοχών. Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι τα προβλήματα που η Ελληνική οικογένεια αντιμετωπίζει δεν διαφέρουν ουσιαστικά από αυτά οικογενειών άλλων, δυτικών κυρίως, χωρών, ιδιαίτερα χωρών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Η μόνη διαφορά που επί του παρόντος υπάρχει εντοπίζεται μόνο στη συχνότητα αυτών των προβλημάτων. Τα προβλήματα αυτά δεν είναι ακόμη τόσο έντονα στον Ελλαδικό χώρο, παρότι, όπως αναφέρεται στη διεθνή βιβλιογραφία, παρατηρείται μια σταθερή αύξησή τους και στη χώρα μας.

Η Ελληνική οικογένεια, επειδή ακριβώς από αγροτική έγινε αστική σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, δεν είχε τα απαιτούμενα περιθώρια για να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον, το οποίο της επιβάλλει την αναπροσαρμογή των ρόλων και την αφομοίωσή τους από τα μέλη – όπως είχε συμβεί παλιότερα όσον αφορά την προσαρμογή της Ελληνικής οικογένειας στο αγροτικό πλαίσιο. Επιπλέον, η λειτουργία της ως παραγωγικής μονάδας έχει περιοριστεί. Τα μέλη της προσφέρουν την εργασία τους μεμονωμένα, «έξω από τον κοινό οίκο», και κερδίζουν ατομικά το εισόδημά τους. Η καταναλωτική συμπεριφορά τους είναι εξίσου αυτονομημένη όπως και αυτή της παραγωγικής τους ικανότητας.

Λειτουργίες που παλιότερα επιτελούνταν αποκλειστικά από την οικογένεια έχουν μεταφερθεί πλέον σε φορείς έξω από αυτήν. Για παράδειγμα, η κοινωνικοποίηση των μελών της, η εκπαίδευση τους και η αμοιβαία προστασία τους αποτελεί σε μεγάλο βαθμό μέλημα του σχολείου και των διαφόρων πολιτικών και κοινωνικών φορέων του σύγχρονου κράτους. Παρά ταύτα, πρέπει να επισημανθεί ότι

αν και οι προαναφερθείσες λειτουργίες έχουν περιοριστεί σημαντικά, η Ελληνική οικογένεια στην σύγχρονη μορφή της εξακολουθεί να μεριμνά για την κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών των μελών της. Οι διαπροσωπικές τους σχέσεις, ιδιαίτερα στην πυρηνική οικογένεια, είναι πιο άμεσες και έντονες, αν και ακριβώς εξαιτίας της μορφής της οικογένειας έχουν γίνει και πιο εύθραυστες. Αυτή η κατάσταση εξηγεί ως ένα βαθμό το φαινόμενο της αύξησης των διαζυγίων και των προβλημάτων διαπροσωπικής φύσης στη σύγχρονη Ελληνική οικογένεια. (Α.Γ.Ζαφείρης, Ε.Α. Ζαφείρη, Χ.Μ.Μουζακίτης, 1999).

3. Η οικογένεια ως κοινωνικό σύστημα

Η οικογένεια είναι ένα ψυχοκοινωνικό σύστημα με κανόνες, στόχους, δομή, σχέσεις, δυναμικές αλληλεπιδράσεις και διεργασίες. Αποτελεί ένα εξαιρετικό βάθρο για την εκτίμηση των ανθρώπινων προβλημάτων, των συμπεριφορών, των συμπτωμάτων και των λύσεών τους. Η αποδοχή, από την πλευρά των ειδικών, της οικογένειας ως μονάδας υπηρεσίας αυξάνει τη συνείδηση και την ευαισθησία τους απέναντι στις διεργασίες αλληλεξάρτησης και αλληλοσυσχέτισης και στα μοντέλα αλληλεπίδρασης και διασύνδεσης της ζωής. Η οικογένεια είναι ένα πολύπλοκο και προσαρμοστικό σύστημα δυναμικών σχέσεων.

Η συστημική θεωρία αποτελεί ένα θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας του τρόπου λειτουργίας της οικογένειας. Προκειμένου να κατανοήσει τη συμπεριφορά, η συστημική προσέγγιση εστιάζει στις αλληλεπιδράσεις των ατόμων, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην αμφίδρομη αιτιότητα, σύμφωνα με την οποία άνθρωποι και γεγονότα ενισχύουν και διαιώνίζουν αμοιβαία το χαρακτήρα των αλληλεπιδράσεών τους. Συνεπώς, η προβληματική συμπεριφορά ενός μέλους της οικογένειας αποτελεί ένδειξη των συναλλακτικών διεργασιών που πραγματοποιούνται μέσα σε μια οικογένεια η οποία δυσλειτουργεί. (Α.Γ.Ζαφείρης, Ε.Α.Ζαφείρη, Χ.Μ.Μουζακίτης, Αθήνα, 1999)

Η οικογένεια μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια ολιστικά (και όχι αθροιστικά) οργανωμένη οντότητα που συνιστά κάτι μεγαλύτερο από το άθροισμα των στοιχείων που την απαρτίζουν. Οι σχέσεις των μελών της οικογένειας, μάλιστα, είναι πολύ πιο ισχυρές από τη δύναμη που κατέχει κάθε μέλος της ξεχωριστά.

Οι οικογένειες που αποτελούνται από τρεις έως τέσσερις γενεές λειτουργούν μέσα σε ένα συστημικό πλαίσιο πολύπλοκων και πολυδιάστατων συναισθηματικών

σχέσεων και μοιράζονται κοινή ιστορία, απόψεις, αρχές και σκοπούς. Οι οικογένειες αυτές απαρτίζονται από άτομα που έχουν μπει στο σύστημα μέσω της γέννησης, της υιοθεσίας ή του γάμου. Κάθε μέλος του συστήματος σχετίζεται και αλληλεπιδρά με όλα τα άλλα μέλη. (Α.Γ.Ζαφείρης, Ε.Α.Ζαφείρη, Χ.Μ.Μουζακίτης, 1999)

Τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά συστήματα αλληλεπιδρούν με την οικογένεια και μερικές φορές προκαλούν εντάσεις ή και πιέσεις, υποχρεώνοντας την να αντιδράσει. Το οικογενειακό σύστημα, το οποίο εφάπτεται με τα κοινωνικά συστήματα, αντενεργεί σε αυτές τις εντάσεις και ταυτόχρονα επιδιώκει την επίτευξη συγκεκριμένων δικών του στόχων.

Μέσα σε ένα οικογενειακό σύστημα παρατηρούμε δίκτυα σχέσεων που συνυπάρχουν σχηματίζοντας υποσυστήματα. Αυτά τα υποσυστήματα συγκροτούνται ανάλογα με τις λειτουργίες και τα ενδιαφέροντα των μελών της οικογένειας, καθώς και τις συμμαχίες και τους συνασπισμούς που δημιουργούν οι σύζυγοι, οι γονείς και τα αδέρφια. Κάθε μέλος της οικογένειας, ανεξάρτητα από τη γενιά ή το φύλο του, μπορεί να ανήκει συγχρόνως σε διάφορα οικογενειακά υποσυστήματα. Για την πραγματοποίηση συγκεκριμένων λειτουργιών της οικογένειας, όπως η καθιέρωση κανόνων, μέσω επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης, είναι υπεύθυνα όλα τα μέλη της οικογένειας. Η θέση τους μέσα σε αυτήν μπορεί να είναι μόνιμη ή προσωρινή.

Το υποσύστημα των συζύγων παρέχει στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας ένα μοντέλο αλληλεπίδρασης που διδάσκει την οικειότητα και τη δέσμευση. Συγχρόνως, το γονεϊκό υποσύστημα αναλαμβάνει την ευθύνη για την φροντίδα, την ανατροφή, την πειθαρχία και την καθοδήγηση των νεαρών μελών της οικογένειας. Μέσω του υποσυστήματος των αδελφών τα παιδιά της οικογένειας αποκτούν τις δεξιότητες που θα χρησιμοποιήσουν στις διαπροσωπικές τους σχέσεις σε κάθε πτυχή της ζωής τους.

Η οικογένεια με τα υποσυστήματά της αποτελεί μέρος ενός υπερσυστήματος, το οποίο συνθέτουν συστήματα εκτός της οικογένειας, όπως είναι τα σχολεία, οι εκκλησίες, οι κοινωνικές υπηρεσίες, τα ιδρύματα παροχής υγείας, το νομικό σύστημα, το σύστημα πυρασφάλειας και η κυβέρνηση. Η οικογένεια αλληλεπιδρά με το υπερσύστημα, το επηρεάζει και ταυτόχρονα επηρεάζεται από αυτό.

Τα κοινωνικά συστήματα είναι οργανισμοί που έχουν ανάγκη από ισορροπία. Ως κοινωνικό σύστημα, η οικογένεια έχει βασικές ανάγκες για ασφάλεια και σταθερότητα, οι οποίες διατηρούνται μέσω της ομοιόστασης. Η ομοιόσταση προσφέρει την απαραίτητη σταθερότητα ή την ισορροπία, που είναι αναγκαίες

ανάμεσα στις αλλαγές, καθώς και τον έλεγχο αυτών των αλλαγών προκειμένου το σύστημα να διατηρήσει μια ομαλή και συνεπή λειτουργία.

Σε κάθε οικογένεια υπάρχουν ορισμένοι σιωπηροί κανόνες που ρυθμίζουν την εσωτερική λειτουργία της και τις σχέσεις της με το κοινωνικό περιβάλλον. Οι κανόνες αυτοί καθορίζουν τους ρόλους, τη δομή, τις μορφές επικοινωνίας και τους τρόπους με τους οποίους η οικογένεια διαπραγματεύεται και επιλύει τα προβλήματά της. Για να πετύχει ένα στόχο ή για να είναι λειτουργικό, το οικογενειακό σύστημα αναπτύσσει και εφαρμόζει κανόνες οι οποίοι είναι συγκαλυμμένοι και δεν αποσαφηνίζονται. Πρόκειται για νόμους, ρυθμίσεις, εντολές και στρατηγικές που αποτυπώνονται στα πρότυπα επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης της οικογένειας, καθώς και στις μορφές συμπεριφοράς των μελών της. (Α.Γ.Ζαφείρης, Ε.Α.Ζαφείρη, Χ.Μ.Μουζακίτης, 1999)

Με αυτό τον τρόπο οι οικογενειακοί κανόνες καθοδηγούν τη συμπεριφορά των μελών της οικογένειας. Μπορεί να είναι λειτουργικοί, ενδέχεται όμως να είναι και δυσλειτουργικοί. Συνήθως τα μέλη της οικογένειας δεν γνωρίζουν τους κανόνες αυτούς, γιατί είναι άγραφοι. Παρά ταύτα, εάν παρατηρήσουμε τη συμπεριφορά της οικογένειας, μπορούμε να διατυπώσουμε υποθέσεις και συμπεράσματα γι' αυτούς. Η καθιέρωση των κανόνων που ρυθμίζουν τα πρότυπα συμπεριφοράς των μελών, καθώς και το σύστημα πεποιθήσεων και οι σχέσεις τους υπαγορεύονται σε μεγάλο βαθμό από την κουλτούρα της οικογένειας. Στις λειτουργικές οικογένειες οι κανόνες επιτρέπουν τις αλλαγές, διατηρούν την ευκαμψία και την τάξη και εξασφαλίζουν τη σταθερότητα στο οικογενειακό σύστημα, σε αντίθεση με τις δυσλειτουργικές οικογένειες όπου συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο.

Επιπλέον, οι οικογένειες καθοδηγούνται από μετά-κανόνες. Πρόκειται για κανόνες που διέπουν τους οικογενειακούς κανόνες, δηλαδή ερμηνεύουν και αποδίδουν τη σημασία τους και ρυθμίζουν τους τρόπους αλλαγής τους. (Α.Γ.Ζαφείρης, Ε.Α.Ζαφείρη, Χ.Μ.Μουζακίτης, 1999)

4. Δομή της Οικογένειας: Παράδοση και Εκσυγχρονισμός

Σύμφωνα με την Α.Μ. Μούσουρου (1996) «η οικογένεια ως κοινωνική ομάδα, έχει δομή». «Αυτή συνίσταται σε ένα σταθερό πλέγμα κοινωνικών θέσεων και κοινωνικών ρόλων».

Παραδοσιακά, το φύλο και η ηλικία προσδιορίζουν τις θέσεις και τους ρόλους μέσα στην οικογένεια, χαρακτηριστικά του ατόμου δηλαδή, που δεν επηρεάζονται από την προσωπικότητα, τις ικανότητες ή τις επιθυμίες τους. Στο παραδοσιακό, λοιπόν, σχήμα οικογενειακής δομής, η θέση και ο ρόλος του ατόμου εξαρτώνται από ένα σταθερό χαρακτηριστικό, το φύλο, και από ένα ρευστό, συνεχώς μεταβαλλόμενο χαρακτηριστικό. Έτσι, μια εγγενής ασάφεια, μια ρευστότητα και μια αντιφατικότητα αποτελούν χαρακτηριστικά των οικογενειακών ρόλων, τα οποία επιτείνονται καθώς η οικογένεια και ο κοινωνικός της περίγυρος εισέρχονται στην διαδικασία του εκσυγχρονισμού.

Θα πρέπει να πούμε εδώ ότι το παραδοσιακό σχήμα, στο οποίο η δομή της οικογένειας παραπέμπει στις σχέσεις των φύλων και των ηλικιών στα πλαίσια της, «εκφράζει και αναπαράγει την έννοια της εξουσίας: του άνδρα πάνω στη γυναίκα, του ενήλικα πάνω στο παιδί – όπως και την αντίστοιχη της έννοια της εξάρτησης: της γυναίκας από τον άνδρα και του παιδιού από τον ενήλικα». Επιπλέον το σχήμα αυτό είναι άκαμπτο. Η ακαμψία του συνίσταται στην απόρριψη κάθε καινοτομίας ως προς τους ρόλους και τις σχέσεις μεταξύ ρόλων στην οικογένεια. Όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο άκαμπτη η οικογενειακή δομή, τόσο πιο απόλυτη η αναπαραγωγή των ρόλων μέσω της κοινωνικοποίησης και τόσο πιο αποτελεσματική η οικογένεια ως φορέας κοινωνικής σταθερότητας και συντηρητισμού. «Αυτός ο συντηρητισμός δικαιολογείται είτε με μια μυστικιστική θεώρηση του παραδοσιακού οικογενειακού σχήματος (που θεωρείται ως αναλλοίωτο γιατί προσδιοριζόμενο από τη φύση ή από το θέλημα του Θεού ή και από τα δύο) είτε με απόπειρες ορθολογικής απόδειξης της λειτουργικότητας του σχήματος αυτού – και μάλιστα της λειτουργικότητας του όχι μόνο «στο παραδοσιακό» αλλά και στο σύγχρονο κοινωνικό πλαίσιο (κατ' εξοχήν παράδειγμα της απόπειρας αυτής είναι η θεωρία για την οικογένεια του Αμερικανού κοινωνιολόγου Τάλκοτ Πάρσονς).

Μια οικογένεια μπορεί να θεωρηθεί παραδοσιακή στο μέτρο που υπερισχύουν τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της – και συγκεκριμένα: ο απόλυτος προσδιορισμός των ρόλων με βάση το φύλο και την ηλικία, η απομόνωση των γυναικών (και των παιδιών) στον ιδιωτικό χώρο και η απουσία της έννοιας της ιδιότητας, των ισότιμων ρόλων.

Στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, η καθημερινή απασχόληση του συζύγου πατέρα έξω και μακριά από τον ιδιωτικό χώρο για περιόδους που είναι μακρές και σαφώς προσδιορισμένες, είναι αποτέλεσμα της παραδοσιακής διάκρισης που γίνεται

στο χώρο σε δημόσιο – ανδρικό και σε ιδιωτικό – γυναικείο σε συνδυασμό προς την παραδοσιακή κατανομή ρόλων, δηλαδή η γυναίκα ως νοικοκυρά και ο άνδρας ο προμηθευτής.

Από τα λεγόμενα της παραπάνω παραγράφου προκύπτουν δυο σημαντικές εξελίξεις:

- α) ο σύζυγος – πατέρας δεν ελέγχει πλέον απόλυτα τον ιδιωτικό χώρο, η εξουσία του μειώνεται καθώς είναι συχνή η απουσία του από αυτόν και
- β) η επικοινωνία των παιδιών με το δημόσιο χώρο πραγματοποιείται μέσω της μητέρας τους, η οποία όμως, καθώς είναι απομονωμένη στον ιδιωτικό χώρο, δεν έχει μια συγκεκριμένη και πραγματική εικόνα του χώρου αυτού. Συνεπώς τα παιδιά δεν κοινωνικοποιούνται με βάση την πραγματικότητα του δημόσιου χώρου και των απαιτήσεων του.

Η διερεύνηση της αγοράς εργασίας – ο πολλαπλασιασμός και η εξειδίκευση των θέσεων εργασίας, άρα η αύξηση της εργασίας είναι συνθήκες που δημιουργούνται από το αστικό κέντρο και την βιομηχανική οικονομία. Επίσης δημιουργούνται συνθήκες ανάγκης συμπλήρωσης των αποδοχών του πατέρα και συζύγου – προμηθευτή γιατί αυτές δεν αρκούν για να καλύψουν τις οικογενειακές ανάγκες λόγω της αυξημένης κατανάλωσης αγαθών που στις σύγχρονες κοινωνίες δεν παράγονται από την οικογένεια, αλλά αγοράζονται. Αποτέλεσμα των συνθηκών αυτών είναι η ανάγκη της εξόδου της μητέρας – συζύγου από το σπίτι και η απασχόλησή της στην αγορά εργασίας, στον δημόσιο δηλαδή χώρο του πατέρα – συζύγου – προμηθευτή. Έτσι με την έξοδο της γυναίκας από το σπίτι και την απασχόλησή της στην αγορά εργασίας επηρεάζεται η παραδοσιακή δομή της οικογένειας, εφόσον χαλαρώνει η άκαμπτη εξάρτηση του ρόλου από το φύλο, και η παραδοσιακή ισορροπία εξουσίας – εξάρτησης μέσα στην οικογένεια διαταράσσεται και πρέπει να αναζητηθεί μια νέα ισορροπία. (Χάρις Κατάκη, 1994)

Σύμφωνα με την Λ.Μ.Μούσουρου (1996), για τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό η αλλαγή στη δομή της οικογένειας αποτελεί μια από τις σημαντικότερες επιπτώσεις του και συγχρόνως έναν από τους κυριότερους παράγοντες του εκσυγχρονισμού αυτού, χωρίς όμως η αλλαγή αυτή να ακολουθεί τους ίδιους ρυθμούς, χωρίς να είναι ενιαία, χωρίς να έχει την ίδια έννοια ούτε να είναι ομοιόμορφη για το κοινωνικό σύνολο. Άλλωστε οι σύγχρονες κοινωνίες δεν χαρακτηρίζονται από ομοιομορφία.

Έτσι, ο αριθμός και η ηλικία των παιδιών, το εκπαιδευτικό επίπεδο των συζύγων, η απασχόληση των συζύγων και η διαφορά εισοδήματος μεταξύ των συζύγων είναι κυρίως οι παράγοντες σύμφωνα με τους οποίους προσδιορίζονται και μελετώνται οι ρόλοι των συζύγων και η κατανομή εξουσίας μεταξύ τους, η πορεία προς την ισοτιμία καθώς και η δομή και η δυναμική της οικογένειας.

5. Οι Λειτουργίες της Οικογένειας

Κατά την Λ. Μ. Μούσουρου (1996) όπως αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα οι λειτουργίες της οικογένειας, παρά το γεγονός ότι διαφοροποιούνται μέσα στον χώρο και στον χρόνο, διακρίνονται στις τέσσερις ακόλουθες κατηγορίες: α) αναπαραγωγικές, β) οικονομικές, γ) εκπαιδευτικές, και δ) ψυχολογικές. Πρόκειται για μια σειρά από λειτουργίες, οι οποίες διαφοροποιούνται λόγω της σταδιακής μετατροπής της κοινωνίας από αγροτική – γεωργική – παραδοσιακή σε αστιακή – βιομηχανική – σύγχρονη. Με τον εκσυγχρονισμό με άλλα λόγια, της κοινωνίας δέχονται διαφοροποιήσεις οι λειτουργίες αυτές.

A) Αναπαραγωγική λειτουργία: Η λειτουργία αυτή είναι απαραίτητη, για την εξασφάλιση της βιολογικής αναπαραγωγής της κοινωνίας. Απαραίτητη είναι επίσης και η ύπαρξη των παιδιών, με σκοπό την δημιουργία της οικογένειας ως ομάδας και την εξασφάλιση της συνέχειας των συγγενικών δεσμών.

Η αναπαραγωγική λειτουργία διαχωρίζεται από τις σεξουαλικές σχέσεις, είναι δυο διαφορετικοί κοινωνικοί σκοποί και αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές λειτουργίες της οικογένειας. Ο διαχωρισμός αυτός έχει επιτραπεί από την σύγχρονη τεχνολογία και τις κοινωνικές αξίες των σύγχρονων κοινωνιών, με αποτέλεσμα ο διαχωρισμός αυτός να έχει σημαντικές επιπτώσεις για την δυναμική της οικογένειας καθώς και δημογραφικές επιπτώσεις.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ πως το γεγονός των βιολογικά διαφορετικών ρόλων των φύλων στην αναπαραγωγική λειτουργία, έχει αποβεί καθοριστικό στον κοινωνικό προσδιορισμό των ρόλων τους στις άλλες λειτουργίες. Όσο περισσότερο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο καθοριστικός είναι ο βιολογικός ρόλος στον προσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων. (Μούσουρου, 1996)

B) Οικονομικές λειτουργίες: Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι ο κοινωνικό – οικονομικός εκσυγχρονισμός είχε σαν αποτέλεσμα την διαφοροποίηση των λειτουργιών της οικογένειας και κυρίως την διαφοροποίηση των οικονομικών

λειτουργιών. Σε μια παραδοσιακή κοινωνία η κατανομή της εργασίας εξαρτάται από το φύλο (ανδρικές, γυναικείες δουλειές) και η οικογένεια ως ομάδα λειτουργεί σαν μια πλήρη οικονομική μονάδα, μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης. Όμως, με την σταδιακή μετατροπή της παραδοσιακής – αγροτικής γεωργικής κοινωνίας σε σύγχρονη αστακή – βιομηχανική, οι οικονομικές λειτουργίες της οικογένειας επηρεάστηκαν καταλυτικά. Και αυτό γιατί: (1) στην σύγχρονη κοινωνία η παραγωγή δεν πραγματοποιείται στο σπίτι, ή στον αγρό στον χώρο δηλαδή που ανήκει στο σπίτι αλλά σε κάποιον δημόσιο χώρο όπως είναι ένα εργοστάσιο. (2) Σ' αυτόν λοιπόν το δημόσιο χώρο παραγωγής, στο εργοστάσιο, η οικογένεια δεν λειτουργεί ενεργά ως μονάδα άλλα μέλη της οικογένειας είναι οικονομικά ενεργά ως άτομα και (3) αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται από την βιομηχανική οικονομία και αγοράζονται από τα μέλη της οικογένειας προκειμένου να καταναλωθούν και από την οικογένεια.

Έτσι, στις σύγχρονες κοινωνίες, η οικογένεια ως ομάδα παύει να λειτουργεί ως μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης, κάτι το οποίο γινόταν στις παραδοσιακές κοινωνίες, και είναι κυρίως μια μονάδα κατανάλωσης. Συνέπεια της αλλαγής αυτής είναι και η διαφοροποίηση των ρόλων και φύλων, ιδιαίτερα του ρόλου των γυναικών.

Γ) Εκπαιδευτικές λειτουργίες: Η πολιτισμική αναπαραγωγή της κοινωνίας προϋποθέτει την ύπαρξη των εκπαιδευτικών λειτουργιών. Κοινωνιολόγοι της οικογένειας επιμένουν στην διάκριση των λειτουργιών αυτών σε κατηγορίες: α) λειτουργίες που είναι απαραίτητες για την απόκτηση γνώσεων και ικανοτήτων οι οποίες είναι χρήσιμες στην παραγωγή και β) λειτουργίες της κοινωνικοποίησης. Όπως αναφέρει η Λ.Μ. Μούσουρου (1996), «η λειτουργία αυτή, συνίσταται στην μεταβίβαση της κοινωνικής κληρονομιάς του πολιτισμού του κοινωνικού συνόλου από τη μια γενιά στην άλλη». Ενώ από την μεριά του ατόμου η κοινωνικοποίηση σημαίνει την εκ μέρους του εσωτερικευση των κανόνων συμπεριφοράς, των τρόπων ενέργειας και του συστήματος αξιών ενός κοινωνικού συνόλου.

Στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν υπάρχει διαχωρισμός των εκπαιδευτικών λειτουργιών από τις λειτουργίες της κοινωνικοποίησης. Στις σύγχρονες όμως κοινωνίες θεσμοί, όπως το σχολείο, το πανεπιστήμιο και άλλοι θεσμοί εκπαίδευσης αναλαμβάνουν να πραγματοποιήσουν την λειτουργία της εκπαίδευσης. Η κοινωνικοποίηση παραμένει ως μια από τις σπουδαιότερες λειτουργίες και άλλων φορέων. Στα πλαίσια της οικογένειας, τα μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη της με την εμπειρία τους και τα παραδείγματά τους, μεταδίδουν στα νεότερα μέλη τους κανόνες συμπεριφοράς και τις αξίες που έχουν διδαχθεί καθώς και τρόπους ενέργειας. Από

την άλλη πλευρά, τα νεώτερα μέλη της οικογένειας, τα οποία είναι δέκτες των μηνυμάτων της εποχής και των επιπτώσεων τους, πληροφορούν τους γονείς και τους παππούδες τους για τους ταχύρυθμους μετασχηματισμούς που χαρακτηρίζουν την σύγχρονη κοινωνία και τους βοηθούν έτσι ώστε να εισαχθούν στις διαφοροποιήσεις που η εξέλιξη επιβάλλει στους κανόνες συμπεριφοράς και στους τρόπους ενέργειας. Έτσι η λειτουργία της κοινωνικοποίησης αποκτά πιο σύνθετο χαρακτήρα εφόσον στις σύγχρονες κοινωνίες, η κοινωνική κληρονομιά συνεχώς αναπροσαρμόζεται και εξαρτάται από την αναπροσαρμογή αυτή η επιβίωση αυτής της κληρονομιάς.

Δ) Ψυχολογικές λειτουργίες: Είναι γνωστό ότι κάθε άτομο επιθυμεί να αισθάνεται ασφαλές και να δέχεται αγάπη και στοργή από τους άλλους. Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι συνεχείς κοινωνικοί μετασχηματισμοί δημιουργούν ρευστότητα στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και έτσι τα άτομα γίνονται ανασφαλή. Έτσι η ικανοποίηση των αναγκών που προαναφέρθηκαν και κατ' επέκταση οι ψυχολογικές λειτουργίες έχουν απαιτήσει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία. Είναι γεγονός ότι η σημερινή οικογένεια δυσκολεύεται να ανταποκριθεί στις προσδοκίες των μελών της για ασφάλεια, στοργή και σταθερότητα, ίσως επειδή οι προσδοκίες αυτές είναι υπερβολικές. Η κατάσταση αυτή αποτελεί ένα από τα βασικά προβλήματα της σύγχρονης οικογένειας.

Παρά το γεγονός ότι μια σειρά από εξειδικευμένους φορείς έχουν αναλάβει την φροντίδα των ασθενών και των αδύναμων, των βρεφών και των ηλικιωμένων, των ανέργων και των απόρων, προνομιακές ανάγκες δηλαδή που παλιότερα κάλυπτε η οικογένεια, η συναισθηματική στήριξη παραμένει ευθύνη της οικογένειας. Η στήριξη αυτή επαυξάνει την ήδη τεράστια σημασία που οι ψυχολογικές λειτουργίες έχουν προσλάβει στις σύγχρονες κοινωνίες.

Καθώς η οικογένεια εκσυγχρονίζεται, εφόσον και η κοινωνία μετατρέπεται από παραδοσιακή σε σύγχρονη, οι λειτουργίες της επιδέχονται διαφοροποιήσεις, οι οποίες δεν είναι ενιαίες σε μια κοινωνία αλλά εξαρτώνται από το επίπεδο εκσυγχρονισμού του κοινωνικό – οικονομικού περιβάλλοντος της οικογένειας και από τη θέση του περιβάλλοντος αυτού στην δομή της κοινωνίας. Οι μη ενιαίες αυτές διαφοροποιήσεις των οικογενειακών λειτουργιών είναι αλληλένδετες με τους σχηματισμούς που χαρακτηρίζουν την δομή της.

- **Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια σε σχέση με το παιδί.**

Η οικογένεια και ο ρόλος που αυτή διαδραματίζει στη ζωή του παιδιού έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής μελέτης τόσο των ανθρωπολόγων και των κοινωνιολόγων όσο και των ψυχολόγων και των παιδαγωγών.

Η ανθρωπολογική και κοινωνιολογική μελέτη του θεσμού της οικογένειας έχει αναλάβει και επιτελεί σε σχέση με το παιδί τις εξής λειτουργίες:

- Η εξασφάλιση τροφής, κατοικίας, άλλων υλικών αγαθών και προστασία των μελών της από εξωτερικούς κινδύνους.
- Η προσφορά συντροφικότητας που είναι η βάση για την ανάπτυξη ικανοποιητικών συναισθηματικών σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας.
- Η παροχή δυνατοτήτων για την οικοδόμηση υγιούς προσωπικότητας, την ενίσχυση δηλαδή και τη διατήρηση της συναισθηματικής ισορροπίας, της κοινωνικής προσαρμογής και της εν γένει ψυχικής υγείας του παιδιού.
- Η δημιουργία σεξουαλικών προτύπων και ρόλων, που προετοιμάζουν τη σεξουαλική ωρίμανση και ικανοποίηση.
- Η κοινωνικοποίηση των μελών με την εκπαίδευσή τους σε κοινωνικούς ρόλους και την προετοιμασία τους για την αποδοχή κοινωνικών ευθυνών.
- Τέλος, η καλλιέργεια γνώσεων και η ενθάρρυνση της δημιουργικότητας και των πρωτοβουλιών του κάθε μέλους της οικογένειας. (Σ. Τάνταρος, 2004)

Η φροντίδα για κάθε παιδί ποικίλει σε ποιότητα και ποσότητα ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες του, ενώ μερικές φορές χρειάζεται να είναι εξειδικευμένη. Η ανεπαρκής φροντίδα των γονέων και οι διαταραγμένες σχέσεις μεταξύ αυτών και των παιδιών τους, έχουν δυσάρεστες επιπτώσεις στην ψυχική υγεία και στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Ουσιαστικά, ο θετικός ή όχι τρόπος λειτουργίας μιας οικογένειας εξαρτάται άμεσα από την ποιότητα συνεργασίας των μελών της. Σε μια οικογένεια στην οποία ο ένας ή και οι δύο γονείς είναι ουσιαστικά απόντες, ανίκανοι να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους σαν σύζυγοι και γονείς, ο θετικός τρόπος λειτουργίας είναι εκ των

πραγμάτων αδύνατος. Ακόμη κι αν ο ένας απ' τους δύο γονείς αναλάβει εξ ολοκλήρου το φορτίο της γονεϊκής φροντίδας, δεν θα μπορέσει να αναπληρώσει το κενό του άλλου γιατί θα απουσιάζει η συνεργασία. (Π. Γεωργάκας, 2002)

Ουσιαστικά, η αξιολόγηση της οικογένειας που γίνεται παρακάτω οικοδομείται στην διαρκή εκτίμηση επτά παραμέτρων:

- Το συναισθηματικό κλίμα : η συναισθηματική δηλαδή κατάσταση που επικρατεί στην οικογένεια και περιγράφει την οικογενειακή ατμόσφαιρα, το είδος και την ποιότητα των σχέσεων μεταξύ των μελών της.
- Η επικοινωνία: η λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία των μελών της οικογένειας, με την εκπομπή και την λήψη μηνυμάτων, αποτελεί αναγκαίο καταλύτη για τη θετική λειτουργία της, εφ' όσον η διαταραχή της επικοινωνίας σε μια οικογένεια μπορεί να επηρεάσει σοβαρά τη λειτουργία των μελών της.
- Τα όρια: είναι απολύτως απαραίτητα γιατί αυτά και μόνον αυτά μπορούν να καθορίσουν με σαφήνεια ρόλους και αποστάσεις στα μέλη της οικογένειας.
- Οι συμμαχίες: αυτές διαμορφώνουν το είδος και την ποιότητα των σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας. Οι σχέσεις μεταξύ των συζύγων, των αδελφών και μεταξύ γονέων και παιδιών είναι ουσιαστικά θέμα «συμμαχιών». Το είδος της κάθε συμμαχίας στο εσωτερικό μιας οικογένειας μπορεί να προκαλέσει σοβαρά μειονεκτήματα ή πολλά πλεονεκτήματα στη λειτουργία της.
- Η σταθερότητα: καθορίζει το βαθμό ευστάθειας αλλά και την ικανότητα της οικογένειας να προσαρμόζεται. Εκφράζει τη δυνατότητα της οικογένειας να ανταποκρίνεται με επιτυχία στις διάφορες μεταβολές συνθηκών. Όταν αξιολογείται ότι μια οικογένεια βρίσκεται στα πρόθυρα της διάλυσης, η ισορροπία της είναι ασταθής. Τα μέλη της οικογένειας αυτής βιώνουν ένα διαρκές αίσθημα επικείμενης διάλυσης και ενώ η οικογένεια μπορεί να διατηρείται ενωμένη οι σχέσεις των μελών της διακρίνονται από σοβαρή και διάχυτη παθολογική συναλλαγή.

- Η οικογενειακή επάρκεια: αφορά στην ικανότητα της οικογένειας να λύνει συγκρούσεις, να παίρνει αποφάσεις, να αντιμετωπίζει προβλήματα και να διαχειρίζεται τη συμπεριφορά των παιδιών της. Η ικανότητα αυτή της οικογένειας παίζει καθοριστικό ρόλο στην αντιμετώπιση των οικογενειακών δυσκολιών.
- Οι σχέσεις με το περιβάλλον: η δυνατότητα ή η αδυναμία μιας οικογένειας να δημιουργεί δεσμούς με το κοινωνικό περιβάλλον αποτελεί μεγάλο προτέρημα ή σημαντικό μειονέκτημα της. Όταν μια οικογένεια παραμένει απομονωμένη από τον κοινωνικό ιστό ή νιώθει να απειλείται σε κάθε επαφή μαζί του, είναι πιθανό να έχει σοβαρές δυσκολίες στην αντιμετώπιση και επίλυση των εσωτερικών της προβλημάτων.

Το ιστορικό μιας οικογένειας δίνει τη δυνατότητα μελέτης και ερμηνείας κάθε προβλήματος που αντιμετωπίζει ένα παιδί στα πλαίσια της λειτουργίας της. Η εστίαση στην κατάσταση του παιδιού μεμονωμένα και η συνολική αξιολόγηση της λειτουργίας της οικογένειας σαν σύστημα, επιτυγχάνεται με την προσεκτική σύνταξη του ιστορικού της. (Minuchin, 2000).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η προσωπικότητα είναι όρος που χρησιμοποιείται με πολλές σημασίες, τόσο στην καθημερινή ζωή όσο και στην ψυχολογία. Σε διάφορους ορισμούς της προσωπικότητας δίνεται έμφαση στην οργάνωση, τη μοναδικότητα και τη συνέχεια, που είναι χαρακτηριστικά των τάσεων και της συμπεριφοράς του ατόμου.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Allport προσωπικότητα ορίζει «τη δυναμική μέσα στο άτομο εκείνων των ψυχικών και φυσικών συστημάτων που καθορίζουν τη μοναδικότητα της προσαρμογής του στο περιβάλλον».

Ο Jersild ορίζει την προσωπικότητα ως «το σύνολο των χαρακτηριστικών ενός ατόμου που το διακρίνουν ως ένα ξεχωριστό και μοναδικό άτομο».

Ο McDonald ορίζει την προσωπικότητα ως «το μοναδικό, ολοκληρωμένο και οργανωμένο σύστημα της όλης συμπεριφοράς του ατόμου».

Ο Drever δίνει, ίσως, την πιο περιεκτική και πιο ικανοποιητική ανάλυση της έννοιας «προσωπικότητα», ορίζοντας την ως «την ολοκληρωμένη και δυναμική οργάνωση των φυσικών, νοητικών, ηθικών και κοινωνικών ιδιοτήτων του ατόμου, όπως αυτή εκδηλώνεται σε άλλους ανθρώπους μέσα στην κοινωνική ζωή».

Προς το παρόν, ας υιοθετήσουμε τον ακόλουθο ορισμό της προσωπικότητας: Η προσωπικότητα αντιπροσωπεύει εκείνα τα χαρακτηριστικά του ατόμου που εξηγούν τους σταθερούς τύπους συναισθήματος, σκέψης και συμπεριφοράς. Πρόκειται για έναν πολύ ευρύ ορισμό που μας επιτρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας σε πολλές διαφορετικές πτυχές του ατόμου. Συγχρόνως σημαίνει ότι έχουμε μπροστά μας τους σταθερούς τύπους συμπεριφοράς και τις εσωτερικές ιδιότητες του ατόμου στις οποίες οφείλεται αυτή η σταθερότητα.

Η σταθερότητα που μας ενδιαφέρει περιλαμβάνει τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις φανερές συμπεριφορές των ανθρώπων. Ιδιαίτερα μας ενδιαφέρει το πώς αυτές οι σκέψεις, τα συναισθήματα και οι φανερές συμπεριφορές σχετίζονται μεταξύ τους για να συγκροτήσουν το μοναδικό, ξεχωριστό άτομο. (Λ.Σέργη, 1995)

Έννοια Προσωπικότητας

Ο όρος προσωπικότητα χρησιμοποιείται πολύ στην καθημερινή ζωή. Με τον όρο αυτό συνήθως αποδίδουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός ατόμου ή το άτομο το οποίο έχει ισχυρή βουλευτική ενέργεια, σε αντίθεση με το άτομο που παρασύρεται από άλλους, το ετερόβουλο, έτσι λέμε ότι αυτός έχει προσωπικότητα και εννοούμε ότι διαθέτει πρωτοβουλία.

Στην ψυχοπαιδαγωγική, όπως και σε άλλες συγγενείς επιστήμες, ο όρος προσωπικότητα έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο. Με τον όρο προσωπικότητα εννοούμε το σύνολο των χαρακτηριστικών, των τάσεων, των στάσεων, των ενδιαφερόντων, των ικανοτήτων, των κοινωνικών και συγκινησιακών ροπών καθώς και την τοποθέτηση του προσώπου απέναντι στις αξίες. Ο όρος δηλαδή προσωπικότητα συνοψίζει τη συνολική έκφραση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών ενός ατόμου ή καλύτερα ενός προσώπου. (ΧΡ.Π.Φράγκου, 1999)

2. ΠΡΩΤΗ ΚΡΙΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Προς το τέλος του τρίτου έτους της ηλικίας εκδηλώνεται η πρώτη κρίση στην εξελισσόμενη προσωπικότητα. Ενώ μέχρι εδώ το νήπιο είναι ήσυχο, χαρούμενο και συνεργατικό, ξαφνικά αλλάζει και γίνεται επιθετικό, πεισματάρικο, ευερέθιστο,

ανυπάκουο. Επίσης, παρουσιάζει αρνητισμό, ανταγωνιστική διάθεση, άρνηση για κάθε περιποίηση και βοήθεια, ζηλοτυπίες, αδικαιολόγητους φόβους κ.α. (Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985, Β.Ι.Χαραλαμπόπουλος, 1997)

Όλες αυτές οι αντιδράσεις συμβαίνουν, διότι το παιδί σ' αυτή την ηλικία, ανακαλύπτει για πρώτη φορά τον εαυτό του, ανακαλύπτει την προσωπικότητα του, το εγώ του και αισθάνεται την ανάγκη να προβάλλει τον εαυτό του στην μικρή του κοινωνία για αναγνώριση και επιβεβαίωση. Μέχρι την ηλικία των τριών ετών είχε τοποθετήσει τον εαυτό του στο περιβάλλον, δεν ξεχώριζε τον εαυτό του, το εγώ του από τους άλλους. Συνήθως το παιδί μιλούσε στο τρίτο πρόσωπο όταν ήθελε να μιλήσει για τον εαυτό του. Στον τρίτο όμως, χρόνο αρχίζει να μιλάει στο πρώτο πρόσωπο, να λέει δηλαδή εγώ γιατί αρχίζει να ξεχωρίζει την προσωπικότητα του. (Β.Ι.Χαραλαμπόπουλος, 1997 – Μ.Χουρδάκη, 1995)

Η πρώτη κρίση προσωπικότητας είναι μια υγιής κρίση με την οποία το παιδί δοκιμάζεται για να περάσει σ' ένα άλλο ανώτερο στάδιο εξέλιξης. Έτσι το παιδί που μέχρι την ηλικία των τριών ετών είναι νήπιο, βιάζεται από την πλευρά του να περάσει το στάδιο του νηπίου και να γίνει παιδί. Να περάσει στην παιδική ηλικία. Περνώντας όμως αυτό το ορόσημο δοκιμάζεται, κι αυτό είναι μια κατάσταση που το αναστατώνει. Πρόκειται για μια αναπτυξιακή δοκιμασία, με κύρια χαρακτηριστικά το θυμικό αναβρασμό αλλά και την έντονη αμφιθυμικά επενδυμένη διεκδίκηση της αυτονομίας, όπου απαιτεί λεπτούς χειρισμούς από τους γονείς. (Μ.Κοντοπούλου, 1996 – Μ.Χουρδάκη, 1995)

Μερικοί γονείς, παρατηρώντας την αλλαγή στην συμπεριφορά που παιδιού εκπλήσονται, εκνευρίζονται και υιοθετούν τακτική μάχης για να την αντιμετωπίσουν. Αρχίζουν οι διαπληκτισμοί, οι τιμωρίες γιατί όπως πιστεύουν, δεν πρέπει να περνάει του παιδιού και νομίζουν πως τώρα είναι η εποχή που θα επιβληθούν. Το νήπιο βλέποντας ότι απορρίπτεται το «Εγώ» του, ενδυναμώνει την άρνηση και το πείσμα, αντιστέκεται και δεν ξεπερνάει εύκολα την κρίση του. Από την άλλη πλευρά οι γονείς που παρακολουθούν στοργικά τη δοκιμασία, αποδέχονται, αναγνωρίζουν, κατανοούν και βοηθούν το νήπιο να επανέλθει σε κατάσταση ηρεμίας. (Β.Ι.Χαραλαμπόπουλος, 1997 – Μ.Χουρδάκη, 1995)

«Η υπόθεση αυτή, δηλαδή η δύσκολη συμπεριφορά του παιδιού στην ηλικία αυτή, είναι ζήτημα ενός χρόνου το πολύ. Μετά το παιδί ηρεμεί και πάλι βρίσκει τη συνεργατικότητα του» (Μ.Χουρδάκη, 1995, σελ. 51)

3. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Για την προσωπικότητα αναπτύχθηκαν πολλές θεωρίες. Ο λόγος είναι ότι είναι σύνθετη οντότητα, ώστε δεν είναι δυνατόν μια μόνο θεωρία να καλύψει όλες τις πλευρές της και γιατί ακόμα όλοι οι ερευνητές δεν ξεκινούν από την ίδια αφετηρία.

Θα παρουσιάσουμε σύντομα τις πιο σημαντικές από αυτές με σκοπό να φωτίσουμε καλύτερα την προσωπικότητα.

- **Ψυχαναλυτική θεωρία του Sigmund Freud**

Η έμφαση της ψυχαναλυτικής θεωρίας στα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου για την κατανόηση της μελλοντικής του συμπεριφοράς και της διαμόρφωσης της προσωπικότητας του, οδήγησε στην ανάπτυξη της θεωρίας της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης. Ο Freud κατέληξε πως υπάρχουν συγκεκριμένα στάδια στην ανάπτυξη προσωπικότητας και της ψυχοσεξουαλικότητας από τα οποία περνάει το παιδί μέχρι να ενηλικιωθεί. Κάθε στάδιο αναφέρεται σε μια περίοδο της ζωής του και συνδέεται με μια ερωτογενή ζώνη του σώματος στην περικλείεται η ενέργεια της libido (της υποβόσκουσας βιολογικής δύναμης) και η οποία ζητάει ικανοποίηση. Ακριβώς αυτό υποστηρίζει και η θεωρία της libido, ότι δηλαδή η σεξουαλική ορμή, που είναι γενικά όλες οι ευχάριστες εμπειρίες που συνδέονται με σωματικές ικανοποιήσεις, περνάει μέσα από μια σειρά εξελικτικών φάσεων στις οποίες η ενέργεια της libido επικεντρώνεται σε μια ερωτογενή ζώνη του σώματος. (Μ.Μαλικιώση – Λοϊζου, 1999)

Οι ερωτογενείς ζώνες είναι μέρη του σώματος όπου επικεντρώνονται οι ερεθισμοί, τους οποίους το παιδί πρέπει να κατευνάσει για να ηρεμήσει. Οι τρεις βασικές ερωτογενείς ζώνες είναι: το στόμα, ο πρωκτός, και τα γεννητικά όργανα. Είναι πολύ σημαντικές για την ανάπτυξη της προσωπικότητας γιατί αποτελούν τις πρώτες σημαντικές εμπειρίες ευχαρίστησης. Επιπλέον, οι πράξεις του παιδιού που περιλαμβάνουν τις ερωτογενείς αυτές ζώνες, μπορεί να προκαλέσουν σύγκρουση με τους γονείς του και να του δημιουργήσουν άγχος. Οι τρόποι με τους οποίους θα αντιμετωπίσει το παιδί αυτές τις συγκρούσεις και τις αγχώδεις καταστάσεις, θα επηρεάσουν και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του. (Μ.Μαλικιώση – Λοϊζου, 1999)

Το στάδιο της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης κατά την διάρκεια της νηπιακής ηλικίας (3 μέχρι 7 ετών) είναι το φαλλικό στάδιο. Η ικανοποίηση της libido συνδέεται με τη γεννητική χώρα και απορρέει από την αφή, την έκθεση και το παιχνίδι των παιδιών με τα γεννητικά τους όργανα. Επίσης σ' αυτό το στάδιο το παιδί συνειδητοποιεί την αγάπη του προς τους γονείς. Η αγάπη όμως αυτή παύει να κατευθύνεται και προς τους δύο γονείς και αναπτύσσεται μια βαθμιαία αυξανόμενη στοργή και προσκόλληση προς το γονέα του αντίθετου φύλου. Το αγόρι αρχίζει να νιώθει μια νέα μορφή αγάπης προς τη μητέρα και να θεωρεί ως αντίζηλο του τον πατέρα, συγχρόνως όμως βιώνει έντονα συναισθήματα ενοχής και φόβου, τιμωρίας για τις αιμομικτικές του αυτές διαθέσεις (το γνωστό οιδιπόδειο σύμπλεγμα). Ομοίως το κορίτσι αρχίζει να προσκολλάται στον πατέρα και να θεωρεί αντίζηλο την μητέρα (σύμπλεγμα Ηλέκτρας). Όταν το παιδί μάθει ότι ένα τέτοιου είδους σεξουαλικό ενδιαφέρον είναι απαγορευμένο, αναπτύσσει έντονα συναισθήματα ενοχής και άγχους. Η απειλή της τιμωρίας αναπτύσσει στα αγόρια το φόβο του ευνουχισμού και στα κορίτσια το φθόνο του πέους. Κατά το Freud, όλος αυτός ο αγώνας είναι αποφασιστικός για την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Το παιδί που απωθεί και απαρνιέται με επιτυχία τα σεξουαλικά του αισθήματα προς το γονέα το αντίθετου φύλου θα εξελιχθεί σε μια υγιή προσωπικότητα. Το παιδί που δεν θα μπορέσει να επιλύσει αυτή τη σύγκρουση, είναι πολύ πιθανό να αναπτύξει σοβαρές διαταραχές προσωπικότητας. (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996 Μ.Μαλικιώση – Λοΐζου, 1999, Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985)

Σύμφωνα με τον Freud, η libido η οποία προαναφέρθηκε επενεργεί σε τρία επίπεδα προσωπικότητας: το Εκείνο, το Εγώ, και το Υπερεγώ τα οποία είναι αλληλένδετα και αλληλοεξαρτώμενα.

Το Εκείνο, αποτελεί το ασυνείδητο μέρος της προσωπικότητας και αντιπροσωπεύει τα ένστικτα, τις επιθυμίες και τα απωθημένα στοιχεία, που αξιώνουν άμεση ικανοποίηση από τον άνθρωπο. Το Εκείνο λειτουργεί με βάση την αρχή της ηδονής, η οποία ζητά από το άτομο την άμεση και πλήρη ικανοποίηση των βιολογικών του παρορμήσεων. Αυτή μπορεί να ωθήσει τον άνθρωπο προς δύο κατευθύνσεις: είτε προς μια εποικοδομητική, ερωτική και συναισθηματική συμπεριφορά είτε προς μια επιθετική, εχθρική και καταστρεπτική. (Μ.Μαλικιώση – Λοΐζου, 1999 – Βασ.Ι.Χαραλαμπίδης, 1997)

Το Εγώ αρχίζει να αναπτύσσεται από τη γέννηση του ανθρώπου και μετά (ενώ το Εκείνο είναι ήδη ανεπτυγμένο κατά τη γέννηση) λειτουργεί με βάση την αρχή της

πραγματικότητας και παίζει ρόλο ρυθμιστή μεταξύ των εσωτερικών παρορμήσεων του Εκείνο και των περιορισμών και απαγορεύσεων που επιβάλλει η κοινωνία. Περιλαμβάνει λειτουργίες όπως τη λογική, επικοδομητική και δημιουργική σκέψη, αυτογνωσία, κρίση, μνήμη, κα.

Το Υπερεγώ, είναι η «συνείδηση» του ανθρώπου, που περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές και ηθικές του αξίες. Αναπτύσσεται γύρω στα 4 χρόνια ζωής του παιδιού, αφού επιλύσει το οιδιπόδειο σύμπλεγμά του. Το παιδί τότε, θα αντλήσει δύναμη από τους γονείς του ταυτιζόμενο μαζί τους και έτσι θα αρχίσει να αναπτύσσεται το Υπερεγώ. Οι γονείς του θα του επιβάλλουν αξίες και ιδανικά μέσα από την αμοιβή και την τιμωρία. (Μ.Μαλικιώση – Λοϊζου, 1999 – Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985)

«Όταν το Εκείνο, το Εγώ και το Υπερεγώ ισορροπούν, τότε υπάρχει προσαρμογή. Αν η ισορροπία αυτή διαταραχθεί, έχουμε συμπτώματα δυπροσαρμοστικότητας και άγχους. Έτσι το Εγώ που βρίσκεται ανάμεσα στο Εκείνο και το Υπερεγώ, αναπτύσσει διάφορους μηχανισμούς άμυνας (εκλογίκευση, προβολή, ταύτιση, κα) για να προστατέψουν τον άνθρωπο από το άγχος και τις ενοχές». (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996, σελ. 164)

- **Θεωρία του Alfred Alder**

«Η προσωπικότητα, κατά τον A. Alder, αποτελεί μια συνύφανση σώματος και ψυχής, μοναδική και ανεπανάληπτη. Το κάθε άτομο είναι κάτι το μοναδικό που μπορεί να επιβεβαιωθεί και να ολοκληρωθεί μόνο σε σχέση με το κοινωνικό σύνολο. Η επιβεβαίωση του θα γίνει στις τρεις πλευρές της ζωής: την εργασία, τη συνεργασία και την αγάπη. Το παιδί που παίζει με τα άλλα παιδιά αποβλέπει στην επιτυχία του στο παιχνίδι, αλλά και στην αποδοχή του από τα άλλα παιδιά. Ακόμη η αγάπη αποτελεί τεκμήριο της αξίας του εαυτού του» (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996, σελ. 166)

«Βασικό κίνητρο των πράξεων του ανθρώπου είναι η ορμή για κοινωνική αναγνώριση και αποδοχή. Αποτυχία της προσπάθειας για ικανοποίηση της ορμής αυτής απολήγει στο συναίσθημα της μειωμένης αυτοεκτίμησης, στο σύμπλεγμα της κατωτερότητας» (Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 53)

Το παιδί, κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής του, σχηματίζει την τάση ή τρόπο ερμηνείας του κόσμου κατά ορισμένο τρόπο. Αυτή η τάση χαρακτηρίζεται σαν «σχέδιο ζωής» (στιλ ζωής) που από εκεί και στο εξής κατευθύνει τον τρόπο συμπεριφοράς του.

Στη διαμόρφωση του «Σχεδίου ζωής» παίζει αποφασιστικό ρόλο το οικογενειακό περιβάλλον και ειδικότερα η μητέρα. Αυτή κατ' αρχήν θα δείξει αν υπερπροστατεύει ή παραμελεί το παιδί. Ύστερα, η στάση των άλλων (του πατέρα, των αδερφών κλπ) θα ισορροπήσει ή θα επιβεβαιώσει μια τέτοια ένδειξη.

Εκείνο που παίζει ακόμα αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση του «σχεδίου ζωής» είναι η διαφοροποίηση των φύλων. Την αποδοχή του φύλου κατά την παιδική ηλικία, την εξαρτά από την στάση των ίδιων των γονέων. Αν το παιδί δει ότι η θέση του πατέρα στην οικογένεια είναι προνομιακή σε σχέση με της μητέρας που είναι υποδεέστερη, μέχρι ίσως και δουλκή, τότε διαμορφώνει μια απορριπτική στάση για τον κάθε θηλυκό ρόλο (έστω και αν πρόκειται για κορίτσι) και μια στάση αποδοχής για κάθε ιδιότητα του αρσενικού ρόλου. Το φαινόμενο αυτό ο Alder το ονομάζει «Ανδρική Διαμαρτυρία» και βρίσκει ότι η εκδήλωση του είναι περισσότερο έντονη κατά την εφηβική ηλικία. (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996)

Ένα ακόμη στοιχείο σημαντικό στη διαμόρφωση του «σχεδίου ζωής» ή της προσωπικότητας είναι για τον Alder, η θέση με την οποία γεννήθηκε το παιδί (πρωτότοκο παιδί, τελευταίο παιδί, τελευταίο παιδί, μοναχοπαιδί). Ο Alder παρατήρησε πως οι προσωπικότητες των παιδιών μπορεί να διαφέρουν ανάλογα με τη σειρά που έχει γεννηθεί στην οικογένεια. Τις διαφορές αυτές τις απέδωσε στις συγκεκριμένες εμπειρίες που έχει κάθε παιδί ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας. Κάθε παιδί αντιμετωπίζεται διαφορετικά από τους γονείς, τα αδέρφια του, τους φίλους του, την κοινωνία. Δεν είναι όμως τόσο το πώς αντιμετωπίζεται αλλά το πώς το ίδιο ερμηνεύει αυτή τη μεταχείριση, που επηρεάζει τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του. (Μ.Μαλικιώση – Λοΐζου, 1999)

• **Βιοκοινωνική Θεωρία του Erik Erikson**

«Ο Erikson υποστηρίζει ότι η προσωπικότητα δεν διαμορφώνεται τελεσίδικα κατά την παιδική του ηλικία και δεν σταματά να εξελίσσεται και να διαφοροποιείται με το τέλος της εφηβείας: Διαφοροποίηση και διαμόρφωση της προσωπικότητας συνεχίζονται σε όλη μας τη ζωή. Ο άνθρωπος κατά τον Erikson είναι ένα ον ενεργητικό και εφευρετικό, το οποίο δραστηριοποιείται σε όλη του τη ζωή, προβάλλοντας σε κάθε φάση της ζωής και διαφορετικούς στόχους και ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν. Έτσι σε κάθε περίοδο της ζωής του το άτομο αντιμετωπίζει μια αναπτυξιακή κρίση, της οποίας η επίλυση κρίνεται κάθε φορά από το είδος της

αλληλεπίδρασης του Εγώ με τον κοινωνικό περίγυρο». (Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 54)

Ο Erikson περιγράφει οκτώ βασικές αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ που καλύπτουν όλη την πορεία της ζωής από την γέννηση ως τη γεροντική ηλικία (εμπιστοσύνη – δυσπιστία, αυτονομία – αμφιβολία: βρεφική ηλικία, πρωτοβουλία – ενοχή: παιδική ηλικία, φιλοπονία – κατωτερότητα: πρώτη σχολική ηλικία, ταυτότητα – σύγχυση ρόλων: εφηβεία, οικειότητα – απομόνωση: νεανική ηλικία, πανανθρώπινο ενδιαφέρον – αυτοαπορρόφηση: μέση ώριμη ηλικία και καταξίωση – απόγνωση: γεροντική ηλικία.) Στο κάθε στάδιο εξέλιξης υπάρχουν όπως παρατηρούμε δύο χαρακτηριστικά – ένα θετικό και ένα αρνητικό. Ποιο από τα δύο θα επικρατήσει, ώστε να αποτελέσει χαρακτηριστικό κανονικής και καλής ανάπτυξης ή το αντίθετο, εξαρτάται από την ψυχολογική επίδραση του περιβάλλοντος. (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996 – Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985)

«Το στάδιο εξέλιξης στην περίοδο της προσχολικής ηλικίας, όπως προαναφέρθηκε ονομάζεται σύμφωνα με τον Erikson Πρωτοβουλία – Ενοχή. Είναι η ηλικία στην οποία το παιδί αναπτύσσει τη συνείδηση του και η ηλικία της υιοθέτησης των χαρακτηριστικών του φύλου του. Το παιδί αρχίζει να οραματίζεται στόχους για τους οποίους αισθάνεται βιολογικά και νοητικά προετοιμασμένο. Αν του δοθεί η ελευθερία να πειραματιστεί και να ερευνήσει αυτά που το ενδιαφέρουν και αν οι γονείς έχουν την υπομονή να απαντούν στα ερωτήματα του, τότε ενθαρρύνονται οι τάσεις του για πρωτοβουλία. Αν, αντίθετα, περιορίζεται και αισθάνεται πως οι ερωτήσεις ή οι ενέργειες του είναι γελοίες και δεν έχουν κανένα νόημα, θα αισθανθεί ένοχο και δε θα αποτολμήσει να πάρει πρωτοβουλίες». (Μ.Μαλικιώση – Λοΐζου, 1999)

- **Θεωρία του Jean Piaget**

Ο Piaget δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη νόηση, στις γνωστικές λειτουργίες για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας σε αντίθεση με τους Erikson και Freud, οι οποίοι επικεντρώνονται στο συναίσθημα.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget, η προσαρμογή του ατόμου στο περιβάλλον επιτυγχάνεται μέσα από γνωστικές διαδικασίες και μηχανισμούς, οι οποίες στηρίζονται σε προϋπάρχουσες νοητικές δομές, τα γνωστικά σχήματα, τα οποία είναι μονάδες μάθησης και επικοινωνίας. Οι κύριες διαδικασίες, οι οποίες βοηθούν την προσαρμογή του ατόμου στο περιβάλλον, είναι η αφομοίωση και η συμμόρφωση,

λειτουργίες οι οποίες αλληλεξαρτώνται και αλληλοεπηρεάζονται. (P.Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000)

Αφομοίωση, είναι η λειτουργία με την οποία το άτομο ενσωματώνει τα αντιληπτικά δεδομένα σε προϋπάρχουσες νοητικές δομές ενώ, συμμόρφωση, είναι η λειτουργία με την οποία το άτομο τροποποιεί τις υπάρχουσες νοητικές δομές ώστε να μπορεί να κατανοεί τα δεδομένα της εμπειρίας. (I.N.Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 58)

Σκοπός της θεωρίας του Piaget είναι η έρευνα της πορείας των γνωστικών σχημάτων και ο καθορισμός των σταδίων, τα οποία καθορίζουν την πορεία της ανάπτυξης. Τα στάδια αυτά (αισθησιοκινητική περίοδος, προσυλλογιστική περίοδος, περίοδος της συγκεκριμένης σκέψης, περίοδος της αφαιρετικής σκέψης) ακολουθούν μια σταθερή διαδοχή, η χρονική όμως έκταση (έναρξη και λήξη) κάθε σταδίου παρουσιάζει μια σχετική διακύμανση από άτομο σε άτομο.

Η προσυλλογιστική περίοδος, σύμφωνα με τον Piaget εκτείνεται από το 3^ο μέχρι το 6^ο έτος ηλικίας. Στην περίοδο αυτή αρχίζει, με τη βοήθεια της γλώσσας να εμφανίζεται η συμβολική λειτουργία, η αναπαράσταση δηλαδή του εξωτερικού κόσμου με εσωτερικές πνευματικές εικόνες και να δραστηριοποιείται η ανακλητική μνήμη. Το παιδί μπορεί να χρησιμοποιεί ως γνωστικό υλικό γεγονότα που δεν είναι αναγκαία να συμβαίνουν «στο παρόν και στο εδώ» και να προβαίνει, όχι μόνο σε εξωτερικούς χειρισμούς αντικειμένων, αλλά ακόμη και σε εσωτερικούς χειρισμούς των πνευματικών τους απεικονίσεων. Όμως στην περίοδο αυτή, τόσο οι πνευματικές εικόνες όσο και οι εσωτερικοί χειρισμοί τους δεν έχουν συνέπεια και σταθερότητα.

Η σκέψη κυριαρχείται από τον εγωκεντρισμό (ερμηνεία του κόσμου με βάση μόνο τη προσωπική σκοπιά) και κινείται μεταγωγικώς (αυθαίρετη σύνδεση του μερικού με το μερικό). (I.N.Παρασκευοπούλου, 1985)

Η περίοδος αυτή αποτελείται από δύο επιμέρους υποπεριόδους: την προεγνωσιολογική περίοδο (3^ο και 4^ο έτος) όπου το παιδί αρχίζει να σχηματίζει συγκεκριμένες έννοιες και τη διαισθητική περίοδο (5^ο και 6^ο έτος). Στη διαισθητική περίοδο, τα νήπια ξεφεύγουν από την επίδραση των πιο ισχυρών εντυπώσεων και αρχίζουν να αντιλαμβάνονται την παρουσιαζόμενη προβληματική κατάσταση στην ολότητά της, αλλά δεν μπορούν ακόμη να την εκφράσουν λογικά και γλωσσικά (B.I.Χαραλαμπίδης, 1997)

4. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε ένα σύνολο αλληλεπιδρώντων παραγόντων, οι οποίοι ασκούν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη, διαμόρφωση και τροποποίηση της προσωπικότητας ενός ατόμου. Αυτοί οι παράγοντες μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες τους βιολογικούς, τους περιβαλλοντικούς, τους κοινωνιολογικούς, και τους ψυχολογικούς.

- **ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ**

Στην κατηγορία των βιολογικών παραγόντων τον πιο σημαντικό ρόλο παίζει η κληρονομικότητα. *«Σαν κληρονομικότητα ορίζεται η διαμέσου της αναπαραγωγής, μεταβίβαση σωματικών και πνευματικών χαρακτηριστικών που λαμβάνει ο άνθρωπος μέσω των γονιδίων των χρωματοσωμάτων των γονέων του».* (Ρ.Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000, σελ. 55) Σύμφωνα με τον Β. Χαραλαμπίδου, κάθε άνθρωπος δεν κληρονομεί έτοιμα διαμορφωμένα χαρακτηριστικά (βιολογικά, πνευματικά, σωματικά) από τους γονείς του, αλλά τη δυνατότητα και τα εν δυνάμει γνωρίσματα, τα οποία με την κατάλληλη επίδραση απ' το περιβάλλον, θα οδηγήσουν στην διαμόρφωση κάποιων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας.

Κάθε άνθρωπος είναι δέκτης βιολογικών καταβολών, που προέρχονται κατά το ήμισυ από τον πατέρα και κατά το υπόλοιπο ήμισυ από την μητέρα τη στιγμή της σύλληψης, της ένωσης δηλαδή των γαμετών (σπερματοζωαρίου και ωαρίου) και του σχηματισμού του ζυγωτού που περιέχει 23 ζεύγη χρωμοσωμάτων. Τα 23 από τα 46 χρωμοσώματα του ζυγωτού προέρχονται από τον πατέρα και τα υπόλοιπα 23 προέρχονται από τη μητέρα. Έτσι το ζυγωτό προερχόμενο απ' την ένωση 23 πατρικών και 23 μητρικών χρωμοσωμάτων φέρει κληρονομικά χαρακτηριστικά και των 2 γονέων στον άνθρωπο.

Πολλές φορές όμως κατά τη διαδικασία της κατανομής των χρωμοσωμάτων, συμβαίνουν ορισμένα γενετικά σφάλματα. Είναι οι γνωστές μεταλλάξεις οι οποίες παίζουν αμετάκλητο ρόλο στην διαμόρφωση της προσωπικότητας δημιουργώντας διάφορες γενετικές ανωμαλίες. Οι 3 βασικές ανωμαλίες που παρουσιάζονται είναι η τρισωμία ή σύνδρομο Down ή μογγολισμό, το σύνδρομο Turner και το σύνδρομο Kline Felter. (Β.Ι.Χαραλαμπίδου, 1997)

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η κληρονομικότητα συντελεί σημαντικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας ενός ατόμου. Εξίσου σημαντικό όμως είναι και το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει το άτομο, για το οποίο θα μιλήσουμε στη συνέχεια.

- **ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ**

Η ανθρώπινη προσωπικότητα δεν έχει κανένα χαρακτηριστικό καθαρά εγγενές και αποκλειστικά εξαρτώμενο απ' την κληρονομικότητα καθώς το περιβάλλον είναι απαραίτητο για την ανάπτυξή της.

«Ο όρος περιβάλλον δηλώνει όλους τους εξωτερικούς στον ανθρώπινο οργανισμό παράγοντες: το φυσικό και κοινωνικό πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ο άνθρωπος ζει και αναπτύσσεται». (Βοσνιάδου 2000, σελ. 133)

- ο **Φυσικό Περιβάλλον**

Στο φυσικό περιβάλλον περιλαμβάνονται παράγοντες γεωγραφικοί, τοπογραφικοί και κλιματολογικοί, οι οποίοι επιδρούν και διαμορφώνουν χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός ανθρώπου.

Σύμφωνα με την Σ. Βοσνιάδου οι διαφορετικές φυσικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει ο άνθρωπος, επιδρούν στη φυσική – βιολογική του διαμόρφωση. Οι συνθήκες αναγκάζουν τον οργανισμό του ανθρώπου να αναπτύσσει προστατευτικούς μηχανισμούς και στην ψυχολογική ανάπτυξή του για να προσαρμόζεται στο φυσικό περιβάλλον. Το κυκλοφορικό σύστημα των Εσκιμώων περιβάλλεται από ένα στρώμα λίπους ανύπαρκτο στον οργανισμό άλλων φυλών, το οποίο επιτρέπει τη διατήρηση της σωματικής θερμοκρασίας σε βαθμό που εξασφαλίζουν την υγεία σε μεγάλο ψύχος.

Το φυσικό περιβάλλον στο οποίο ζει ο άνθρωπος επιδρά και στην ψυχολογική ανάπτυξή του. Υπάρχουν διάφορες αντιλήψεις πως η μεγάλη διάρκεια χειμερινής περιόδου των αρκτικών χώρων επιδρά καταθλιπτικά στην ψυχική διάθεση των κατοίκων της. Επίσης ορεινοί πληθυσμοί που ζουν σε απομονωμένα ψηλά βουνά,

αισθάνονται ασφαλέστεροι και γι' αυτό είναι λιγότερο επιθετικοί από πληθυσμούς περιοχών προσιτών σε απειλές. (Σ.Βοσνιάδου, 2002)

ο Κοινωνικό – Πολιτισμικό Περιβάλλον

Σύμφωνα με την Σ. Βοσνιάδου κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον ονομάζουμε την «κοινωνική οργάνωση, με τους θεσμούς, τους κανόνες και την ιστορία της, τις αξίες που ο άνθρωπος έχει αναπτύξει, αλλά και τα έργα των πολιτισμών, τις πεποιθήσεις, τις κατακτημένες γνώσεις, την τέχνη, τις ιδέες και την εξέλιξή τους».

Το κάθε κοινωνικό – πολιτισμικό σύνολο έχει δικούς του κανόνες, κοινωνικούς θεσμούς, ιδέες καθώς και καθιερωμένες μορφές επίκτητων συμπεριφορών. Όλα αυτά μεταβιβάζονται ασυνείδητα στα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται η προσωπικότητά τους. Η προσωπικότητα επηρεάζεται και διαμορφώνεται από τους κανόνες και τους θεσμούς του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, αλλά και από τις αντιλήψεις, νοοτροπίες, ιδέες των ομάδων ή υποσυνόλων. (Σ.Βοσνιάδου 2002 – Γ.Δαρδανός 1999)

«Βασικές κοινωνικές ομάδες όπου το άτομο διαμορφώνει την συμπεριφορά του είναι η οικογένεια, το σχολείο, ομάδες συνομηλίκων, κοινωνική τάξη, επάγγελμα κ.α. Είναι σημαντικό ότι σ' αυτές τις ομάδες το άτομο μαθαίνει, μορφώνεται, σκέπτεται, συγκινείται, συνεργάζεται, εσωτερικεύει αρχές, ήθη και έθιμα έχοντας την αίσθηση ότι ανήκει σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον συμμετέχοντας ενεργά, χωρίς να αισθάνεται αποκλεισμένος και απομονωμένος». (Β.Ι.Χαραλαμπίδης, 1997, σελ. 59)

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι τόσο οι βιολογικοί όσο και οι περιβαλλοντικοί παράγοντες έχουν τη δική τους σημασία στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Όσον αφορά τη σχέση που έχουν μεταξύ τους και τον βαθμό επίδρασης των δύο κατηγοριών υπάρχουν διάφορες απόψεις απ' τους επιστήμονες, οι οποίες έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους.

Όποια άποψη όμως κι αν δεχτεί κανείς, το σίγουρο είναι ότι τροποποιώντας τις συνθήκες του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζουν οι άνθρωποι είναι δυνατή η βελτίωση το χαρακτήρα, η διευκόλυνση στο να βελτιώσουμε την προσωπικότητα ή και η προληπτική παρέμβαση στις καταστάσεις οι οποίες μπορούν να μας φέρουν πίσω στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. (Ι.Χασάπη, 1980)

Ένας απ' τους παράγοντες, οι οποίοι επιδρούν ανάμεσα στον κάθε άνθρωπο είναι η οικογένεια. Έτσι ανάλογα με τις συνθήκες, τη δομή και τις σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί μέσα στην οικογένεια διαμορφώνεται και επηρεάζεται η προσωπικότητα του ατόμου, είτε θετικά είτε αρνητικά. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούμε διεξοδικά στο πόσο και με ποιο τρόπο η οικογένεια μπορεί να επιδράσει και να διαμορφώσει την προσωπικότητα του ανθρώπου.

- **ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ**

- ο **Το μέγεθος της οικογένειας**

Εκτενή εμπειρικά δεδομένα, για τις επιδράσεις που ασκεί στην ανάπτυξη το μέγεθος της οικογένειας, έχουν δώσει οι έρευνες του Αμερικανού ψυχολόγου J.H.Bossard και των συνεργατών του. (I.N.Παρασκευόπουλος, 1985). Οι έρευνες αυτές έγιναν τη 10ετία του 1950 στο πανεπιστήμιο στη Pennsylvania και έδειξαν τα εξής:

1. Στην ολιγομελή οικογένεια ο γονεϊκός ρόλος έχει ένταση, ενώ στην πολυμελή έχει έκταση.
2. Στην ολιγομελή οικογένεια έμφαση δίνεται στην ατομική ανάπτυξη και στα προσωπικά επιτεύγματα, ενώ στην πολυμελή οικογένεια έμφαση δίνεται στην ομάδα. Στην ολιγομελή οικογένεια το γονεϊκό ενδιαφέρον διοχετεύεται και επενδύεται στα λίγα παιδιά, με αποτέλεσμα το παιδί να βρίσκεται κάτω από έντονες πιέσεις να ανταποκριθεί στις προσδοκίες και στις απαιτήσεις για υψηλή ατομική επιτυχία. Αντίθετα, στην πολυμελή οικογένεια το παιδί αναγκάζεται να κάνει θυσίες υπέρ των άλλων εις βάρος της δικής του προόδου, αναλαμβάνοντας συχνά μέρος των ευθυνών της οικογένειας.
3. Στην ολιγομελή οικογένεια υπάρχει δυνατότητα για μεγαλύτερη αυτονομία και επικοινωνία μεταξύ των μελών της, για ελευθερότερη στάση των γονέων και για περισσότερη δημοκρατική συμμετοχή όλων των μελών στα διάφορα οικογενειακά θέματα. Αντίθετα, στην πολυμελή οικογένεια, οι ενέργειες και οι πράξεις του ενός αναπόφευκτα επηρεάζονται και καθορίζονται από την συμπεριφορά των άλλων. Επειδή πολλά πρόσωπα στεγάζονται συγχρόνως στον ίδιο χώρο, προκύπτει ανάγκη ενός μεγαλύτερου βαθμού οργάνωσης, συγκεντρωτισμού και αυταρχικού ελέγχου.

4. Στην πολυμελή οικογένεια η υπερπροστασία είναι σπάνιο φαινόμενο, γιατί οι σχέσεις και οι δεσμοί γονέα – παιδιού δεν είναι δυνατόν να είναι αποκλειστικοί. Αντίθετα, στην ολιγομελή οικογένεια είναι ευκολότερο να αναπτυχθούν ισχυρές τάσεις υπερπροστασίας του παιδιού ή υποδούλωσης των γονέων στις επιθυμίες του παιδιού.
5. Η στενή και άμεση σχέση γονέα και παιδιού στην ολιγομελή οικογένεια συντελεί στην εσωτερίκευση εκ μέρους του παιδιού των αξιών των γονέων και στην απόκτηση ισχυρού Υπερεγώ. Αντίθετα, στην πολυμελή οικογένεια, το παιδί προσανατολίζεται και ταυτίζεται προς τα άλλα αδέρφια και τους συνομήλικους και ελάχιστα προς τους ενήλικους.
6. Η ολιγομελή οικογένεια είναι ένα σύστημα ποιότητας και εξατομικευμένης φροντίδας, ενώ η πολυμελής οικογένεια είναι ένα σύστημα μικρής ομάδας που απαιτεί συνοργάνωση και προσαρμογή σε ποικίλους ρόλους και υποχρεώσεις.
7. Τα παιδιά στην πολυμελή οικογένεια αντιμετωπίζουν και αναγκάζονται να προσαρμόζονται σε ποικίλες αλλαγές ρόλου, θέσης, υποχρεώσεων κτλ. Επίσης η συνεργασία και η υποστήριξη μεταξύ των αδερφών δημιουργεί συναίσθημα ασφαλείας και προσωπικής ικανοποίησης.
8. Στην ολιγομελή οικογένεια τον κύριο λόγο για την πειθαρχία, την επιβολή των ποινών και την παροχή των αμοιβών διαδραματίζουν οι γονείς, ενώ στην πολυμελή οικογένεια το ρόλο αυτό συχνά αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν τα αδέρφια. Έχει διαπιστωθεί, ότι στο ρόλο τους αυτόν, τα αδέρφια, σε σύγκριση με τους μεγάλους είναι αποτελεσματικότερα: είναι καλύτεροι κριτές του τι είναι παραπτωματική συμπεριφορά και οι κυρώσεις που επιβάλλουν είναι επιτυχέστερες. Αυτό πιθανότατα συμβαίνει γιατί γνωρίζουν καλύτερα τις αδυναμίες και τα προτερήματα του κάθε μέλους. Επίσης φαίνεται ότι η απόρριψη και η αποδοκιμασία μιας πράξης του παιδιού εκ μέρους των αδερφών στοιχίζει ψυχολογικά περισσότερο στο παιδί απ' ότι στοιχίζει μια τέτοια αντίδραση εκ μέρους των γονέων.
9. Στην πολυμελή οικογένεια κάθε παιδί, για να εξασφαλίσει το ενδιαφέρον και την προσοχή της οικογένειας, υιοθετεί και ένα διαφορετικό ρόλο – τύπο συμπεριφοράς. (π.χ. υπεύθυνος τύπος, φιλόδοξος, κοινωνικός, μελετηρός, εγωκεντρικός, αδιάφορος, ασθενικός, παραχαϊδεμένος τύπος κτλ).

Ο αριθμός των μελών της οικογένειας ασκεί επίδραση και στον πνευματικό τομέα. Έρευνες έδειξαν ότι τα τεστ μετρήσεων υπήρξαν γενικά τόσο καλύτερα όσο πιο ολιγάριθμη ήταν η οικογένεια, ο μέσος δείκτης ευφυΐας κατεβαίνει όσο αυξάνεται ο αριθμός των μελών μιας οικογένειας. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που παρατηρείται σε όλες τις κοινωνικοεπαγγελματικές ομάδες. Επίσης, ο αριθμός των μελών της οικογένειας επιδρά και στα ποσοστά φοίτησης των παιδιών στο σχολείο. (Ν.Σουζάνα – Μ.Λέκτορας, 2003)

ο Σειρά Γέννησης

Οι γονείς συχνά αντιμετωπίζουν διαφορετικά το κάθε παιδί ανάλογα με τη σειρά γέννησής του. Η διαφορετική μεταχείριση αδελφών απ' την μητέρα ή τον πατέρα συμβάλλει ουσιαστικά στο πόσο ικανά και άξια αισθάνονται. (Α.Χουντουμάδη, 1996)

«Πλείστες ψυχολογικοί παράμετροι της ζωής του παιδιού, (π.χ. κατά πόσο το παιδί νιώθει ότι είναι αποδεκτό και αγαπιέται, η συναισθηματική σχέση του με τους γονείς, ο ανταγωνισμός ή η υποστήριξη που δέχεται από τα αδέρφια, οι περιορισμοί που του επιβάλλονται ή οι ελευθερίες που του παρέχονται), καθορίζονται από διάφορους παράγοντες, ένας απ' τους οποίους είναι και η σειρά γέννησης». (Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 156)

«Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι ο κάθε γονιός ενδέχεται να ταυτίζεται με κάποιο παιδί που αντιστοιχεί στη δική του σειρά γέννησης. Αν για παράδειγμα η μητέρα είναι πρωτότοκη πιθανόν να καταλάβει ευκολότερα τα συναισθήματα του πρωτότοκου παιδιού όταν γεννηθεί ένα αδελφάκι». (Α.Χουντουμάδη, 1996, σελ. 234)

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΠΑΙΔΙ: Το πρώτο παιδί τείνει να έχει ισχυρότερα κίνητρα για επίδοση, να είναι πιο κοινωνικό, πιο εξαρτημένο από άλλους για υποστήριξη, περισσότερο προσανατολισμένο στους μεγάλους και υποταγμένο στην εξουσία, περισσότερο ευσυνείδητο, πιο συνεργατικό, υπεύθυνο και βοηθητό και λιγότερο επιθετικό.

Αυτά είναι μερικά γνωρίσματα τα οποία σε πολύ μεγάλο ποσοστό υπάρχουν. Φυσικά τίποτα δεν είναι απόλυτο, όταν πρόκειται για τον άνθρωπο και φυσικά υπάρχουν εξαιρέσεις. Τα πρώτα παιδιά έχουν τα γνωρίσματα που προαναφέρθηκαν καθώς οι γονείς γενικά ασχολούνται περισσότερο με το πρώτο παιδί, το προσέχουν

πιο πολύ – αυτό δεν είναι απαραίτητα θετικό και του μιλούν συχνότερα. Επίσης είναι πιο απαιτητικοί έχοντας μεγαλύτερες προσδοκίες από το πρωτότοκο.

Οι απαιτήσεις τους δεν περιορίζονται μόνο σε εκείνες που αφορούν την επίδοση του πρωτότοκου. Μια μορφή απαίτησης που επηρεάζει σημαντικά τις σχέσεις των αδερφών είναι ότι οι γονείς ζητούν από το μεγάλο να «προστατεύσει» το μικρό ή ακόμη και να υποχωρεί στις απαιτήσεις του. (Α.Χουντουμάδη, 1996)

Ο Augustus Y. Napier (1997) τονίζει με τη σειρά του, ότι οι γονείς επειδή έχουν μεγάλο άγχος για το αν τα καταφέρουν καλά ή όχι στα πρώτα στάδια της οικογενειακής ζωής, ελέγχουν και κατευθύνουν το μεγαλύτερο παιδί με ένα πολύ αγχώδη τρόπο. Και αφού οι γονείς προσπαθούν πολύ σκληρά να είναι οι ίδιοι υπεύθυνοι, διαρκώς συμβουλεύουν το μεγαλύτερο παιδί πως πρέπει να είναι υπεύθυνο. Αργότερα, καθώς οι γονείς χαλαρώνουν και αποκτούν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, είναι πιο ανεκτικοί απέναντι στις ανάγκες των παιδιών τους και μπορεί να είναι πιο ανοικτά στοργικοί. Τα μεγαλύτερα παιδιά βλέπουν να συμβαίνει αυτό το «χαλάρωμα» και συχνά αισθάνονται ζήλια για τα μικρότερα τους αδέρφια.

Το πρωτότοκο παιδί είναι το επίκεντρο όλου του οικογενειακού ενδιαφέροντος μέχρι την εμφάνιση του δεύτερου παιδιού. Τότε νιώθει ζήλια, σκεπτόμενο ότι θα πρέπει να μοιράζεται το ενδιαφέρον και την αγάπη των γονιών του που μέχρι τώρα μονοπωλούσε. Επίσης, αντιδρά άσχημα αν δεν έχει προετοιμαστεί να το δεχτεί φιλικά, ενεργώντας τυραννικά και με επικίνδυνη ακόμα βαναυσότητα. (Α.Χουντουμάδη, 1996 – Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996)

Έρευνες της Αμερικανίδας ψυχολόγου Helen Koch, έδειξαν ότι τα πρωτότοκα παιδιά παρουσιάζουν υπεροχή ως προς τη γλωσσική ανάπτυξη, γιατί ταυτίζονται και υιοθετούν τα γλωσσικά πρότυπα των γονέων – ενηλίκων. Η υπεροχή αυτή είναι μεγαλύτερη όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση στην ηλικία μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου παιδιού. Ως προς τη συνάφεια ανάμεσα στη νοημοσύνη και στη σειρά γέννησης τα δεδομένα είναι αντιφατικά. Σε ορισμένες έρευνες της Koch διαπιστώθηκε συστηματική νοητική υπεροχή των πρωτότοκων, ενώ σε άλλες δεν υπήρχε διαφοροποίηση. Αντίθετα, ως προς την επίδοση, σχολική και επαγγελματική τα δεδομένα δείχνουν μια σαφή υπεροχή των πρωτοτόκων. Οι έρευνες της Αμερικανίδας ψυχολόγου έδειξαν επίσης, ότι τα πρώτα παιδιά είναι καλύτερα στην οργάνωση και στον προγραμματισμό. Ότι, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και υπευθυνότητες, πιθανώς για να διατηρήσουν την ανώτερη θέση που λόγω ηλικίας κατέχουν και ολοκληρώνουν την εργασία που αναλαμβάνουν. Έχουν επίσης

ισχυρότερο Υπερεγώ, γιατί ταυτίζονται και εσωτερικεύουν τις απαγορεύσεις των γονέων και τους τρόπους χειραγώγησης και πειθαρχίας, τους οποίους χρησιμοποιούν οι ενήλικοι. Γι' αυτό παρουσιάζουν μεγαλύτερη αυτοπειθαρχία και αυτοέλεγχο. (Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985)

ΤΟ ΜΕΣΑΙΟ ΠΑΙΔΙ: Ο Alfred Adler, ο ιδρυτής της ατομικής ψυχολογίας, αναφέρει ότι το μεσαίο παιδί είναι εκείνο που έχει τις μεγαλύτερες δυνατότητες να εξελιχθεί ομαλά. Μοιράζεται ευθύς εξαρχής την προσοχή και το ενδιαφέρον των γονέων του με ένα άλλο παιδί γι' αυτό είναι πιο κοντά στο «πνεύμα συνεργασίας». Ωστόσο, διακρίνεται από ένα πνεύμα άμιλλας και προοδευτικότητας καθώς προσπαθεί να ξεπεράσει το πρώτο που είναι δυνατότερο και ικανότερο. Η στάση του αυτή εξαρτάται από την στάση των αδερφών του. Πρόκειται επίσης για ένα τύπο που χαρακτηρίζεται από φιλοδοξία, επαναστατικότητα και μισεί την εξουσία. Συνήθως είναι πιο καλά προσαρμοσμένο από τα αδέρφια του. (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996 – Μ.Μαλικιώση – Λοΐζου 1999)

Γενικά το μεσαίο παιδί είναι αυτό που κινδυνεύει να πάρει την ταμπέλα «το κακό παιδί της οικογένειας», το δύσκολο, το προβληματικό. Το μεσαίο παιδί συμπιέζεται, εξουθενώνεται μερικές φορές ανάμεσα στα άλλα δύο παιδιά και δεν μπορεί να βρει τη θέση του και αγωνίζεται απεγνωσμένα, με πολλούς τρόπους να τραβήξει την προσοχή των γονέων του. Έτσι πολλές φορές παρουσιάζουν ότι έχουν ένα πρόβλημα, υγείας ορισμένες φορές, για να ενδιαφερθεί ο γονιός, κάτι το οποίο συμβαίνει κυρίως υποσυνείδητα και λιγότερο ευσυνείδητα. (Β.Θέρμος, 1995)

Τα μεσαία παιδιά – και τα παιδιά που βρίσκονται στη μέση ενός μεγαλύτερου αριθμού παιδιών – είναι ευάλωτα στην απόρριψη, επειδή είναι ούτε τα χαϊδεμένα μικρότερα, ούτε τα γεμάτα κατορθώματα μεγαλύτερα. Επίσης, γλιτώνουν από μερικά από τα μηνύματα περί ευθύνης και μπορεί να αγαπούν τη διασκέδαση και να είναι δημιουργικά. Νιώθουν τον πειρασμό να μπαίνουν στη μέση των οικογενειακών συγκρούσεων και να γίνονται μεσολαβητές. (Augustus Y. Napier, 1997)

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΠΑΙΔΙ: Το τελευταίο παιδί είναι εκείνο που δέχεται την έκφραση περισσότερης τρυφερότητας και προσοχής απ' τους γονείς. Συχνά αντιδρούν άμεσα και επίμονα στις επαφές που έχουν οι γονείς με τα αδέρφια τους. Συνήθως σε μια οικογένεια ο λόγος δεν απευθύνεται στα μικρότερα παιδιά. Έτσι αυτά προσπαθούν να διακόψουν τη συζήτηση που έχουν τα μεγαλύτερα αδέρφια με το γονιό, θέλοντας να επικεντρώσουν την προσοχή πάνω τους. Οι παρεμβάσεις τους

αυτές εκτελούνται βαθμιαία με περισσότερη δεξιοτεχνία και αποτελεσματικότητα. (Χουντουμάδη, 1996).

Σύμφωνα με τον Adler το τελευταίο παιδί είναι το χαϊδεμένο. Επειδή περιστοιχίζεται από πολλά ερεθίσματα, συχνά αναπτύσσεται γρηγορότερα και περισσότερο από τα αδέρφια του. Παρόλα αυτά τα μικρότερα παιδιά έχουν τις μεγαλύτερες πιθανότητες να παρουσιάσουν προβληματική συμπεριφορά, μια και έχουν μπροστά τους να ξεπεράσουν έναν αριθμό αντιπάλων απ' τη μια και σαν μικρότερα παραχαϊδεμένα απ' τους γονείς. Έτσι παρουσιάζουν τα συμπτώματα και τις δυσκολίες του χαϊδεμένου παιδιού που του είναι δύσκολο να ανεξαρτητοποιηθεί. *«Ένα χαϊδεμένο παιδί δεν μπορεί ποτέ να γίνει ανεξάρτητο. Δεν έχει το θάρρος να πετύχει με τις δικές του προσπάθειες. Αξιοποιεί ορισμένες αδυναμίες της οικογένειας και εκμεταλλεύεται τους άλλους. Τα μικρότερα παιδιά είναι πάντα φιλόδοξα αλλά τα πιο φιλόδοξα είναι τα οκνηρά παιδιά».* (Ι.Δ.Ιωαννίδη, 1996 – Μ.Μαλικιώση – Λοϊζου, 1999)

ΤΟ ΜΟΝΑΧΟΠΑΙΔΙ: Το μοναχοπαιδί αρχίζει να ζει μόνο του, δίχως την συντροφιά άλλων παιδιών. Και μόνο αυτό το γεγονός δείχνει ότι θα έχει ορισμένες ιδιομορφίες, που δεν θα υπάρχουν στα άλλα παιδιά.

Ζει ανάμεσα στους μεγάλους, έχει απομονωθεί απ' την συντροφιά των άλλων παιδιών και αυτά του δημιουργούν μια ιδιαίτερη ψυχολογία. Το μοναχοπαιδί είναι μικρομέγαλο, μικρό και μεγάλο μαζί. Από πλευράς ηλικίας είναι μικρό, δηλαδή αισθάνεται σαν μικρό παιδί. Οι γονείς άλλωστε του συμπεριφέρονται, όσο και να μεγαλώσει, σαν ένα παιδί μικρότερο απ' την ηλικία του. Από την άλλη πλευρά η όλη συμπεριφορά του, η στάση του, οι κουβέντες του, η επαφή με τους μεγάλους, είναι επαφή ενήλικων ατόμων. Με ευχέρεια ένα μοναχοπαιδί κάθεται στην συντροφιά των μεγάλων του σπιτιού, συζητά για όλα τα προβλήματα, θέλει να παίρνει μέρος σε όλα, να έχει γνώμη και πολλές φορές αυτό κάνει εντύπωση. (Μ.Χουρδάκη, 1995)

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του μοναχοπαιδιού είναι πως παρουσιάζεται υπερλεκτικό ή και αδέξιο. Υπερλεκτικό είναι γιατί από νωρίς συναναστρέφεται αποκλειστικά με ενήλικους. Δέχεται ποικίλα ερεθίσματα, αναπτύσσει εξαιρετικά την λεκτική του ικανότητα, εκφράζει άνετα τις απόψεις του και έχει γλαφυρό και έντονα περιγραφικό λόγο. Άλλωστε αυτό φαίνεται και απ' ο σχολείο του, όπου σχεδόν πάντα γράφει καλές εκθέσεις, διατυπώνει εύκολα τα διανοήματα του, σ αντίθεση μ' άλλα παιδιά που δεν έχουν τόση μεγάλη ευχέρεια να αναπτύξουν αυτά που σκέφτονται.

Παράλληλα όμως με αυτή την επιδεξιότητα που έχει, το μοναχοπαίδι είναι ασταθές στην κίνηση, συχνά αδέξιο στα χέρια. Σε σύγκριση με άλλα παιδιά που ανατρέφονται σε μεγάλες οικογένειες και είναι σβέλτα, τρέχουν, κινούνται σταθερά, το μοναχοπαίδι είναι κάπως αδέξιο, σπρώχνει τα άλλα και δεν μπορεί να κινηθεί με άνεση. Σε αυτή την περίπτωση, τα αίτια πρέπει να αναζητηθούν στην υπερπροστασία των γονέων, του φόβου των κινδύνων που εμποδίζει την κίνηση του και την εξάρτηση των γονέων απ' αυτά. (Α.Καππάτου, 1999 – Μ.Χουρδάκη, 1995)

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της ψυχολογίας του μοναχοπαιδιού είναι πως δυσκολεύεται στις ανθρώπινες επαφές. Ενώ στο σπίτι είναι αρχηγός ή τύραννος, όταν βρεθεί σε ένα περιβάλλον έξω απ' το σπίτι του έχει δυσκολίες. Επειδή μεγαλώνει χωρίς την αδελφική παρουσία, δυσκολεύεται να μοιραστεί τα πράγματα του, τα θέλει όλα δικά του και συχνά γίνεται κτητικό. Επίσης μερικές φορές γίνεται δειλό, κάθεται συνήθως στην γωνία, δεν θέλει να συζητάει και αισθάνεται να είναι μόνο. Εύκολα προσβάλλεται, εύκολα το θίγουν οι άλλοι και φυσικά δεν αισθάνεται την άνετη ατμόσφαιρα που έχει στο σπίτι του. (Α.Καππάτου, 1999)

Κοντά σ' αυτή την ψυχολογία του μοναχοπαιδιού είναι φυσικό να διαμορφώνεται μια παράλληλη ψυχολογία γονέων που έχουν μοναχοπαίδια. Οι γονείς που έχουν μοναχοπαίδι, εξακολουθούν πάντα να πιστεύουν πως το παιδί τους είναι μικρό και θέλουν να το θεωρούν μικρό. Αυτό τους δίνει ικανοποίηση βαθύτερη πως έχουν να ασχολούνται με το παιδί, το προλαβαίνουν σε όλα. Να το ντύσουν σε όποια ηλικία και αν είναι, να του δώσουν φαγητό, να προλαβαίνουν το καθετί, την κάθε του επιθυμία. Αν το παιδί θέλει να παίξει, να τρέξουν εκείνοι να του φέρουν παιχνίδια. Αν το δουν λίγο στεναχωρημένο, πρέπει να θορυβηθούν τι ακριβώς συμβαίνει στο παιδί τους. Όλα αυτά δημιουργούν το παιδί βραδύτερη εξέλιξη ωριμότητας, σε σχέση με τα άλλα παιδιά. Οι γονείς δεν του δίνουν την ευκαιρία για να αναπτυχθεί. Δεν του αφήνουν πρωτοβουλία, δεν του μαθαίνουν ευθύνες. Αυτή η ιδιότητα χαρακτηρίζεται πιο πολύ στις μητέρες όχι τόσο τους πατέρες.

Ανάμεσα στις άλλες τους ιδιότητες, οι γονείς που έχουν μοναχοπαίδια είναι πολύ λεπτολόγοι, ανήσυχοι με την υγεία του παιδιού. Οποιαδήποτε αρρώστια και αν έρθει, οποιαδήποτε επιδημία, έχουν την εντύπωση πως θα βρει πρώτα το παιδί τους. Το βράδυ βασανίζονται απ' την έγνοια μήπως το παιδί αρρωστήσει, μήπως έχει κανένα σύμπτωμα, και αν το έχει τότε δεν πρέπει να πάει σχολείο κλπ. (Μ.Χουρδάκη, 1995)

ο Μορφωτικό – Κοινωνικό – Οικονομικό επίπεδο γονέων

Το μορφωτικό – οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα στην ψυχονευματική ανάπτυξη του παιδιού. Το παιδί που μεγαλώνει σε μια οικογένεια με αμόρφωτους – πτωχούς γονείς, διατρέχει τον κίνδυνο να καταλήξει και αυτός ενήλικος με μειωμένη μόρφωση και επαγγελματική αποκατάσταση («φαύλος κύκλος της πενίας»). Αυτό οφείλεται κυρίως, στην ελλιπή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη κατά την ενδομητρική περίοδο και κατά την παιδική ηλικία, στην έλλειψη μορφωτικών ευκαιριών, στην πρόωμη απασχόληση του παιδιού με βιοποριστική εργασία κτλ. (I.N.Παρασκευόπουλος, 1985)

Είναι γνωστό ότι διαφορετικές είναι οι επιδράσεις που δέχεται το παιδί που μεγαλώνει στην πόλη ή το χωριό, σε ορεινές περιοχές, σε πεδινούς τόπους, σε παραθαλάσσια μέρη ή σε χωριά. Διαφορετική είναι η ποιότητα του κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος στα αστικά κέντρα και διαφορετική στις αγροτικές περιοχές. Μερικά απ' τα πολλά στοιχεία που διαφοροποιούν την ζωή αυτή των οικογενειών με μικρά παιδιά είναι: οι δυνατότητες χώρου και πιθανών ανέσεων, κοινωνικής στήριξης προς την οικογένεια, οι ευκαιρίες για παιχνίδι και συναναστροφές με ομηλικούς και ενηλικούς, η πρόσβαση σε εξωσχολικές πολιτιστικές δραστηριότητες για τα παιδιά κτλ. (Α.Χουντουμάδη, 1996)

Διαφορετικές επίσης είναι οι επιδράσεις ανάλογα με το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, το οποίο προσδιορίζεται κυρίως, από τα εισοδήματα, την ποιότητα κατοικίας, ανάλογα αν τα εισοδήματα είναι πλούσια, μέτρια ή φτωχά, αν έχουν ιδιόκτητη κατοικία, εξοχικό σπίτι, αυτοκίνητο κτλ. Και ανάλογα αν οι συνθήκες κατοικίας είναι ευνοϊκές, όπως αν έχουν μονοκατοικία, αν το παιδί διαθέτει ιδιαίτερο δωμάτιο, θέρμανση, φωτισμό, αν υπάρχει επαρκής υγιεινή διατροφή ή ελλιπής διατροφή κ.α. Η οικονομική ανέχεια της οικογένειας έχει σαν αποτέλεσμα το παιδί να μην τρέφεται και να μην ντύνεται καλά, να στερείται τα απαραίτητα βιβλία και λοιπά βοηθητικά μέσα. Μελέτες σε πολλά μέρη του κόσμου έχουν βρει ότι οι γονείς που ζουν στα όρια της επιβίωσης έχουν τυραννικές πρακτικές ανατροφής στα παιδιά τους. Είναι λιγότερο τρυφεροί, καταφεύγουν συχνά στη σωματική αναπηρία και είναι λιγότερο σταθεροί όταν συναλλάσσονται με τα παιδιά τους. Αυτού του είδους η πρακτική ανατροφή οφείλεται στο άγχος που αντιμετωπίζουν οι γονείς καθώς προσπαθούν να τα βγάλουν πέρα με την οικονομική ανέχεια που ζουν. (MS Cole, 2001 – Δημητρακόπουλος, 1996)

Έπειτα, συμβάλλει η μόρφωση του πατέρα, της μητέρας ή και άλλων μελών της οικογένειας (αγράμματοι, απόφοιτοι δημοτικού, με απολυτήριο λυκείου, πανεπιστημιακές σπουδές, κάτοχοι ξένων γλωσσών κτλ.), το επάγγελμα του πατέρα και της μητέρας (αγρότης, ανειδίκευτος εργάτης, γιατρός, μηχανικός, καθηγητής πανεπιστημίου, βιομήχανος, εφοπλιστής), τα πολιτικά ενδιαφέροντα, χόμπι, κ.α. Όσο δηλαδή, ανώτερο είναι το επάγγελμα του πατέρα (επιστημονικά επαγγέλματα), τόσο υψηλότερος είναι ο μέσος όρος του δείκτη νοημοσύνης των παιδιών και όσο κατεβαίνουμε στην επαγγελματική κλίμακα (ανειδίκευτος εργάτης), τόσο χαμηλότερος γίνεται ο μέσος όρος του δείκτη νοημοσύνης. Αν οι γονείς είναι μορφωμένοι, μπορούν να δώσουν σωστές ερμηνείες στα τόσα προβλήματα που γεννιούνται στον ψυχισμό του παιδιού. Αντιμετωπίζουν ορθολογικότερα τις διάφορες καταστάσεις και διευκολύνουν με την παρέμβαση τους, την σχολική μάθηση. Διαπιστώθηκε ότι όσο πιο χαμηλό είναι το μορφωτικό επίπεδο των γονιών, τόσο λιγότερο βοηθούν το παιδί να ξεπερνάει τις δυσκολίες του. Μιλούν στα παιδιά τους με μονολεκτικές εντολές, χρησιμοποιούν φτωχότερο λεξιλόγιο και αναμένουν από αυτά υπακοή, τάξη και εκτέλεση κάποιων κανόνων. Επίσης τα τιμωρούν αν δεν υπακούσουν και συνήθως δεν επιβραβεύουν τη θετική τους συμπεριφορά. (Σ.Βοσνιάδου, 2001 – Δημητρακόπουλος, 1996 – Σ.Νικολάου – Μ.Λέκτορας, 2003)

Ο γλωσσικός κώδικας έπειτα, είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει κατά ένα μεγάλο βαθμό στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Υπάρχουν δύο γλωσσικοί κώδικες «ο φτωχός – περιορισμένος κώδικας που χρησιμοποιείται στα κατώτερα μορφωτικό – οικονομικά στρώματα και ο «πλούσιος – επεξεργασμένος» που χρησιμοποιείται στα μεσαία και ανώτερα στρώματα. Ο πρώτος είναι στερεότυπος, βραχύς και απρόσωπος. Οι προτάσεις είναι μικρές και απλές, γραμματικά απλοποιημένες και εύκολα κατανοητές. Ο λόγος δεν περιέχει καμία ενθάρρυνση προς το παιδί να εκφράζει ατομικές και προσωπικές εμπειρίες. Ο δε δεύτερος είναι σύνθετος, προσωπικός και διαφοροποιημένος. Το περιεχόμενο του είναι πιο ακριβές, πιο εξατομικευμένο. Περιλαμβάνει μεγαλύτερο εύρος ιδεών, ακόμη και θυμικά – συγκινησιακά στοιχεία. Ενθαρρύνει την έκφραση περιέργειας και της ερευνητικής διάθεσης. (I.N.Παρασκευόπουλος, 1985)

«Όπως φαίνεται οι διαφορετικές γλωσσικές εμπειρίες επιδρούν στην γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού. Καθώς παιδιά που προέρχονται από χαμηλά μορφωτικό-οικονομικά στρώματα παρουσιάζουν βραδύτητα στην νοητική τους ανάπτυξη και χαμηλή σχολική επίδοση». (Σ.Βοσνιάδου, 2001, σελ. 263)

- **ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ**

- **Τύποι γονέων (ή προσωπικότητα γονέων)**

Αν θέλουμε να καταμετρήσουμε τους οικογενειακούς ρόλους με μια σχέση συνειδησιακή, πέρα από το ρόλο του πατέρα, της μητέρας, των αδελφών, και σε ευρύτερο επίπεδο το ρόλο του παππού και της γιαγιάς (που έχουν καθαρά συγγενικούς δεσμούς), υπάρχει και μια άλλη σχέση, που αν την ορίσουμε στους οικογενειακούς ρόλους με βάση τη σχέση αυτή, θα διαπιστώναμε ότι στην πραγματικότητα δεν είναι παρά μόνο δύο. Ο ένας είναι ο ρόλος της ωριμότητας και ο άλλος της ανωριμότητας. (Κ. Λυκιαρδοπούλου, 1999)

Στην παρούσα αναφορά μας ενδιαφέρουν οι τύποι των γονέων που διαμορφώνονται αναφορικά με την αγωγή των παιδιών. Καλοί γονείς είναι τα «ώριμα ψυχολογικά άτομα που ξέρουν να ελέγχουν τη δική τους ψυχολογία και αντιμετωπίζουν σωστά τις ανάγκες του παιδιού τους». Ωριμος γονέας είναι αυτός που κάνει λάθη απέναντι στο παιδί και είναι σε θέση να τα αναγνωρίζει. Γιατί αυτό θα πει ώριμος. Να διδάσκεται από τα λάθη του, για να μην το επαναλάβει. Αυτού του τύπου οι γονείς, δηλ. οι ώριμοι που μπορούν να χαρακτηριστούν «καλοί γονείς», είναι πολύ λίγοι στην εποχή μας. Μην ξεχνάμε από πόσα συμπλέγματα που οφείλονται στη ζωή, σε βιώματα της παιδικής ηλικίας ή στο γεγονός πως οι άνθρωποι αυτοί δεν ολοκλήρωσαν τις κρίσεις προσωπικότητας, δεν βοηθήθηκαν από το περιβάλλον για να χαρακτηριστούν ψυχολογικά ώριμοι. Παρακάτω θα δούμε ποιοι τύποι γονέων υπάρχουν, οι οποίοι δεν χαρακτηρίζονται ψυχολογικά ώριμοι και υπεύθυνοι. (Μ.Χουρδάκη, 1995)

α) Οι Επιτρεπτικοί – Παραχωρητικοί γονείς

Οι επιτρεπτικοί – παραχωρητικοί γονείς υποστηρίζουν τη φιλοσοφία της «μη επέμβασης» στα συναισθήματα των παιδιών τους. Δείχνουν συχνά έλλειψη θέλησης ή αδυναμία να προσφέρουν καθοδήγηση στα παιδιά τους γι τον τρόπο με τον οποίο

μπορούν να χειριστούν τα αρνητικά συναισθήματα. Δείχνουν να γνωρίζουν ελάχιστα για τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους να διδαχθούν από τις συναισθηματικές τους εμπειρίες. Είναι όμως ειλικρινά μπερδεμένοι, καθώς δεν ξέρουν τι θα μπορούσε να προσφέρει ένας γονέας από την απεριόριστη αγάπη του.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα στα ίδια τα παιδιά, να μη μαθαίνουν να ελέγχουν και να χειρίζονται τα συναισθήματά τους. Τους λείπει η ικανότητα να χαλαρώνουν όταν είναι θυμωμένα, θλιμμένα ή αναστατωμένα, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν και να μάθουν καινούργιες δεξιότητες. Επιπλέον, αδυνατούν να κατανοήσουν τα κοινωνικά μηνύματα και αυτό σημαίνει ότι ίσως δυσκολευτούν να κάνουν και διατηρήσουν φιλίες, αργότερα στη ζωή τους. (Gottman, 2000)

β) Οι Επικριτικοί – Αποδοκιμαστικοί γονείς

Οι επικριτικοί – αποδοκιμαστικοί γονείς είναι ιδιαίτερα προσβλητικοί και δεν δείχνουν καμιά ενσυναίσθηση όταν περιγράφουν τις συναισθηματικές εμπειρίες των παιδιών τους. Δεν αγνοούν απλώς, αρνούνται ή υποβαθμίζουν τα αρνητικά συναισθήματα των παιδιών, τα απορρίπτουν τελείως. Έτσι επιπλήττουν ή και τιμωρούν τα παιδιά τους όταν αυτά εκφράζουν λύπη, θυμό ή φόβο. Αντί να προσπαθήσουν να καταλάβουν τα συναισθήματα των παιδιών τους, οι επικριτικοί γονείς έχουν την τάση να επικεντρώνονται στη συμπεριφορά που περιβάλλει τα συναισθήματα. Αυτοί οι γονείς συμπεριφέρονται κατά αυτό τον τρόπο γιατί ίσως φοβούνται τις συναισθηματικά φορτισμένες καταστάσεις, επειδή σκέφτονται ότι θα χάσουν τον έλεγχο των συναισθημάτων. Ορισμένοι επιπλήττουν ή τιμωρούν τα παιδιά που εκφράζουν τα συναισθήματά τους επειδή θέλουν να τα «σκληραγωγήσουν».

Έτσι λοιπόν, όλα αυτά, παίζουν σημαντικό ρόλο για τα χαρακτηριστικά που παίρνουν τα παιδιά από τέτοιους γονείς και επιδρούν στην προσωπικότητά τους. Τα παιδιά δυσκολεύονται να εμπιστευτούν την κρίση τους. Δυσκολεύονται να μάθουν να ελέγχουν τα συναισθήματά τους και να λύνουν τα προβλήματά τους, αργότερα. Αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες – από ότι άλλα παιδιά – στη συγκέντρωση,

τη μάθηση και τη συναναστροφή με συνομηλίκους. Διακρίνουμε και κάτι ακόμα: όταν ένα παιδί δέχεται επιπλήξεις, τιμωρείται, επειδή εξέφρασε τα συναισθήματά του, λαμβάνει ένα έντονο μήνυμα ότι η συναισθηματική οικειότητα είναι μια ιδιαίτερα επικίνδυνη υπόθεση. (Gottman, 2000 – Μ.Χουρδάκη, 1995)

γ) Οι απαιτητικοί γονείς

Ένας ακόμη τύπος γονέων σύμφωνα με την Χουρδάκη (1995), είναι οι απαιτητικοί γονείς. Οι γονείς αυτοί οργανώνουν το πρόγραμμα της ζωής του παιδιού τους κατά ένα τρόπο που το παιδί δεν αντέχει, κάνοντας το παιδί να σκύβει το κεφάλι του στις απαιτήσεις τους. Πρόκειται για γονείς που χρειάζονται το παιδί τους για να τους βοηθήσει στις δουλειές του σπιτιού, όταν είναι κορίτσι, του μαγαζιού, όταν είναι αγόρι, ή που γεμίζουν τις ώρες του παιδιού με ιδιαίτερα μαθήματα, μουσική, κ.α. Όλα αυτά για το παιδί είναι απαιτήσεις που πιθανόν να μην μπορεί να αντεπεξέλθει.

Ο Smyrnofff γράφει χαρακτηριστικά: *«Πολλοί γονείς με την ιδέα πως κάνουν καλά, ρυθμίζουν τη ζωή των παιδιών τους με όλες τις λεπτομέρειες, το παιχνίδι, το χρόνο που έχουν για ανάπαυση κτλ. Με αυτό τον τρόπο όχι μόνο εμποδίζουν το παιδί ν' αποκτήσει το συναίσθημα της ευθύνης και της πρωτοβουλίας, μα και του επιβάλλουν μια μονότονη ζωή, τέτοια που την αντιλαμβάνονται οι μεγάλοι, που δεν ταιριάζει όμως ούτε στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού ούτε στις ανάγκες του.*

«Την ίδια ώρα που οι γονείς θέλουν το παιδί τους να είναι υπάκουο, υποτακτικό, να είναι σωστό υπόδειγμα, την ίδια ώρα το θέλουν αυθόρμητο και θαρραλέο, να μπορεί να επιβάλλεται στα άλλα παιδιά. Αξιώνουν δηλαδή από το παιδί αλληλοσυγκρουόμενες ιδιότητες, τις οποίες δεν μπορεί να έχει.» (Μ.Χουρδάκη, 1995, σελ. 393)

Ο απαιτητικός γονέας δηλαδή, από την μια πλευρά δεν το αφήνει να ρυθμίσει τίποτα από τα δικά του προβλήματα, άρα το καταδικάζει σε έλλειψη πρωτοβουλίας και παθητικότητας, από την άλλη πλευρά όμως, έχει τις αξιώσεις, αυτό το παιδί να είναι πρώτο, να ανταποκρίνεται πάντοτε με πρωτοβουλία, με αυθορμητισμό, σε όλες τις σχέσεις του με τα άλλα παιδιά.

δ) Οι Ευερέθιστοι – Επιθετικοί γονείς

Οι ευερέθιστοι γονείς είναι αυτοί που περιμένουν το παραμικρό για να εκραγούν, είναι υπερβολικοί στις απαιτήσεις τους, στην ευερεθιστικότητά τους, στη στάση τους. Ο Γάλλος παιδοψυχολόγος Smyrnofff αναφέρει ότι τέτοιες «σκηνές έκρηξης», γίνονται καθημερινά μέσα στο σπίτι από τις πιο μικρές αντιθέσεις. Δημιουργείται μια τεταμένη ατμόσφαιρα που δεν περιμένει παρά ένα σπινθήρα για να ξεσπάσει. Αυτός ο σπινθήρας θα δοθεί από το παιδί που θα βρεθεί στη μέση εκείνη τη στιγμή. Απλούστατα η νευρικότητα των γονέων έχει ανάγκη από ξέσπασμα και ξέσπασμα γίνεται με μια αφορμή που δίνει το παιδί. Έτσι το παιδί με τη σειρά του θα γίνει νευρικό, ευερέθιστο, φοβητσιάρικο, επιφυλακτικό, δύσπιστο με το φόβο μην κάνει τίποτε κακό.

Υπάρχει όμως και μια ερεθιστικότητα των γονέων, κρυφή, παρασκηνιακή, σιωπηλή που όμως είναι κατά τον ίδιο τρόπο επιβλαβής για το παιδί. Η νευρικότητα των γονέων δεν είναι πάντοτε φανερή, πολλοί είναι συγκρατημένοι, ενώ στο βάθος είναι το ίδιο νευρικοί, το ίδιο ευερέθιστοι. Όμως το παιδί χωρίς να καταλαβαίνει, διαισθάνεται πως κάτι δεν πάει καλά.

Ακόμη, διάφορες τιμωρίες που γίνονται στο παιδί, από αιτίες που δεν είναι αξιόλογες για να τιμωρηθούν, τιμωρούνται καθώς η νευρικότητα, η ερεθιστικότητα των γονέων είναι τέτοια, που πρέπει να ξεσπάσει και για να γίνει αυτό πρέπει να βρει αφορμή κάποιο παράπτωμα του παιδιού. Αυτά λοιπόν τα φοβητσιάρικα, τρομοκρατημένα παιδιά, αργότερα στη ζωή τους δεν θα μπορούν να βγάλουν τη φοβία από μέσα τους και θα φοβούνται να αντιμετωπίσουν ένα δύσκολο πρόβλημα. (Μ.Χουρδάκη, 1995 – Α.Καππάτου, 1999 – Α.Χουντουμάδη, 1996)

ε) Οι φιλόδοξοι γονείς

Σε αυτό τον τύπο γονέων, φιλόδοξοι λέγονται οι γονείς που δεν ξεκινούν από τις δυνατότητες του παιδιού, μα από τον εαυτό τους. Είναι άνθρωποι που δεν έχουν ζήσει στην παιδική τους ηλικία με πληρότητα ψυχική, γιατί στερήθηκαν από πλευράς οικονομικής ή στερήθηκαν την κατανόηση των δικών τους γονέων, ή δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν τη ζωή που ήθελαν για τον εαυτό τους, άλλο επάγγελμα, άλλη κοινωνική ζωή.

Το παιδί σε αυτή την περίπτωση δε λογαριάζεται, οι γονείς κάνουν πρόγραμμα ζωής για το παιδί τους, μεταφέρουν όλα τα απωθημένα γεγονότα στο

παιδί τους και επιμένουν αυτό που δεν είδαν στον εαυτό τους να το δουν στο παιδί τους. (ΜΧουρδάκη, 1995)

Ο Augustus Y. Napier (1997) ονομάζει τα παιδιά που βρίσκονται κάτω από άγρια πίεση των γονιών τους για να έχουν καλές επιδόσεις, «παιδιά – εκπροσώπους». Αυτά τα παιδιά που κάνουν πράγματα για να ευχαριστούν τους άλλους και προοδεύουν παντού, χαίρουν κοινωνικής επιδοκμασίας, συχνά ελάχιστοι το μαντεύουν, αισθάνονται μοναξιά, ανασφάλεια πίεση και δυστυχία, καθώς μεγαλώνουν. Είναι παιδιά μοναχικά, απομονωμένα. Ζουν για την ασφάλη αλλά χωρίς καμιά χαρά θέση του εκπροσώπου της οικογένειας. Βλέπουν μια αδικία, μια έλλειψη στην οικογένεια. Κι αφιερώνουν τη ζωή τους για να την διορθώσουν. Είναι πολύ πιθανόν σε ορισμένες περιπτώσεις, κύριο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας των παιδιών – εκπροσώπων να είναι ο ναρκισσισμός και διαρκώς να ζητούν αναγνώριση.

- Συμπεριφορά γονιών (θετικές και αρνητικές επιδράσεις στη διαμόρφωση προσωπικότητας των παιδιών)

Το πλαίσιο που επηρεάζει αμεσότερα την ανάπτυξη των μικρών παιδιών είναι η οικογένεια. Οι γονείς επηρεάζουν την ανάπτυξη των παιδιών τους με δυο συμπληρωματικούς τρόπους. Πρώτον, διαμορφώνουν τις γνωστικές δεξιότητες και την προσωπικότητα των παιδιών με τα καθήκοντα που αναθέτουν, με τους τρόπους με τους οποίους αντιδρούν σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, με τις αξίες που προωθούν και τα μοντέλα συμπεριφοράς που διαπλάθουν. Οι γονείς, επίσης, επιλέγουν τα πλαίσια μέσα στα οποία τα παιδιά μαθαίνουν τις κοινωνικές κατηγορίες και γίνονται αποδεκτοί των αποθεμάτων γνώσεις και των κανόνων συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένων των χώρων που επισκέφτονται, των τηλεοπτικών προγραμμάτων που παρακολουθούν και των άλλων παιδιών που παίζουν μαζί τους. (M.S. Cole, 2001)

Υπάρχουν άφθονες αποδείξεις ότι οι γονείς όχι μόνο παρέχουν στα παιδιά τους πρότυπα για μίμηση, αλλά επίσης τα ανταμείβουν, όταν παρατηρούν συμπεριφορές που τις θεωρούν κατάλληλες για το φύλο και τιμωρούν συμπεριφορές που είναι αντίθετες με το φύλο. Έτσι οι κατάλληλες για το φύλο συμπεριφορές διαμορφώνονται με τη χορήγηση αμοιβών και τιμωριών. Οι γονείς καταβάλλουν

συνειδητή προσπάθεια να δημιουργούν ευκαιρίες κατάλληλες για να παρέχουν στο παιδί δικαιολογημένες αμοιβές, ενισχύοντας έτσι επιθυμητές μορφές συμπεριφοράς του. Πολύ συχνά όμως οι γονείς ενισχύουν τις επιθετικές συμπεριφορές των παιδιών τους. Παρέχουν θετική ενίσχυση δίνοντας περισσότερη προσοχή, γελώντας ή εκφράζοντας επιδοκιμασία όταν τα παιδιά τους είναι επιθετικά: Αυτή η τακτική έχει σαν αποτέλεσμα να ενισχύεται περισσότερο η επιθετική συμπεριφορά και να καθίσταται αδύνατη η εξάλειψη της. Υπάρχουν όμως και γονείς που προσπαθούν να καταστείλουν την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών τους, κάνοντας ευρεία χρήση σωματικών τιμωριών, με αποτέλεσμα να αυξάνουν την επιθετικότητα. (M.S. Cole, 2001 – I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Μερικοί γονείς, φοβούνται ότι αν πουν όχι στο παιδί τους θα τραυματίσουν την προσωπικότητά του. Φοβούνται ότι αν εμποδίσουν το παιδί να ικανοποιήσει την οποιαδήποτε επιθυμία του, θα το απογοητεύσουν. Χρειάζεται να ασκηθεί το παιδί στο να μην είναι ευέξαπτο και στο να μπορεί να δεχτεί κάποια απογοήτευση ή ματαίωση κάποιας επιθυμίας του χωρίς να οργίζεται. Όταν το παιδί μαθαίνει να υπομένει μικρές ζημιές και απογοητεύσεις, θα μπορέσει να υπομένει αργότερα και τις μεγάλες. (I.N. Παρασκευόπουλος, 1985 – Π.Μιχαηλίδη, 2003). Αντίθετα κάποιοι άλλοι επιβάλλουν περιορισμούς στις δραστηριότητες που το παιδί ζωηρά επιθυμεί γιατί θεωρούν ότι είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος διαπαιδαγώγησης του. Έτσι οι γονείς κρατούν αυτό το παιδί σαν μια θερμοκοιτίδα φανταστικού κόσμου. Και όταν έρθει σε επαφή με τον πραγματικό κόσμο, στον οποίο υπάρχουν περιορισμοί, θα είναι εντελώς ανίκανο να τον αντιμετωπίσει. Γι' αυτό είναι απαραίτητο οι γονείς να παρέχουν ευκαιρίες να συμμετέχει σε ποικιλίες δραστηριότητες και να αναπτύσσει τις ικανότητες του. Επίσης είναι ιδιαίτερα σημαντικό να προσπαθούν να καταστήσουν το παιδί υπεύθυνο άτομο παρακινώντας το να αντενεργεί και να έχει ανεξάρτητη συμπεριφορά σε ποικίλες καταστάσεις. Συνεπώς το παιδί αποκτά εμπιστοσύνη στον εαυτό του και στις ικανότητες του.

Κατά την διαδικασία μάθησης των βασικών κοινωνικών ρόλων, της θέσης τους στην κοινωνία και της αίσθησης της ταυτότητας τους, τα παιδιά μαθαίνουν επίσης ποιες συμπεριφορές θεωρεί η κοινωνία καλές ή κακές. Οι γονείς τους προσδοκούν από αυτά όχι μόνο να μάθουν τους κατάλληλους για το ρόλο τους κανόνες της συμπεριφοράς, αλλά και να ακολουθούν αυτούς τους κανόνες πρόθυμα, χωρίς να ζητά εξηγήσεις. Συχνά οι γονείς επιδεικνύουν ακαμψία και αμετακίνητη εμμονή στην πιστή εκτέλεση, από το παιδί, κάθε απόφασής τους καθώς επιθυμούν να

αποκτήσει ηθική συνείδηση και αυτοέλεγχο. Επειδή τα παιδιά, γενικά θέλουν να ευχαριστούν τους ανθρώπους με τους οποίους ταυτίζονται, αλλά και να τους μοιάσουν, ο τρόπος με τον οποίο οι σημαντικοί άνθρωποι στη ζωή τους ανταποκρίνονται στη συμπεριφορά τους δίνει στα παιδιά τις πρώτες, πρωτόγονες ιδέες τους περί καλού ή κακού. Όπως αναφέρει η Virian Paley «Το καλό και κακό εξαρτώνται από την αντίδραση του ενήλικα». Το παιδί δέχεται από τον ενήλικα ένα αριθμό εντολών, στις οποίες πρέπει να υπακούσει ανεξάρτητα από τις συνθήκες. Σωστό είναι ότι συμμορφώνεται με τις εντολές αυτές. Λάθος είναι ότι δεν συμμορφώνεται. Γι' αυτό και οι γονείς είναι καλό να εξηγούν στο παιδί τους λόγους για τους οποίους του ζητούν να κάνει ή να μην κάνει κάτι, δικαιολογώντας έτσι τις αποφάσεις τους. (M.S. Cole, 2001 – I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού είναι απαραίτητη η στοργή των γονέων, αλλά αυτή δεν πρέπει να παίρνει τη μορφή υπεραδυναμίας και υπερπροστασίας και να είναι ίδια προς όλα τα παιδιά. Η απουσία της πλήρους αποδοχής, της τρυφερότητας και της αυθόρμητης γονεϊκής αγάπης, δεν επιτρέπει να εδραιωθεί στο παιδί αυτό που ο θεωρητικός ψυχολόγος του παιδιού Erikson, αποκαλεί βασική εμπιστοσύνη, το πρωταρχικό δομικό στοιχείο στην ανάπτυξη της υγιούς προσωπικότητας. (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996, σελ. 133 – I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Φαίνεται λοιπόν ότι για την θεμελίωση υγιούς προσωπικότητας στο παιδί σημασία έχει, όπως προαναφέρθηκε, κατά κύριο λόγο, όχι το τι πράττουν οι γονείς, ποιες είναι οι συγκεκριμένες ενέργειες τους, η απουσία ή η παρουσία κάποιας συγκεκριμένης πράξης των γονέων, αλλά κυρίως, το πω γίνεται η ενέργεια αυτή, ο ιδιαίτερος συναισθηματικός τόνος της, το θυμικό περίβλημα της πράξης.

Φαίνεται επίσης ότι, ενώ τα παιδιά έχουν μεγάλο περιθώριο ανοχής και αντοχής στις αρνητικές επιδράσεις της συμπεριφοράς των γονέων και ότι εμφανής ζημιά προκαλείται μόνο όταν ξεπεραστούν ορισμένα ευρύτατα όρια, στον τομέα της συναισθηματικής θαλπωρής της οικογενειακής ζωής τα όρια είναι στενά και το περιθώριο μικρό. (I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

- Συναισθηματικό κλίμα οικογένειας (Επίδραση στην προσωπικότητα νηπίου)

Πρωταρχική σημασία για την θεμελίωση υγιούς προσωπικότητας στο παιδί, αποδεικνύεται ότι έχει η οικογενειακή ζεστασιά και θαλπωρή, η εγκάρδια ψυχική

ατμόσφαιρα, όταν το σπίτι είναι πραγματική οικογενειακή εστία, όταν το μήνυμα της εγγενούς και αυθόρμητης αγάπης διαπνέει τις ενέργειες των γονέων. Το παιδί είναι ανάγκη να αισθάνεται ασφάλεια, σιγουριά. Η εγκατάλειψη του, φιλονικίες των γονέων, η έκθεση του σε κινδύνους το τραυματίζουν, του αναπτύσσουν συναισθήματα ανασφάλειας και φόβου, καταστρέφουν τη χαρά και την ψυχική του υγεία. (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996 – Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1985)

Αν και οι γονείς, σε κάθε κοινωνία, μοιράζονται πολιτισμικά ορισμένες αξίες, υπάρχει αρκετή ποικιλία στο συναισθηματικό κλίμα που χαρακτηρίζει κάθε οικογενειακό περιβάλλον. Οι καθημερινές εμπειρίες που έχουν τα παιδιά μέσα στην οικογένεια τους, είτε ως παρατηρητές είτε ως ενεργοί συμμετέχοι, είναι συχνά έντονης συναισθηματικής φύσης. Αυτές οι εμπειρίες έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Τα παιδιά δείχνουν μεγάλη αναστάτωση, όταν οι γονείς διαφωνούν ή τσακώνονται. Έχει παρατηρηθεί να αντιδρούν έντονα, να κλαίνε, να κλείνουν τα αυτιά τους με τα χέρια, να παρηγορούν ένα ταραγμένο γονιό ή να χτυπούν εκείνον που θεωρούν ένοχο. Η έκφραση θετικών συναισθημάτων ανάμεσα στους γονείς επίσης δεν περνά απαρατήρητη. (Π.Μιχαηλίδη, 2003 – Α. Χουντουμάδη, 1996)

Σε οικογένειες με έντονες συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις, τα παιδιά γίνονται πιο επιθετικά, με το θυμό να πρεσβεύει στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, δηλαδή εκδηλώσεις σκληρότητας, προσβολής των άλλων, αισχρολογίας, ψεύδους, αμφισβήτησης του κύρους των άλλων κτλ. Ωστόσο, παρατηρούνται και άλλοι τύποι αντιδράσεων, όπως η απόσυρση και μια παθητική στάση για τη ζωή. Αυτό που είναι ξεκάθαρο είναι ότι ο θυμός των ενηλίκων, ιδιαίτερα όταν είναι συχνός και έχει μεγάλη διάρκεια επιδρά στην ανάπτυξη του συναισθηματικού ελέγχου των παιδιών. (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996 – Π. Μισαηλίδη, 2003)

«Όταν ένας από τους γονείς πάσχει από κατάθλιψη, αυτή η κατάσταση ενδέχεται να αλλάξει ριζικά το είδος των αλληλεπιδράσεων μέσα στην οικογένεια. Οι καταθλιπτικοί γονείς είναι συνήθως κριτικοί με τα παιδιά τους και τους παρέχουν λιγότερη υποστήριξη στις περιπτώσεις που τη χρειάζονται. Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί μια γενικευμένη απουσία θετικών συναισθημάτων σε αυτές τις οικογένειες, με παράλληλη αύξηση των αρνητικών». (Π. Μισαηλίδη, 2003, σελ. 95)

Το διαζύγιο συνήθως όχι μόνο δεν λύνει προβλήματα, αλλά δημιουργεί και άλλα, τόσο στους ίδιους τους γονείς όσο και στα παιδιά. Η ανάληψη της φροντίδας των παιδιών από τον έναν γονέα συνήθως από την μητέρα αποδιοργανώνει τη ζωή

της. Προσπαθεί να εκπληρώσει μόνη της αυτό που συνήθως είναι μια απαιτητική δουλειά για δύο ενήλικες. Διαζύγιο, χωρισμός, και χηρεία αναγκάζουν πολλές γυναίκες να μπουν στην αγορά εργασίας, την ίδια στιγμή που εκείνες και τα παιδιά τους προσαρμόζονται σε μια νέα οικογενειακή σύνθεση. Λόγω των πολλών απαιτήσεων χρόνου της μητέρας τους, τα παιδιά των διαζευγμένων όχι μόνο έχουν λιγότερη καθοδήγηση και βοήθεια, αλλά τείνουν να χάσουν σημαντικά κοινωνικά και νοητικά ερεθίσματα.

Επίσης, η διαζευγμένη μητέρα είναι συνήθως κοινωνικά απομονωμένη και μόνη. Δεν έχει κανέναν να την υποστηρίξει όταν τα παιδιά της αμφισβητούν την εξουσία της, ούτε κανέναν να μεσολαβήσει ανάμεσα σε εκείνη και τα παιδιά της όταν δεν λειτουργεί σωστά ως γονιός. Συχνά, οι πατέρες που βλέπουν τα παιδιά τους περιστασιακά είναι ανεκτικοί και τα κακομαθαίνουν, κάνοντας τη δουλειά της μητέρα ακόμη πιο δύσκολη.

Τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν χωρίσει μπορεί να παρουσιάσουν ποικίλες αρνητικές αντιδράσεις, μεταξύ των οποίων διαταραχές του ύπνου, ευερεθιστότητα και επιθετικότητα. Οι επιπτώσεις το διαζυγίου μοιάζουν να είναι σοβαρότερες για τα αγόρια, σε σύγκριση με τα κορίτσια. Εμφανίζουν υψηλότερο ποσοστό διαταραχών συμπεριφοράς και προβλημάτων στις σχέσεις τους με τους άλλους καθώς αντιδρούν στην αναστάτωση και στο στρες του διαζυγίου με ανυπακοή και θυμό και γίνονται λιγότερο ενδοτικά και διεκδικητικά σε σύγκριση με τα κορίτσια. Μερικές φορές τα κορίτσια αντιδρούν στο διαζύγιο των γονιών τους με αυτοκριτική και κλάματα, αλλά συνήθως γίνονται απαιτητικά και διεκδικούν την προσοχή. (M.S.Cole, 2001)

Ένα άλλο επίσης σημαντικό πρόβλημα που συναντάμε σε πολλές οικογένειες είναι όταν ένας από τους δύο γονείς και συνήθως ο πατέρας είναι αλκοολικός ή χρήσης άλλων τοξικών ουσιών όπως ναρκωτικά κλπ.

Ο ρόλος της οικογένειας σχετικά με την εξάρτηση φαίνεται να είναι σημαντικός. Δυσάρεστα συναισθήματα που μπορεί να προκύπτουν από τις σχέσεις εξαρτημένων γονέων με τα παιδιά τους και ιδιαίτερα το συναίσθημα εγκατάλειψης που βιώνει το παιδί, σε συνδυασμό με την αποδοχή της εξάρτησης από τους γονείς μπορεί να στρέψουν το παιδί προς την κατεύθυνση εξαρτητικών συμπεριφορών και δραστηριοτήτων. Η δυσλειτουργία της οικογένειας και η λανθασμένη διαπαιδαγώγηση των παιδιών σχετίζονται με την ανάπτυξη αντικοινωνικής

συμπεριφοράς απ' τα παιδιά, μέσα στο πλαίσιο της οποίας πολλές φορές εμφανίζεται και η χρήση παράνομων ουσιών ή η σχέση με άλλη εξαρτητική δραστηριότητα.

Στις οικογένειες που είναι εξαρτημένος ο ένας γονέας, παρά το ότι επιβάλλεται η κυρίαρχη μορφή του άλλου (στο βαθμό που του επιτρέπεται από την ανάληψη όλων των ευθυνών της οικογένειας και τις αντοχές του), τα παιδιά εισπράττουν την απουσία του ενός φυσικού τους προστάτη και μάλιστα έντονα και καθημερινά. Αυτό, τα καθιστά επιρρεπή στην ανάπτυξη λαθεμένων συμπεριφορών γιατί βιώνουν την έλλειψη της φυσικής προστασίας και των δυο γονέων και τη μείωση της οικογενειακής σταθερότητας.

Είναι προφανής και κατανοητή η αδυναμία μιας οικογένειας της οποίας ο ένας τουλάχιστον γονέας είναι εξαρτημένο άτομο, να ανταποκριθεί στις ανάγκες του παιδιού λόγω του χαρακτήρα του γονέα. Ένα χαρακτήρα που διακρίνεται από ανωριμότητα και αναγνωρίσιμη ψυχοπαθολογία. (Π.Γεωργάκας, 2002)

Η κακοποίηση, ο ξυλοδαρμός της συζύγου είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται επίσης συχνά σε οικογένειες και έχει αρνητικές επιπτώσεις στον ψυχισμό των μελών και ιδιαίτερα των παιδιών.

Η παρανοϊκή ζήλια του πατέρα, η ασυμφωνία χαρακτήρων με τη σύζυγο του, η φτώχεια, προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ίδιος στη δουλειά και πολλοί άλλοι λόγοι μπορεί να οδηγήσουν στην κακοποίηση της συζύγου, που πολλές φορές γίνεται μπροστά στα μάτια των παιδιών.

Το φαινόμενο της κακοποίησης της συζύγου από τον άντρα της, διχάζει την οικογένεια, αναστατώνει τη νηφαλιότητα που επικρατεί μα πάνω απ' όλα δημιουργεί ψυχικά τραύματα που στιγματίζουν ολόκληρη τη ζωή των μελών και ειδικότερα των μικρών παιδιών.

Συγκλονιστική είναι η εξομολόγηση ενός καταδίκου: «Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου έβλεπα τον πατέρα μου να βρίζει και να ξυλοκοπά τη μάνα μου κι ύστερα να φεύγει, προφανώς για να συναντήσει κάποια άλλη. Και η μάνα μου ήταν ανίσχυρη, άβουλη, αδύναμη, φοβισμένη με μάτια πρησμένα από το κλάμα. Εγώ κάθε φορά επαναστατούσα και αναζητούσα λύση. Ήθελα να μη θυμάμαι τίποτα από αυτά. Σιγά – σιγά έχασα κάθε όνειρο για τη ζωή, ναρκώθηκε κάθε ευαισθησία και σκοτώθηκε κάθε επιθυμία μου. Γινόμουν ένα άτομο χωρίς προοπτικές, ένα πουλί χωρίς φτερά. Μεγάλωνα με μίσος και δεν μπορούσα να ανεχτώ τον πατέρα – δυνάστη». (www.auth.gr/virtualschool, 1998)

Παρατηρούμε πόσο σημαντικά επιδρά η οικογενειακή ατμόσφαιρα στην προσωπικότητα του παιδιού. Μια οικογένεια που τη χαρακτηρίζουν στέρεες αξίες, σαφή όρια δραστηριοτήτων, σταθερή γονεϊκή παρουσία, αναγνώριση των ρόλων, προσφέρει ένα περιβάλλον ασφαλούς και δημιουργικής εξέλιξης στα παιδιά της. Αντίθετα, η σύγχυση των ρόλων, τα ασαφή όρια, η απουσία αξιών, η αλλοπρόσαλλη συμπεριφορά του πατέρα ή της μητέρας η ασταθής γονεϊκή παρουσία, οδηγούν τα παιδιά σε μια αναπτυξιακή πορεία χωρίς ιδανικά, πρότυπα, σημεία αναφοράς και ταυτόχρονα περιορίζουν ή μηδενίζουν την απαραίτητη φροντίδα του παιδιού, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται γενικότερα προβλήματα της ψυχικής και της σωματικής του υγείας. (Π.Γεωργιάδης, 2002)

5. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΟ ΜΑΘΗΣΗΣ

«Η θεωρία της μάθησης περιγράφει και ερμηνεύει αλλαγές στην συμπεριφορά των οργανισμών με βάση τα εξωτερικά ερεθίσματα. Η σχέση «ερέθισμα – αντίδραση» είναι το κυριότερο εννοιολογικό χαρακτηριστικό στην μελέτη της μάθησης». (Χ.Ι. Κωνσταντίνου, 2003, σελ. 26)

Οι σημαντικότεροι μελετητές του φαινομένου της μάθησης (Pavlov, Watson, Skinner, Dollard και Miller) τονίζουν ιδιαίτερα τη σημασία των επιδράσεων του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Φόβοι, προκαταλήψεις, διαθέσεις, ενδιαφέροντα και τρόποι συμπεριφοράς αποκτώνται με τους μηχανισμούς της μάθησης. Ενεργούν οι ανάγκες και οι ερεθισμοί, προκαλούνται αντιδράσεις, αυτές συνάπτονται με ερεθισμούς και με την επανάληψη σταθεροποιούνται και αποβαίνουν μόνιμοι τρόποι συμπεριφοράς, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. (Ι.Δ.Ιωαννίδης, 1996)

«Τρία είδη μάθησης έχουν περιγράψει οι συμπεριφοριστές, τα οποία παίζουν ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού: 1) Την κλασική εξαρτημένη μάθηση, 2) την συντελεστική μάθηση, 3) την κοινωνική μάθηση». (Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 43)

ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΗ ΜΑΘΗΣΗ

Πρώτος που μελέτησε και περιέγραψε την κλασσική εξαρτημένη μάθηση είναι ο Ivan Pavlov. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, ολόκληρη η συμπεριφορά του ανθρώπου, ακόμα και τα συναισθήματα και οι σκέψεις του, μπορούν να ερμηνευτούν ως φυσιολογικές αντιδράσεις του οργανισμού σε ανεξάρτητα και εξαρτημένα ερεθίσματα που συνδυάζονται συναισθηματικά με την υπόσχεση μιας ανταμοιβής ή την απειλή μιας τιμωρίας. (Σ. Βοσνιάδου, 2002)

Η διαδικασία της κλασσικής εξαρτημένης μάθησης, προϋποθέτει την ταυτόχρονη επαναληπτική παρουσίαση δύο ερεθισμάτων: Το ένα ερέθισμα, το φυσικό ερέθισμα, προκαλεί μια αντανακλαστική αντίδραση, τη φυσική αντίδραση (όπως π.χ. η θέα της τροφής προκαλεί στον πεινασμένο σκύλο τη φυσική αντίδραση της έκκρισης σιέλου). Το άλλο ερέθισμα, ενώ αρχικά είναι ουδέτερο (ο ήχος του κουδουνιού π.χ. αφήνει αδιάφορο τον πεινασμένο σκύλο, δεν έχει καμία σχέση με την έκκριση σιέλου), αν παρουσιαστεί πολλές φορές ταυτόχρονα με το φυσικό ερέθισμα, μπορεί τελικά να το υποκαταστήσει και να προκαλεί μόνο του πλέον τη φυσική αντίδραση (ο ήχος του κουδουνιού να προκαλεί την έκκριση σιέλου). Το ζώο δηλαδή μαθαίνει να αντιδρά σε ένα νέο ερέθισμα (τον ήχο του κουδουνιού) με μια παλιά αντίδραση (έκκριση σιέλου). (I.N.Παρασκευόπουλος, 1985)

Το πρότυπο της εξαρτημένης αντανακλαστικής μάθησης εισήγαγε στο χώρο της ψυχολογίας ο John Watson. Ο John Watson καθιέρωσε μια θεωρητική ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, το συμπεριφορισμό. Κεντρική ιδέα του συμπεριφορισμού είναι η άποψη ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι βασικά επίκτητη. Κάνοντας ένα πείραμα ο Watson σε ένα νήπιο απέδειξε ότι οι φόβοι και τα άγχη των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα εξαρτημένης αντανακλαστικής μάθησης.

Το πείραμα αυτό έγινε ως εξής: Ο πειραματιστής αρχικά παρουσίασε στο βρέφος ένα κουνέλι και διαπίστωσε ότι το βρέφος ήταν πρόθυμο να το πιάσει και να παίξει. Φόβο έδειχνε το βρέφος στον ήχο από το ισχυρό και απότομο κτύπημα μιας σιδερένιας ράβδου πάνω σε ένα ξύλινο τραπέζι (αντανακλαστική αντίδραση του ξαφνιάσματος και του τρόμου). Η ταυτόχρονη εμφάνιση του αισθήματος της αφής του μαλακού τριχώματος του κουνελιού (ουδέτερο ερέθισμα) και του ήχου του χτυπήματος (φυσικό ερέθισμα) είχε ως αποτέλεσμα το βρέφος τελικά να ξαφνιάζεται και να τρομάζει κάθε φορά που συνέβαινε να αγγίζει το κουνέλι ή οποιοδήποτε άλλο μαλακό αντικείμενο (γενίκευση του ερεθίσματος). (Σ.Βοσνιάδου, 2002 – I.N.Παρασκευόπουλος, τόμος I, 1985)

Σύμφωνα λοιπόν με την θεωρία του Watson, έργο της ψυχολογίας είναι να μελετήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν το σχηματισμό των συνεξαρτήσεων μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης ($S \rightarrow R$) και να καθορίσει τις μεταξύ τους σχέσεις.

Απόρροια της μηχανιστικής ερμηνείας της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι κακή άποψη ότι η ανατροφή του παιδιού πρέπει να συνιστάται στην εκμάθηση συνηθειών κατά τρόπο ορθολογικό. Ο Watson απορρίπτει κάθε συναισθηματισμό στο χειρισμό του παιδιού και τάσσεται ανεπιφύλακτα υπέρ της αντικειμενικής και αυστηρά οργανωμένης ανατροφής. Στο σύγγραμμά του «Η ψυχολογική φροντίδα του παιδιού» γράφει χαρακτηριστικά: «Υπάρχει ένας σωστός τρόπος να μεταχειρίζεται τα παιδιά σας. Να τα αντιμετωπίζετε σαν να είναι ώριμοι νέοι. Να τα ντύνετε, να τα πλένετε, χωρίς όμως πολλές συναισθηματικές διαχύσεις. Η συμπεριφορά σας να είναι πάντα αντικειμενική και ευγενικά αυστηρή». (I.N.Παρασκευόπουλος, 1985)

Συντελεστική μάθηση

Μια άλλη βασική μορφή εξαρτημένης μάθησης είναι η συντελεστική μάθηση, την οποία πρώτος εισήγαγε ο Αμερικανός ψυχολόγος B.F. Skinner. Κατά τη συντελεστική μάθηση χρησιμοποιούνται αμοιβές για να ενισχυθεί μια συμπεριφορά (M.Μαλικιώση – Λοϊζου, 1999)

Η θεωρία του Skinner ξεκινάει από την άποψη ότι κύριο χαρακτηριστικό κάθε ζώντας οργανισμού, επομένως και του παιδιού, είναι να επιδιώκει την ικανοποίηση διαφόρων αναγκών και τη μείωση της ψυχικής έντασης, που προκαλούν οι ανάγκες αυτές. Για να επιτύχει τη βασική του αυτή επιδίωξη, το άτομο επενεργεί επάνω στο περιβάλλον του. Χρησιμοποιεί διάφορες αντιδράσεις, οι οποίες συνοδεύονται από διάφορα γεγονότα στο περιβάλλον. Η συντελεστική μάθηση αφορά τις συνεξαρτήσεις ανάμεσα στις αντιδράσεις του ατόμου και στα γεγονότα που συμβαίνουν στο περιβάλλον, αμέσως μετά από κάθε ενέργεια του ατόμου. Μερικά από τα γεγονότα αυτά είναι ενισχυτικά, δηλαδή συντελούν στη μείωση της ψυχικής

έντασης, και έχουν ως αποτέλεσμα να αυξάνουν την πιθανότητα να επανεμφανιστεί η συμπεριφορά που προηγήθηκε και τα προκάλεσε. (I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Ο Skinner υποστηρίζει ότι πολύπλοκες μορφές συμπεριφοράς που αποτελούν την προσωπικότητα του παιδιού είναι δυνατό να περιγραφούν ως ένα σύστημα ενισχυτικών γεγονότων. Ενισχυτικά είναι τα γεγονότα που διαμορφώνουν και διατηρούν τη συμπεριφορά του ατόμου, είναι οι διάφορες αμοιβές, υλικές και ηθικές (θετική ενίσχυση) ή τιμωρίες (αρνητική ενίσχυση). (Μ.Μαλικιώση – Λοΐζου, 1999 – I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Πρέπει να τονιστεί ότι τόσο η θετική όσο και η αρνητική ενίσχυση, είναι μορφές αμοιβής: η μια περιλαμβάνει προσθήκη ευχάριστου ερεθίσματος – γεγονότος και η άλλη απαλοιφή δυσάρεστου συναισθήματος – γεγονότος, επίσης αποβλέπουν στην ενδυνάμωση της σύνδεσης μεταξύ αντίδρασης και ερεθίσματος, δηλαδή στην αύξηση πιθανότητας εμφάνισης της αντίδρασης. Η τιμωρία αναφέρεται στην παρουσίαση δυσάρεστου συναισθήματος – γεγονότος που αποβλέπει όμως στην αποδυνάμωση, στην παρεμπόδιση μιας ανεπιθύμητης αντίδρασης και που η αποτελεσματικότητα της εξαρτάται από το πώς και πότε έγινε. Έχει διαπιστωθεί ότι ιδιαίτερα αποτελεσματική είναι η τιμωρία όταν, μαζί με αυτή, δίνεται η δυνατότητα για κάποια εναλλακτική επιθυμητή μορφή συμπεριφοράς, η οποία συνοδεύεται και από κάποια αμοιβή. (I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Κοινωνική μάθηση

Μια τρίτη μαθησιακή διαδικασία είναι η κοινωνική μάθηση. Το είδος αυτό μάθησης και ο ρόλος που διαδραματίζει στην αλλαγή της συμπεριφοράς μελετήθηκε συστηματικά από τον Albert Bandura και τους συνεργάτες του (κυρίως από τον Richard Walters). Οι θεωρητικοί αυτοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν, ότι μάθηση συμβαίνει χωρίς να είναι αναγκαίο να προβαίνει το ίδιο το άτομο στην εκτέλεση της αντίδρασης ή και να λαμβάνει άμεσα το ίδιο κάποια ενίσχυση (συντελεστική μάθηση), αλλά απλώς με την παρατήρηση και μίμηση προτύπων. Έτσι ένα παιδί μπορεί να αποκτήσει κάποιες μορφές συμπεριφοράς απλώς παρατηρώντας και μιμούμενο άλλα πρότυπα, χωρίς το ίδιο να ενεργεί και να γίνεται αποδέκτης κάποιας αμοιβής. (I.N. Παρασκευόπουλος, 1985 – I.N. Παρασκευόπουλος, 1988)

Σύμφωνα, δηλαδή με την θεωρία της κοινωνική μάθησης ένα άτομο μπορεί να μάθει, να αποκτήσει εμπειρία, όχι μόνο προσωπικά, από την άμεση εμπειρία μέσω

της εξάσκησης, αλλά και με τα πρότυπα συμπεριφοράς του κοινωνικού περιβάλλοντος – δηλαδή, παρατηρώντας την εμπειρία άλλων ανθρώπων που λειτουργούν ως πρότυπα κατά τη δική του άποψη, το άτομο εισπράττει το αποτέλεσμα αυτών των πράξεων. Όπως υποστηρίζει ο Bandura, όλοι έχουμε την τάση να υιοθετούμε τους τύπους συμπεριφοράς που ανταμείβονται και θαυμάζονται για ορισμένες δραστηριότητες και να αποφεύγουμε τις μορφές συμπεριφοράς για τις οποίες οι άλλοι περιφρονούνται ή τιμωρούνται. Το άτομο, επομένως, μέσω της παρατήρησης δεν μιμείται οτιδήποτε παρατηρεί, αλλά αυτό που του προκαλεί ευχαρίστηση, ικανοποίηση και ταυτίζεται με τα ενδιαφέροντα αυτού που θεωρεί θετικό, κι όχι οτιδήποτε βλέπει. (Σ.Βοσνιάδου, 2002)

Είναι γνωστά τα πειράματα του Bandura για τη μίμηση της επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά, στα οποία έδειξε ότι η παρακολούθηση στην τηλεόραση έργων που περιέχουν επιθετικές σκηνές και στις οποίες η επιθετικότητα επιβραβεύεται μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση επιθετικής συμπεριφοράς. Έτσι, ένα παιδί, μπορεί να γίνει επιθετικότερο απλώς παρατηρώντας, ακόμα και στην τηλεόραση, επιθετικές ενέργειες που γίνονται από άλλους. (Σ.Βοσνιάδου, 2002 – I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Το γεγονός επίσης, ότι η μάθηση συμβαίνει απλώς με την παρατήρηση της συμπεριφοράς των άλλων δείχνει πόσο αναγκαίο είναι, για την ορθή διαπαιδαγώγηση των παιδιών, οι γονείς και τα άλλα σημαντικά πρόσωπα στο περιβάλλον να συμπεριφέρονται πρωτίστως οι ίδιοι κατά τον επιθυμητό τρόπο. Συχνά το παιδί υιοθετεί τις συνήθειες των προσώπων αυτών, μιμούμενο τη συμπεριφορά τους. Αν σκεφτούμε π.χ. το γονέα που δέρνει το παιδί του, γιατί χτύπησε το αδερφάκι του, ελπίζοντας ότι η αυστηρή αυτή τιμωρία θα πειθαναγκάσει το παιδί να σταματήσει την επιθετική του συμπεριφορά. Έτσι ο γονέας αυτός, κάνει ζωντανή επίδειξη στο παιδί της συμπεριφοράς που θέλει να το διδάξει να μην πράττει. Το παιδί, σ' αυτή την περίπτωση μαθαίνει μέσω της παρατήρησης, ότι η βία είναι αποτελεσματική και ότι μπορεί να την χρησιμοποιεί και εκείνο σε ανάλογες περιστάσεις. Γι' αυτό έρευνες, έχουν δείξει ότι οι τιμωρητικοί γονείς έχουν επιθετικά παιδιά. Η μιμητική μάθηση είναι πανίσχυρη στα παιδιά και εύκολα μπορεί να εξουδετερώσει κάθε άλλη προσπάθεια διαπαιδαγώγησής τους. (I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

6. ΤΥΠΟΛΟΓΙΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Παρόλο που η προσωπικότητα ακολουθεί μια εξελικτική δυναμική πορεία, πολλοί φιλόσοφοι και ψυχολόγοι προσπάθησαν να εντάξουν τους ανθρώπους σε κατηγορίες ή τύπους, με βάση το ένα ή το άλλο χαρακτηριστικό τους στοχεύοντας σε μια συστηματική τυπολογία. (Ρ. Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000)

«Τυπολογίες είναι θεωρίες για τύπους, ομάδες ανθρώπων, που παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά στην προσωπικότητά τους, όμοιους τρόπους συμπεριφοράς. Από τις πιο γνωστές είναι του Ιπποκράτη, του Eysenk, του Kretscmer, του Sheldon, του Jung και του Spranger. Οι δύο πρώτες έχουν ως βάση την έκκριση των αδένων, οι δύο άλλες τη σωματική διάπλαση, και οι δύο τελευταίες τους τρόπους συμπεριφοράς ανεξάρτητα από την σωματική διάπλαση». (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996, σελ. 72)

Η αναφορά για τους τύπους προσωπικότητας, δεν παρέχει μόνο μια εικόνα των πολλών και διαφόρων εκδηλώσεων της προσωπικότητας, αλλά χρησιμεύει και για την εκτίμηση της προσωπικότητας των παιδιών. (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996, σελ. 72)

Η τυπολογία του Ιπποκράτη

Ο Ιπποκράτης είχε διατυπώσει μια τυπολογική θεωρία που όριζε ότι υπάρχουν τέσσερα είδη ανθρώπινων τύπων, με βάση την ενεργητικότητα και την ευσυγκινησία. Ο χαρακτήρας των τύπων αυτών καθοριζόταν του «χυμού» του σώματος τους, δηλαδή με βάση το αν στον οργανισμό υπερισχύει η χολή, το αίμα, το φλέγμα ή η μέλαινα χολή. (Σ.Βοσνιάδου, 2002 – Ρ. Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000)

Καθορίζει τέσσερις κύριους τύπους για την ανθρώπινη προσωπικότητα:

- α) ο **αιματώδης** που χαρακτηρίζεται σαν άτομο αισιόδοξο, χαρούμενο, κοινωνικό και πρόθυμο,
- β) ο **φλεγματικός**, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ψυχρότητα, υπομονή, σταθερότητα, ηρεμία, απάθεια,
- γ) ο **χολερικός** ο οποίος είναι ερεθιστικός, πρακτικός, ευερέθιστος, δύσπιστος, γκρινιάρης,
- δ) ο **μελαγχολικός**, που χαρακτηρίζεται από έντονη συναισθηματικότητα, απαισιοδοξία και εσωστρέφεια.

(Ρ.Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000)

Η τυπολογία του Hans Eysenk

Ο Hans Eysenk από τις έρευνες του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι σημαντικότεροι παράγοντες της προσωπικότητας είναι οι ακόλουθοι:

- α) Ψυχωτισμός: Οι άνθρωποι που χαρακτηρίζονται από τον παράγοντα αυτό είναι ψυχροί, περίεργοι, αντικοινωνικοί και εχθρικοί.
- β) Εσωστρέφεια – Εξωστρέφεια: Οι εξωστρεφείς και κοινωνικοί ενδιαφέρονται για κοινωνικές δραστηριότητες, αγαπούν την αλλαγή. Οι εσωστρεφείς είναι ήσυχοι, σκεπτικοί και μη εκδηλωτικοί. Αποφεύγουν τις πολλές κοινωνικές συναλλαγές και δεν τους αρέσει η αλλαγή.
- γ) Συναισθηματική σταθερότητα: Οι άνθρωποι που είναι συναισθηματικά σταθεροί χαρακτηρίζονται από ηρεμία, δεν αλλάζουν συναισθήματα από τη μια στιγμή στην άλλη, είναι άνετοι και φιλικοί.

Το παρακάτω σχήμα δείχνει πως οι παράγοντες της εσωστρέφειας / εξωστρέφειας και συναισθηματικής σταθερότητας συνδυάζονται για να παράγουν προβλέψιμα σχήματα χαρακτηριστικών. (Σ. Βοσνιάδου, 2002)

Η τυπολογία του Kretschmer

Ο Γερμανός ψυχίατρος Kretschmer, διακρίνει τρεις ανθρώπινους τύπους, μετά από παρατηρήσεις που πραγματοποίησε σε ψυχικά ασθενείς και τη διαπίστωση ότι υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στη σωματική κατάσταση και την ψυχική διαταραχή με βάση τη σωματική τους διάπλαση.

Πιστεύοντας ότι η κάθε μορφή της προσωπικότητας έχει βιολογική βάση, διακρίνει τους ακόλουθους τύπους:

- α) ο πυκνικός είναι άτομο κυκλοθυμικό, καλοσυνάτο, κοινωνικό και δραστήριο.
- β) ο λεπτόσωμος χαρακτηρίζεται από εμμονή στις ιδέες και τις απόψεις του και άτομο δύσκολα προσαρμόσιμο.
- γ) ο αθλητικός χαρακτηρίζεται, κύρια, σαν άτομο αργό στις συναισθηματικές εναλλαγές (Ρ. Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000)

Η τυπολογία του Sheldon

Ο Αμερικανός ψυχολόγος W. Sheldon πρότεινε ότι η βιολογική δομή του σώματος προσδιορίζει όχι μόνο τη σωματική αλλά και την ψυχολογική ανάπτυξη, ότι αυτή καθορίζει την ιδιοσυγκρασία – το ταμπεραμέντο – του ανθρώπου, και κατέληξε σε τρεις τύπους: στον ενδομορφικό, τον μεσομορφικό και τον εκτομορφικό. (Σ. Βοσνιάδου, 2002)

α) Ενδόμορφος: Παχύς, «κοντόχοντρος», με αδύνατους μυς, κοινωνικός, ευχάριστος, φίλος των ανέσεων, καλόκαρδος.

β) Μεσόμορφος: Αθλητικός, με ανεπτυγμένα τα οστά και τους μυς. Είναι ενεργητικός, θαρραλέος, ριψοκίνδυνος, επιδιώκει τη δράση και την κυριαρχία.

γ) Εκτόμορφος: Λεπτός, ψηλός, με αδύνατους μυς, ευαίσθητο νευρικό σύστημα και τάσεις για κλειστή ζωή: Είναι ντροπαλός, συγκρατημένος και εσωστρεφής (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996)

Έχει διαπιστωθεί ότι, ακόμη και κατά την προσχολική ηλικία, υπάρχει σαφής συνάφεια ανάμεσα στο σωματότυπο και στα γνωρίσματα της προσωπικότητας. Σε μια έρευνα με αγόρια νηπιαγωγείου διαπιστώθηκε ότι οι νηπιαγωγοί αξιολογούσαν τα κοντά και παχουλά παιδιά με μικρό σκελετό και αδύναμους μυς (ενδόμορφος τύπος) ως καλόκαρδα και νωχελικά. Τα υψηλόσωμα (εκτόμορφος τύπος), τα χαρακτήριζαν ως ευγενικά, εσωστρεφή, άτολμα και αδιάφορα προς τα ανταγωνιστικά παιχνίδια. Τα παιδιά με ανεπτυγμένα τα οστά και τους μυς και με αθλητική εμφάνιση (μεσόμορφος τύπος) τα χαρακτήριζαν ως αρχηγικές προσωπικότητες, αρρενωπά, οξύθυμα, θαρραλέα, δραστήρια. (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1985)

Η τυπολογία του Jung

Σύμφωνα με τον Jung, ο άνθρωπος, με βάση το προσωπικό και κοινωνικό του ασυνείδητο και τις απαιτήσεις της κοινωνίας διαμορφώνει έναν ψυχολογικό τύπο. Δηλαδή, ο Jung, ανάλογα με την εκδήλωση της προσωπικότητας του ατόμου και τον τρόπο και την ετοιμότητα του να αντιδρά στις διάφορες καταστάσεις προς το εσωτερικό (κίνητρα, ενδιαφέροντα) ή εξωτερικό περιβάλλον, χαρακτηρίζει το άτομο

σαν εσωστρεφής ή εξωστρεφής. (ΧΡ.Π. Φράγκου, 1999 – Ι.Ν.Παρασκευόπουλος 1988)

Ο εξωστρεφής τύπος είναι χαρούμενος, κοινωνικός, φιλικός, κατευθύνει το ενδιαφέρον του στα πρόσωπα και στα πράγματα, κύρια στον εξωτερικό κόσμο.

Ο εσωστρεφής τύπος είναι προσανατολισμένος προς τον εσωτερικό του κόσμο, είναι κλειστός, σκοτεινός και αδιαπέραστος και κατευθύνει το ενδιαφέρον του στις έννοιες και τις ιδέες. (Ρ. Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000, σελ. 183)

Ο καθένας από τους δύο βασικούς αυτούς τύπους υποδιαιρείται σε άλλους τέσσερις, με βάση τις θεμελιώδεις ψυχολογικές λειτουργίες: την σκέψη, το αίσθημα, την διαίσθηση και το συναίσθημα. Το αίσθημα φέρνει πληροφορίες από τον έξω κόσμο, η σκέψη τις αποκωδικοποιεί και τις ταξινομεί, το συναίσθημα κάνει την αξιολόγηση (κατά πόσο είναι επιθυμητές ή όχι) και η διαίσθηση διαβλέπει τις πιθανότητες που υπάρχουν σε μια απροσδιόριστη κατάσταση. Έτσι έχουμε τέσσερις εξωστρεφείς τύπους: τον αισθητηριακό, τον ενορατικό, το διανοητικό, το συναισθηματικό εξωστρεφή τύπο και τέσσερις εσωστρεφείς τύπους: τον αισθητηριακό, τον ενορατικό, το διανοητικό, το συναισθηματικό εσωστρεφή τύπο. Ο Jung υποστηρίζει ότι οι δύο βασικές τυπολογικές διαθέσεις, η εσωστρέφεια και η εξωστρέφεια, υπάρχουν σε όλους τους ανθρώπους, στο κάθε όμως άτομο η μια από τις δύο είναι επικρατέστερη. (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996 – Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1988)

Η τυπολογία του Spranger

Ο Edward Spranger, Γερμανός φιλόσοφος, υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι διαφέρουν ως προς τα κίνητρα και τους σκοπούς των πράξεών τους. Οι προθέσεις τους δηλαδή, οι συναισθηματικές τους διαθέσεις και οι ενέργειες τους διέπονται από διαφορετικές αξίες. Οι αξίες αυτές κατά τον Spranger είναι έξι ειδών: θρησκευτικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, αισθητικές και θεωρητικές. Με βάση λοιπόν την συγκεκριμένη αξία που κυριαρχεί και είναι ρυθμιστική των πράξεων και των ενεργειών διακρίνουμε τους εξής, έξι τύπους ατομικότητας. (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 2001)

Ο θρησκευτικός τύπος, που ασχολείται με την θρησκευτική ζωή. Αποβλέπει στην ανύψωσή του, από το πρόσκαιρο και πεπερασμένο, στο αιώνιο και στην ταύτισή του με το Θείο. Αλήθεια, υπάρχει μόνο σε σχέση με το Θεό.

Ο κοινωνικός τύπος κυριαρχείται από την αγάπη για τον συνάνθρωπο, στον οποίο συμπαραστέκεται και συντρέχει στις δύσκολες περιστάσεις. Κέντρο των ενδιαφερόντων του είναι ο άνθρωπος.

Ο οικονομικός τύπος έχει ως κριτήριο των πράξεών του την ωφέλεια και το συμφέρον. Οι προσπάθειες του αποβλέπουν να του εξασφαλίσουν υλικά αγαθά και μέσα.

Ο πολιτικός τύπος έχει ως πρωταρχικό του σκοπό να εξουσιάζει, να είναι αρχηγός.

Ο αισθητικός τύπος ενδιαφέρεται για τον τρόπο έκφρασης και παραστάσεις των ιδεών. Το ωραίο είναι ταυτόσημο με το αληθινό και το ηθικό. Η αγάπη για το ωραίο τον οδηγεί στον ατομικισμό.

Ο θεωρητικός τύπος που ασχολείται με μεταφυσικές και θεωρητικές επιστήμες. Συλλαμβάνει ιδέες και θεωρίες, αλλά αδυνατεί να τις πραγματοποιήσει. Υποστηρίζει με φανατισμό τις ιδέες του. (Ρ. Καλούρη – Αντωνοπούλου, 2000 – Ν.Γ.Παπαδόπουλος, 2001)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

1. ΠΡΟΣΩΠΑ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

- **ΜΗΤΕΡΑ**

Η μητέρα όπως αναφέρει ο Freud, είναι το μοναδικό στην αρχή και το σταθερό για όλη τη ζωή σημείο αναφοράς του παιδιού. Η γυναίκα είναι ο άξονας κάθε οικογένειας, και της παλιότερης βέβαια, μα σίγουρα, και της σημερινής. Είναι λοιπόν ανάγκη να δούμε και να φωτίσουμε το βασικό μέλος της οικογένειας που λέγεται μητέρα.

Όλοι ξέρουμε πόσο σημαντική πρέπει να είναι η σχέση της μητέρας με το παιδί. Από αυτή τη σχέση ξεκινούν όλα. Ο Bowlby επεσήμανε ότι ο δεσμός

προσκόλλησης που δημιουργεί το παιδί με τη μητέρα αποτελεί κρίσιμο σταθμό για την μετέπειτα εξέλιξή του.

Οι εξελικτικοί ψυχαναλυτές ανέλυσαν τον τρόπο με τον οποίο η μητέρα λειτουργεί ως μέσο συνειδητοποίησης του εαυτού αρχικά, και ως συνεχής πηγή ανατροφοδότησης στη συνέχεια. Το παιδί φαίνεται να έχει μια μονοτροπική τάση, όπως παρατήρησε ο Bowlby, και επιδιώκει μια ιδιαίτερη και σταθερή σχέση με ένα κυρίως πρόσωπο, το οποίο λειτουργεί ως βάση για την διαμόρφωση της ταυτότητας του.

Για να αναπτυχθεί λοιπόν το παιδί φυσιολογικά, έχει ανάγκη από μια αποκλειστική σχέση με ένα πρόσωπο που θα του παρέχει όχι μόνο τη φυσική φροντίδα που χρειάζεται, αλλά και ένα ικανοποιητικό συναισθηματικό πλαίσιο που θα λειτουργήσει ως βάση για την διαμόρφωση της προσωπικότητας του. Αντίθετα, η εμπειρία αποστέρησης τα πρώτα χρόνια δημιουργεί ελλείψεις στην οργάνωση του Εγώ του, που δεν είναι πάντα εμφανείς αλλά μπορεί να αποκαλυφθούν αργότερα όταν οι εσωτερικές εντάσεις ή οι εξωτερικές πιέσεις γίνουν πολύ ισχυρές. Η σημασία αυτής της πρωταρχικής σχέσης γίνεται ιδιαίτερα εμφανής και σε παιδιά που σε στερήθηκαν αυτή τη σταθερή δυαδική σχέση λόγω της απουσίας της μητέρας, είτε λόγω προβληματικής ή ελλειμματικής σχέσης που αναφέρεται ως «συναισθηματική αποστέρηση».

Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να παρουσιάζουν προβλήματα τόσο στην ψυχοκοινωνική όσο και στην γνωστική και σωματική ανάπτυξη. (Μ.Κοντοπούλου, 1996 – Γ. Δάρδανος 1999)

Καθώς το παιδί αναπτύσσεται αλλάζουν και οι ανάγκες του, αφού διαφοροποιείται ο τρόπος επικοινωνίας και η σχέση του με τη μητέρα. Έτσι όπως αρχικά ταυτίζεται το παιδί με τη μητέρα του έτσι πρέπει και στην δεύτερη φάση, η σχέση να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παιδιού που είναι αυτή της ανεξαρτητοποίησης του. Η Mahler τόνισε ιδιαίτερα τη σημασία της εξέλιξης στη σχέση αυτής μητέρας – παιδιού. Η μητέρα είναι εκείνη που θα του παρέχει ένα αίσθημα ασφάλειας και προστασίας που θα του επιτρέψει να βιώσει μια ποικιλία συναισθημάτων χωρίς υπερβολικό άγχος και να γνωρίσει τον γύρω κόσμο.

Σύμφωνα με την Κοντοπούλου (1996), εάν η μητέρα δεν το καταφέρει αυτό, τότε δημιουργείται δυσκολία ένταξης του παιδιού στο εξωοικογενειακό περιβάλλον που συμβολίζει την πρώτη ουσιαστική ανεξαρτητοποίηση του παιδιού. Αυτό

σημαίνει ότι η ίδια η μητέρα συνεχίζει να βιώνει το παιδί ως ένα μέρος του εαυτού της ακόμα, με χαμηλή ευτοεκτίμηση και προσωπικές ανασφάλειες η ίδια.

Πρέπει λοιπόν να βρεθεί μια ισορροπία στην επιθυμία της μητέρας να ανταποκριθεί στις ανάγκες του παιδιού αλλά συγχρόνως και στις δικές της. Έτσι, θα δημιουργηθεί αυτή η κατάλληλη σχέση όπου μητέρα και παιδί θα αισθάνονται άνετα και θα λειτουργούν συνδυασμένα αλλά και αυτόνομα.

Είναι γεγονός, ότι η σημερινή μητέρα έχει αλλάξει σημαντικά προσανατολισμό σε σχέση με τις προηγούμενες γενιές. Έχει ανακαλύψει και κατακτήσει δικαιώματα και ελευθερίες που ήταν άγνωστες στο παρελθόν. Επιδιώκει να μορφωθεί, να μπει στην παραγωγική διαδικασία, ταυτόχρονα όμως επιθυμεί να γίνει σύζυγος αλλά και μητέρα. Προσπαθεί να συμβιβάσει το ρόλο της μητέρας με το ρόλο της εργαζόμενης. Επιθυμεί να διαπαιδαγωγήσει τα παιδιά της εφαρμόζοντας μοντέλα που συμβαδίζουν με τις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής. Παρ' όλα αυτά, χαρακτηρίζεται ως υπερπροστατευτική και αγχώδης, είτε εργάζεται είτε όχι. Έχει την τάση να προσκολλάται στα παιδιά της και να ζει μέσα από το μέγλωμά τους. Εκτός από την αδιαμφισβήτητη αγάπη που προσφέρει στο παιδί της, απαιτείται να έχει σταθερές απόψεις, θέσεις αλλά και αντιδράσεις σε ότι αφορά το μέγλωμά του. Έτσι, θα το βοηθήσει ουσιαστικά στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και στην διατήρηση της ψυχικής του υγείας. (Α. Καππάτου, 1999 – Α. Χουντουμάδη, 1996)

Πιο κάτω υπάρχει ένας διαχωρισμός που αφορά τις μητέρες. Είναι η μη εργαζόμενη μητέρα και η εργαζόμενη. Είναι βασικό χαρακτηριστικό και βασική ιδιότητα που παίζει ρόλο στην ψυχοσύνθεση της γυναίκας.

Η μη εργαζόμενη μητέρα

Ξεκινώντας από τη μη εργαζόμενη μητέρα διαπιστώνεται ότι οι περισσότερες από αυτές δεν είναι ικανοποιημένες, δεν είναι ευχαριστημένες μ' αυτή την θέση που τους έχει δώσει η κοινωνία. Υπάρχουν περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα στα παιδιά των μη εργαζόμενων μητέρων παρά των εργαζομένων. Αυτό οφείλεται στη νεύρωση της νοικοκυράς που υπάρχει στη εργαζόμενη μητέρα, και ότι αυτό συνεπάγεται μέσα στο σπίτι από πλευράς καθαριότητας κ.α. να ασχολούνται συνεχώς με κάτι, και να μην ησυχάζουν, ώστε όλα να είναι τέλεια. Μπορεί να ονομαστεί και σύμπλεγμα ανωτερότητας, τελειότητας γι' αυτές.

Πολλές μητέρες έτσι, μεταφέρουν αυτή τη στάση στα παιδιά τους, να είναι δηλαδή από μικρά καθώς πρέπει, καθαρά, κτλ. Όταν οι μητέρες έχουν αυτή τη στάση της τελειότητας, από την άλλη πλευρά τα παιδιά υποφέρουν και δημιουργούν ποικίλα προβλήματα άμυνας. Η τελειότητα και η ψυχική υγεία είναι δύο αντίθετα πράγματα. (Μ. Χουρδάκη, 1995 – Α. Καππάτου, 1999)

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα υπάρχουν κι άλλες αποχρώσεις της νεύρωσης της νοικοκυράς, όπως είναι η υπερπροστασία προς το παιδί. Επειδή δεν έχει αυτό που θα ήθελε στην προσωπική και ατομική της ζωή, άλλα είχε ονειρευτεί κι άλλα κάνει.

Όλα αυτά της δημιουργούν κενό και τελικά βρίσκει τον τρόπο να το γεμίσει αυτό το κενό μέσα της, πιστεύοντας ότι τα παιδιά θα εκπληρώσουν αυτό της το κενό, θα γίνουν τέλεια όπως θα ήθελε. Εύκολα καταλαβαίνουμε τι πληρώνουν τα παιδιά από αυτή την υπερπροστασία. Τελικά, αν δεν μπορέσει η μητέρα να απαλλαγεί από αυτή την υπερπροστατευτική στάση, δεν θα μπορέσει να μεγαλώσει παιδιά σωστά. Διαιωνίζει τις καταστάσεις με τον τρόπο της, δεν τις βελτιώνει.

Η εργαζόμενη μητέρα

Δίπλα στη μητέρα που δεν εργάζεται, υπάρχει η εργαζόμενη μητέρα. Η επίδραση της εργασίας της μητέρας στην εξέλιξη του παιδιού αποτέλεσε προσφιλές αντικείμενο πολλών ερευνών. Από το σύνολο αυτών προκύπτει το συμπέρασμα ότι η ίδια η επαγγελματική απασχόληση και τα επιμέρους χαρακτηριστικά σχετικά με αυτή, όπως ο χρόνος απασχόλησης, τα κίνητρα, οι οικονομικές και κοινωνικές απολαβές, δεν επηρεάζουν ούτε τη σχέση της μητέρας με το παιδί ούτε την εξέλιξή του. (Μ. Χουρδάκη, 1995)

Η πιο σημαντική παράμετρος φαίνεται να είναι η αίσθηση αρμονίας της μητέρας μεταξύ της απασχόλησης και των επιθυμιών της. Όμως, παρότι η εργασία της μητέρας και η ένταξη του παιδιού σε ένα εξωοικογενειακό περιβάλλον είναι μια κοινωνική πραγματικότητα, η εξεύρεση ισορροπίας στην αναζήτηση μιας κοινωνικά αποδεκτής γυναικείας ταυτότητας είναι μια επίπονη προσπάθεια. Ανησυχία και αμφιθυμία χαρακτηρίζουν συχνά τον πρώτο αποχωρισμό της μητέρα από το παιδί, ο οποίος συνδέεται συνήθως με συμπτώματα κατάθλιψης.

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, η αντίφαση αυτή της μητέρας μεταξύ του μητρικού της ρόλου, που την καλεί να μείνει κοντά στο παιδί και της κοινωνικής

αλλά και προσωπικής αναγκαιότητας να εργασθεί, μπορεί να γίνει πιο εύκολη, αν η κοινωνική στάση και οι αντιδράσεις του ίδιου του παιδιού συμβάλλουν στον τρόπο που θα βιώσει η μητέρα αυτή τη μετάβαση.

Η υποστήριξη επίσης από την ευρύτερη οικογένεια αλλά και από την γενικότερη δομή της κοινωνίας αποτελεί ένα πολύ σημαντικό δίκτυο που διευκολύνει τη διεργασία αποχωρισμού της μητέρας από το παιδί σε φυσικό αλλά και ψυχικό επίπεδο. Αντίθετα, η τάση απόδοσης ευθύνης στη μητέρα, όταν το παιδί παρουσιάζει προβλήματα ιδιαίτερα κατά τον αποχωρισμό του από αυτή, δημιουργεί δυσεπίλυτες συγκρούσεις τόσο στην ίδια την μητέρα όσο και στη σχέση της με τους άλλους. (Μ. Κοντοπούλου 1996 – Μ. Χουρδάκη, 1995)

- **ΠΑΤΕΡΑΣ**

«Η μελέτη της ψυχολογίας και της παθολογίας έχει επικεντρωθεί στην έρευνα της σχέσης μητέρας – παιδιού. Αυτή η σχέση θεωρούνταν πρωταρχικής σημασίας και για το λόγο αυτό αποτέλεσε σχεδόν το μόνο σύστημα αναφοράς. Ωστόσο, υπάρχει κι ένα άλλο μέλος της οικογένειας που για πολλά χρόνια έμεινε στο σκοτάδι. Είναι ο πατέρας που μέχρι πρότινος θεωρούνταν δευτερεύον πρόσωπο σε ότι αφορά το μέγλωμα του παιδιού. Τα τελευταία χρόνια, όμως, οι ειδικοί άρχισαν να ασχολούνται πιο συστηματικά με το ρόλο του». (Α. Καπάτου, 1999, σελ. 42)

Ο ρόλος του πατέρα στη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια δεν σχετίζεται πλέον με το ρόλο που διαδραμάτιζε στον παραδοσιακό τύπο οικογένειας, παρόλο που εξακολουθεί να υφίσταται σε μικρότερο βαθμό στις αγροτικές περιοχές. Τυπικά, ο ρόλος του παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτος, παρότι μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο έχει μερικώς αλλάξει. Η σχέση του με τη σύζυγο βασίζεται στην συνεργασία, στις περισσότερες πυρηνικές οικογένειες η γυναίκα εργάζεται και συνεισφέρει στα οικονομικά της οικογένειας.

Η συνεργατική σχέση των συζύγων είναι ιδιαίτερα εμφανής στο ρόλο που αναλαμβάνει ο σύζυγος πατέρας φροντίζοντας και διαπαιδαγωγώντας τα παιδιά. Ένα μέρος του ελεύθερου χρόνου του αφιερώνεται στη δημιουργική του επαφή με τα παιδιά, στην ψυχαγωγία τους και στην προστασία τους. Εξετάζοντας το θέμα από ψυχοδυναμική σκοπιά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ενεργός παρουσία του πατέρα στη ζωή της οικογένειας και του παιδιού ενισχύει την ταύτιση του παιδιού

μαζί του και επιδρά θετικά στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. (Μουζακίτης, 1999)

Οι ψυχολόγοι πίστευαν ανέκαθεν ότι η ενεργός συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών είναι σημαντική. Οι πατέρες που ενδιαφέρονται και μετέχουν ενεργά στη ζωή των παιδιών τους – ιδίως εκείνοι που είναι συναισθηματικά διαθέσιμοι για τα παιδιά τους – ωφελούν με τρόπο μοναδικό την ψυχική και σωματική τους υγεία.

Η ψυχανάλυση μας διδάσκει ότι ο πατέρας είναι εκείνος που απομακρύνει το παιδί από τα άμεσο περιβάλλον που αποτελεί η μητρική σφαίρα. Αποστολή του, δηλαδή, είναι να «χωρίσει» το παιδί από τη μητέρα προκειμένου να αποκτήσει την αυτονομία του και να μπορέσει να αντιμετωπίσει τον εξωτερικό κόσμο. Το ωθεί, να ακολουθήσει το δικό του δρόμο, να γίνει ο εαυτός του. Η μητέρα αντιπροσωπεύει πάντα για το παιδί τον πειρασμό της επιστροφής στην πρωτογενή ασφάλεια. Αντίθετα, ο πατέρας ξυπνά στο παιδί τη μάχη για αυτόνομη ύπαρξη και το καλεί να χειραφετηθεί. Με την αρρενωπή του παρουσία προκαλεί, κατά κάποιο τρόπο, το κορίτσι να γίνει γυναίκα και το αγόρι άνδρας. Έτσι, από την ηλικία περίπου των 3-4 ετών ο πατέρας βοηθά τα παιδιά να ενσωματωθούν στο φύλο τους. (Καππάτου, 1999)

«Όταν ο πατέρας απουσιάζει, τα αγόρια δυσκολεύονται να βρουν την ισορροπία τους ανάμεσα στην ανδρική διεκδικητικότητα και την αυτοσυγκράτηση. Ως εκ τούτου, τους είναι δυσκολότερο να μάθουν τον αυτοέλεγχο και την αναβολή της ικανοποίησής τους για ευθετότερο χρόνο. Αντίθετα, στα κορίτσια των οποίων είναι παρών, αργότερα, όταν ενηλικιωθούν αναπτύσσουν υγιείς σχέσεις με τους άνδρες». (Gottman, 2000. σελ. 195)

Ο σύγχρονος πατέρας πρέπει να μάθει πολλά. Εκείνο που δεν πρέπει να ξεχνά, είναι πως αξίζει να αφαιρεί χρόνο από οποιαδήποτε άλλη απασχόληση του και να τον αφιερώνει στα παιδιά του. Έτσι, θα καταστεί μια γόνιμη και σωστή παρουσία για την διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού του.

Η επίδραση του πατέρα συντελείται κυρίως μέσα από το παιχνίδι. Όχι μόνο γιατί οι μπαμπάδες αφιερώνουν χαρακτηριστικά μεγαλύτερο μέρος του χρόνου που διαθέτουν για τα παιδιά τους, σε δραστηριότητες παιχνιδιού, αλλά και γιατί το στυλ του παιχνιδιού που υιοθετούν είναι πιο πολύ σωματικό και περισσότερο συναρπαστικό από την αντίστοιχη αλληλεπίδραση των μητέρων.

Οι δεξιότητες που αποκτώνται είναι εξαιρετικά χρήσιμες καθώς το παιδί αποτολμά να βγει έξω στον κόσμο των συνομηλίκων του. Οι μελέτες σε τρίχρονα και

πεντάχρονα παιδιά, τις οποίες πραγματοποίησαν οι Ross Parke και Kevin MacDonald, κατέδειξαν τη σχέση ανάμεσα στο φυσικό παιχνίδι με τον πατέρα και στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αντιμετωπίζουν τους συνομηλίκους τους. Οι ερευνητές διαπίστωσαν, ότι τα παιδιά στα οποία οι πατέρες τους πρόσφεραν ένα υψηλού επιπέδου φυσικό παιχνίδι, ήταν περισσότερο δημοφιλή, μεταξύ των συνομηλίκων τους και εφόσον ο πατέρας τους δεν τα κατεύθυνε και δεν τα πίεζε σε αντίθεση με τα λιγότερο δημοφιλή παιδιά των οποίων ο πατέρας ήταν εξαιρετικά εξουσιαστικός. (Gottman, 2000 – Ι. Κούρος, 1995)

Η Μ. Χουρδάκη (1995), αναφέρεται στους τύπους πατέρων, που μπορεί κανείς να διακρίνει:

α) Πρώτος είναι ο τύπος του αυταρχικού πατέρα, αρκετά γνωστός. Ο αυταρχικός πατέρας είναι αυτός που δεν εννοεί να ακούσει κανέναν άλλο, που πιστεύει πως τα ξέρει όλα και αποφεύγει να μάθει. Αποφεύγει, γιατί δεν τον «συμφέρει» τίποτα, ούτε η εξέλιξη της ψυχολογίας, που τελικά δεν την παραδέχεται. Η αυταρχικότητα του πατέρα δημιουργεί δυσκολίες στην προσωπικότητα των παιδιών. Αργότερα, ή θα τον μιμηθούν και είναι αυταρχικά ή αν δεν βγουν αυταρχικά θα βγουν αδιάφορα ή πολύ επιεική. Η αυταρχικότητα λοιπόν δεν αποδίδει.

β) Άλλος τύπος πατέρα, συνηθισμένος στην εποχή μας, που βρίσκεται στο άλλο άκρο, είναι ο επιεικής. Καθώς λείπει όλη την ημέρα από το σπίτι αισθάνεται να στερεί τα παιδιά του, από την παρουσία του. Όταν λοιπόν είναι κοντά τους, θέλει να είναι καλός μαζί τους, να μην τους χαλάει χατίρι. Ή ακόμα, κουρασμένος καθώς είναι, δεν έχει αντοχή για μαλώματα.

γ) Τα παιδιά, τα οποία, στη συνέχεια τα πηγαίνουν καλύτερα στις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, είναι αυτά που οι πατέρες τους λειτουργούν ως «συναισθηματικοί μέντορες», οι οποίοι, δεν απορρίπτουν ούτε και κατακρίνουν τα αρνητικά συναισθήματα των παιδιών τους. Αντίθετα, δείχνουν ενσυναίσθηση και προσφέρουν καθοδήγηση για να βοηθήσουν τα παιδιά τους να αντιμετωπίσουν αυτά τα αρνητικά συναισθήματα. Θα πρέπει οι πατέρες λοιπόν, να επιτρέψουν στον εαυτό τους, να αποκτήσει επίγνωση των συναισθημάτων τους, για να μπορέσουν να δείξουν ενσυναίσθηση. Στη συνέχεια, θα πρέπει να κάνουν όλα τα απαιτούμενα βήματα ώστε να είναι διαθέσιμοι για τα παιδιά τους. Αυτός είναι και ο καλύτερος τύπος πατέρα, που πρέπει να ρυθμίζει τη ζωή του με τέτοιο τρόπο ώστε να τους αφιερώνει όσο το

δυνατόν περισσότερο χρόνο για να τα φροντίζει και ιδιαίτερα στις μέρες μας, που φαίνεται τόσο απλό αλλά δεν είναι καθόλου εύκολο.

Σύμφωνα με την Μ. Χουρδάκη (1995), καθώς συνεχίζει, αναφέρεται στο δύσκολο έργο που έχει να επιτελέσει ο πατέρας, αρκεί να συντρέχουν και οι ανάλογες προϋποθέσεις, που όπως αναφέρθηκε και πριν, έχει να προσφέρει σημαντικό έργο και ο ρόλος του να αξιοποιηθεί περισσότερο από ποτέ. Ο πατέρας πρέπει έτσι να έχει θετική στάση απέναντι στο ρόλο του. Να τον έχει παραδεχθεί, χωρίς υποσυνείδητες τάσεις απόρριψης. Στην επιτυχία της νέας ψυχολογικής ανακατάταξης που προτείνεται για την εξισορρόπηση της σύγχρονης οικογενειακής ομάδας, βασικό ρόλο θα παίξει η σωστή και θετική τοποθέτηση της μητέρας.

Καμιά φορά, οι ίδιες οι μητέρες παρουσιάζονται αρνητικές για όσα προτείνονται σχετικά με την μεγαλύτερη παρουσία του πατέρα, δεν τα υιοθετούν με άνεση. Ίσως φοβούνται μη χάσουν τα «κεκτημένα» ψυχολογικά δικαιώματα ως προς τις σχέσεις τους με τα παιδιά. Αν και η παρουσία του πατέρα, θα τις απαλλάξει, τις ίδιες, από το άγχος της μονόπλευρης ευθύνης της αγωγής. Το σημαντικότερο όμως είναι, ότι θα απαλλάξει τα παιδιά, όχι σε λίγες περιπτώσεις, από την «ασφυκτική» αγάπη της μητέρας, μονόπλευρη, και πιεστική, αφού θα μπει δίπλα, πιο αντικειμενική, πιο στρωτή η άλλη μορφή αγάπης, του πατέρα. Η μητέρα, λοιπόν, θα πρέπει να σταθεί ώριμα σε ότι αφορά το νέο ρόλο του συζύγου της, να τον βοηθήσει να έρθει πιο κοντά στα παιδιά του, να διευκολύνει το στενότερο διάλογό τους.

Σημαντικό ρόλο παίζει και η ψυχολογία του πατέρα, να γνωρίζει τα πιθανά κίνητρα της συμπεριφοράς του. Η αυτογνωσία εδώ, όπως και σε κάθε ανθρώπινη σχέση, είναι πολύτιμη. Αυτογνωσία λοιπόν, και στον πατέρα.

Όλα αυτά θα βοηθήσουν το ρόλο του πατέρα και θα είναι προς όφελος όλων των μελών της οικογένειας, των παιδιών και της μητέρας. Ο ρόλος του πατέρα, που είναι τόσο πολύ σημαντικός σύμφωνα με την σύγχρονη ανακατάταξη των οικογενειακών σχέσεων, ένας ρόλος που αρχικά ήταν τόσο απομακρυσμένος από τον ψυχικό κόσμο των παιδιών του.

- **ΑΔΕΛΦΙΑ**

Συνεχίζοντας, δεν θα μπορούσαμε να αφήσουμε εκτός του πεδίου ενδιαφέροντος το ρόλο που διαδραματίζουν τα ίδια τα παιδιά, ως αδέρφια. Εξετάζοντας το ζήτημα από ψυχοδυναμική σκοπιά πρώτα, έχει διατυπωθεί η άποψη

ότι τα αδέλφια αποτελούν ένα υποσύστημα, του οικογενειακού συστήματος. Αποτελεί την πρώτη ομάδα, στην οποία, το παιδί θα μάθει να συναλλάσσεται με τους συνομηλίκους του και με την ευρύτερη κοινωνική ομάδα, αργότερα.

Σύμφωνα με τον Minuchin (2000), μέσα σ' αυτό το υποσύστημα των αδελφών, τα παιδιά μαθαίνουν πώς να διαπραγματεύονται, να συνεργάζονται και να συναγωνίζονται. Μαθαίνουν πώς να κάνουν φίλους και συμμάχους, πώς να διασώζουν το γόητρό τους, ενώ υποχωρούν και συνθηκολογούν και πώς να επιτυγχάνουν την αναγνώριση των ικανοτήτων τους. Οι θέσεις που από νωρίς πήραν μέσα στο υποσύστημα των αδελφών, μπορεί να αποδειχθούν σημαντικές στην πορεία της ζωής του.

Οι σχέσεις που διαμορφώνουν τα αδέλφια όταν βρίσκονται σε μικρή ηλικία είναι επηρεασμένες από τη σχέση τους με τους γονείς και συνδιαλέγονται με τα αδέλφια τους περισσότερο χρόνο, όσο και με αυτούς, ενώ όταν φθάνουν τα 4-6 χρόνια, περνούν σχεδόν διπλάσιο χρόνο με την παρέα των αδελφών τους απ' ότι με τους γονείς.

Στην προσχολική ηλικία, το μεγαλύτερο τείνει να κυριαρχεί και να παίρνει τις πρωτοβουλίες στις μεταξύ τους σχέσεις, να δίνει διαταγές και να κάνει περισσότερες υποδείξεις ή προτάσεις. Αν το πρωτότοκο παιδί είναι αγόρι, τότε στη συναλλαγή του με τα μικρότερα παιδιά, τείνει να χρησιμοποιεί περισσότερο τεχνικές που βασίζονται στη δύναμή του, ενώ, αν είναι κορίτσι, παίζει συχνότερα το ρόλο της «μαμάς». Τα μικρότερα αδέλφια, μεγαλώνοντας γίνονται περισσότερα ισότιμα, λιγότερο υποχωρητικά ή επιθετικά και παίρνουν συχνότερα πρωτοβουλίες. Φαίνεται ότι οι επαφές με τα μεγαλύτερα αδέλφια αποτελούν κοινωνικά και γνωστικά ερεθίσματα. Εκείνα που έχουν μεγαλύτερα αδέλφια δείχνουν πλουσιότερη φαντασία, μιλούν περισσότερο, κάνουν ερωτήσεις και συμμετέχουν σε συνεργατικά παιχνίδια πιο πολύ από τα άλλα παιδιά. (Χουντουμάδη, 1995)

Η σχέση μεταξύ αδελφών είχε αγνοηθεί από τους επιστήμονες για εξαιρετικά μεγάλο χρονικό διάστημα. Κάποιοι περιορίστηκαν στην αναπτυξιακή, και μόνο, σημασία της αλληλεπίδρασης του ενός παιδιού με το άλλο, οι δε κλινικοί και θεωρητικοί της προσωπικότητας όμως (π.χ. Adler, Freud), έδιναν έμφαση στον ανταγωνισμό μεταξύ των αδελφών.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ των αδελφών έχει ίσως μελετηθεί περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη παράμετρο των σχέσεων μεταξύ αδελφών, βάσει της υπόθεσης ότι αποτελεί κλειδί για τις μετέπειτα διαφορές της προσωπικότητας. Εντούτοις, δεν είναι

ακόμη βέβαιο αν μπορούμε αξιόπιστα να διαχωρίσουμε τις παραμέτρους του ανταγωνισμού και της σύγκρουσης σε μικρότερα παιδιά, παρ' όλο ότι η έκταση των συγκρούσεων μεταξύ δύο αδελφών δε σχετίζεται στενά με τη στοργή, τη συνεργασία και την υποστήριξη που εκδηλώνουν το ένα προς το άλλο. Έχει διαπιστωθεί ότι παιδιά προσχολικής ηλικίας που συγκρούονται συχνά με τα αδέλφια τους, προσπαθούν επίσης να μοιραστούν τις εμπειρίες τους, να βοηθήσουν το ένα το άλλο ή να συνεργαστούν. Το πρότυπο αυτό προσομοιάζει με τα ευρήματα μελετών που αφορούν το παιχνίδι μικρών παιδιών με τους συνομηλικούς τους στο προνήπιο ή στον παιδικό σταθμό. (Γ. Δάρδανος, 1999)

Ο Γ. Δάρδανος (1999), αναφέρεται ακόμη και στο παιχνίδι που είναι σημαντικό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας του παιδιού και συγκεκριμένα μεταξύ των αδελφών. Σε αδέλφια προσχολικής ηλικίας που συμμετέχουν σε φανταστικό παιχνίδι, ενεργούν ως ισότιμα μέλη σε ένα συμβολικό κόσμο που μοιράζονται μεταξύ τους. Αυτό το παιχνίδι επιτυγχάνεται μόνο όταν τα αδέλφια είναι ιδιαίτερα στοργικά το ένα προς το άλλο. Ωστόσο, αν εξετάσουμε προσεκτικά άλλα είδη θετικής συμπεριφοράς – όπως η αλληλοβοήθεια, η συμμετοχή ή η υποστήριξη σε δύσκολες καταστάσεις – φαίνεται ότι σε αδέλφια μικρής ηλικίας δεν υπάρχει απαραίτητα σχέση μεταξύ των παραμέτρων αυτών και του συνεργατικού φανταστικού παιχνιδιού. Έτσι, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι, ενώ μερικά αδέλφια συχνά συμμετέχουν σε συνεργατικό παιχνίδι, δε συμπαραστέκονται το ένα στο άλλο σε δύσκολες συνθήκες.

Οι γονείς είναι σημαντικό να έχουν υπόψη ότι:

1. τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα στη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των αδελφών τους και ίδιων από τους γονείς και στις πιθανές διαφορές στη στοργή, το ενδιαφέρον, τις προσδοκίες και τον σεβασμό που δείχνουν οι γονείς προς αυτά.
2. τέτοιες διαφορές επιδρούν στην ανάπτυξη των παιδιών περισσότερο απ' ό,τι οι επιμέρους πλευρές της προσωπικότητας των γονιών και η γενικότερη στάση τους. (Α. Χουντουμάδη, 1996)

Τέλος, αν εστιάσουμε στις σχέσεις γονέων – παιδιών στην ίδια οικογένεια μπορούμε να παρατηρήσουμε τα κάτωθι:

Πρώτον, οι σχέσεις των αδελφών με τους γονείς τους διαφέρουν – μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις οι διαφορές αυτές είναι πολύ έντονες.

Δεύτερον, τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα ως προς τις διαφορές αυτές και τρίτον, αυτού του είδους οι διαφορές επηρεάζουν σημαντικά την ανάπτυξη των παιδιών μακροπρόθεσμα. Η οικογένεια λοιπόν, επηρεάζει σημαντικά την διαφοροποίηση των αδελφών και μπορεί να έχουν διαφορετικές επιπτώσεις στα αδέλφια ανάλογα με την προσωπικότητα, τις προσδοκίες τους κ.α.

«Για παράδειγμα, οι αντιδράσεις των αδελφών μεταξύ τους ρυθμίζονται εν μέρει από τη σχέση τους με την μητέρα. Όταν οι μητέρες συζητούν με τα μεγαλύτερα παιδιά για τις ανάγκες και τη φροντίδα του νεότερου αδελφού και τα περιλαμβάνουν στη λήψη αποφάσεων, βοηθούν στην ανάπτυξη στενών φιλικών σχέσεων ανάμεσα στα αδέλφια. Ενδιαφέρον έχουν οι αλληλεπιδράσεις των σχέσεων στα πλαίσια της οικογένειας. Η ποιότητα σχέσης πρωτότοκου κατά τη στιγμή γέννησης του δεύτερου παιδιού επηρεάζει την εξέλιξη της σχέσης ανάμεσα στα αδέλφια. Στις οικογένειες όπου η σχέση μεταξύ πρωτότοκης κόρης και μητέρας είναι στενή και έντονη, τα αδέλφια αναπτύσσουν ανάμεσά τους μια σχετικά εχθρική στάση. Δεν θα πρέπει όμως να παραβλέψουμε και την επίδραση της σχέσης που έχει η μάνα με το δεύτερο παιδί. Αν το πρωτότοκο παιδί είχε πολύ τρυφερή σχέση με τον πατέρα, η κλιμάκωση των συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων ανάμεσα στη μητέρα και το πρωτότοκο, που συχνά συνοδεύει τον ερχομό του δεύτερου παιδιού, είναι λιγότερο έντονη.

Η σχέση μητέρας – δευτερότοκου, συναρτάται επίσης άμεσα με τις μετέπειτα σχέσεις ανάμεσα στα αδέλφια. Έχει διαπιστωθεί σύνδεση στην ποιότητα της σχέσης των αδελφών μεταξύ τους και στη σχέση του κάθε παιδιού με τη μητέρα. Η συχνότητα των συγκρούσεων ανάμεσα στα παιδιά συνδέεται με τη διαφορά της μητρικής συμπεριφοράς στο κάθε παιδί.

Άλλη μια τριαδική σχέση ορίζεται από τη διαφορά στη μητρική συμπεριφορά προς το μεγαλύτερο παιδί, κατά την διάρκεια συγκρούσεων ανάμεσα στα αδέλφια. Η μητρική συμπεριφορά συνδέεται συστηματικά με τη μετέπειτα συμπεριφορά του πιο μικρού παιδιού προ του/την αδελφό/ή και τη μητέρα». (Α.Χουντουμάδη, 1996, σελ. 235)

- **Η γιαγιά και ο παππούς στην οικογένεια**

Τελειώνοντας για τα πρόσωπα που συμβάλλουν στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, δεν μπορούμε να παραλείψουμε το

ρόλο του παππού και της γιαγιάς στην οικογένεια. Η παρουσία τους στη ζωή του παιδιού είναι σημαντική. Έχουν έναν ιδιαίτερο ρόλο μέσα στην οικογένεια.

α) Στη σύγχρονη κοινωνία και στα νεαρά ζευγάρια ο υποστηρικτικός ρόλος τους είναι αναμφισβήτητος, προσφέρουν οικονομική βοήθεια, που είναι τόσο αναγκαία από ποτέ στη σύγχρονη οικογένεια των δυο εργαζόμενων γονέων, ηθική βοήθεια με προσεκτικές συμβουλές ώστε να αντιμετωπίσουν οι νέοι πιο ψύχραιμα τις απαιτήσεις της κοινωνίας και το μέγιστο των παιδιών. Φυσικά ο παππούς και η γιαγιά έχουν ένα ρόλο εξουσίας απέναντι στα εγγόνια, αλλά πρόκειται για συμπληρωματική εξουσία: δηλαδή, έναν έμμεσο ρόλο υποστήριξης των γονέων απέναντι στα παιδιά τους και όχι να τους υποκαθιστούν ευθέως. Παίζουν ένα ρόλο επαλήθευσης της γονεϊκής εξουσίας για τα παιδιά.

β) ο παππούς και η γιαγιά, έχουν την τάση να επικοινωνούν κατ' ευθείαν με τα εγγόνια τους, κυρίως όταν οι ανάγκες αυτονομίας του νεαρού ζευγαριού των γονέων το απαιτούν. Μεταθέτουν έτσι, πολύ φυσικά στα μικρά παιδιά το ενδιαφέρον που είχαν για τα παιδιά τους, εκφράζοντας τώρα πιο εύκολα τα συναισθήματά τους και κάνοντας πράγματα που ως γονείς δεν τα σκέφτονταν καν, για τα δικά τους παιδιά. Όλα αυτά, αποτελούν μια διέξοδο για τα εγγόνια και μια εκτόνωση που τους επιτρέπει ευκολότερα να ανεχτούν μια φυσιολογικά αυστηρή πειθαρχία εκ μέρους των γονιών.

γ) και ας μην ξεχνάμε ότι ταυτίσεις των παιδιών λειτουργούν και προς κατεύθυνση του παππού και της γιαγιάς. Το παιδί ταυτίζεται με τον παππού ή την γιαγιά ανάλογα με το φύλο του. (Ι.Κούρος, 1995 – Α. Καππάτου, 1999)

Στη σύγχρονη οικογένεια επίσης, των δύο εργαζόμενων γονέων, η ανάγκη να βοηθηθούν οι γονείς από τη γιαγιά και τον παππού είναι αναγκαία από ποτέ, και περισσότερο στην εργαζόμενη μητέρα. Έτσι, δεν είναι λίγες οι εργαζόμενες γυναίκες που επιλέγουν τη γιαγιά ως λύση στο πρόβλημα της ανατροφής του παιδιού τους, καθώς αποτελεί πρόσωπο εμπιστοσύνης. Η παρουσία τους στη ζωή του παιδιού είναι πολύ σημαντική.

Έτσι το παιδί μπορεί να διαμορφώσει τη δική του προσωπικότητα, μαθαίνοντας πολλά πράγματα από τα βασικά πρόσωπα στη ζωή του, τον πατέρα, την μητέρα και τώρα πλέον και τον παππού με τη γιαγιά πρόσωπα που θεωρούνται εξίσου σημαντικά στην οικογένεια, και σύμφωνα με όλα τα παραπάνω συντελεστές στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. (Ι. Κούρος, 1995)

2ΤΟ ΠΑΙΔΙ

«Η νηπιακή ηλικία εκτείνεται από το 3^ο ως το 5^ο ή 6^ο έτος της ηλικίας. Αρχίζει με το τέλος της βρεφικής ηλικίας – όταν το παιδί παύει να είναι εντελώς εξαρτημένο και ανήμπορο, αλλά επιδιώκει και κατακτά μια αυξανόμενη αυτονομία και αυτάρκεια – και τελειώνει με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο – όταν πλέον το παιδί είναι έτοιμο να επιδοθεί στη συστηματική εργασία και μάθηση. Ανάμεσα στα δύο αυτά χρονικά ορόσημα πραγματοποιείται μια πλούσια εξέλιξη, με αποτέλεσμα το νήπιο να είναι εντελώς διαφορετικό από το βρέφος». (Παρασκευόπουλος Ι.Ν., 1985, σελ. 11)

• Χαρακτηριστικά προσωπικότητας νηπίου

Η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του νηπίου περιλαμβάνει ικανότητες που αναφέρονται στο ψυχοκινητικό, γνωστικό, συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα της ανάπτυξης. Οι τομείς αυτοί της ανάπτυξης είναι αλληλένδετοι, ώστε ανάπτυξη στον ένα τομέα να συνεπάγεται και ανάπτυξη στους άλλους τομείς. Κατά την προσχολική ηλικία ορισμένοι τομείς της προσωπικότητας του παιδιού θεωρούνται πιο σημαντικοί σε σύγκριση με άλλους και είναι οι εξής:

- (α) Αδυναμία Αποκέντρωσης και Έλλειψη Αναστρεψιμότητας
- (β) Κοινωνικοποίηση
- (γ) Κινητικός συντονισμός
- (δ) Ικανότητα στο σχηματισμό συγκεκριμένων εννοιών.
- (ε) Συμβολισμός και μίμηση
- (στ) Γλωσσική ανάπτυξη
- (ζ) Δημιουργική έκφραση (Λ. Σέργη, 1995)

(α) Αδυναμία Αποκέντρωσης και Έλλειψη Αναστρεψιμότητας

Το νήπιο κατά την ορολογία του Piaget, δεν μπορεί να «αποκεντρωθεί», δηλαδή να μην εστιάζεται σε ένα μοναδικό στοιχείο, να συνυπολογίζει πολλές διαστάσεις συγχρόνως και να εξετάζει την αλληλεπίδραση τους. Αυτό σημαίνει ότι σύμφωνα με τον Piaget, στην διάρκεια της νηπιακής ηλικίας, η σκέψη είναι «μονόπλευρη», καθώς προσκολλάται κάθε φορά σε ένα μόνο χαρακτηριστικό

προβλήματος και δεν λαμβάνει υπόψη άλλες ουσιώδη διαστάσεις του. Η επικέντρωση σε μια μόνο πλευρά ενός προβλήματος, με αποκλεισμό όλων των άλλων, έχει ως συνέπεια να περιορίζει την ικανότητα του μικρού παιδιού να συλλογίζεται και να οδηγείται, όπως είναι φυσικό σε αντιφάσεις και ασυνέπειες. (M.S. Cole, 2001 – I.N. Παρασκευόπουλος, 1985)

Η Maria Montessori επισημαίνει ότι το πρώτο σημαντικό στοιχείο στην ανάπτυξη του παιδιού είναι η συγκέντρωση. Αυτή αποτελεί τη βάση για τον χαρακτήρα του και την κοινωνική του συμπεριφορά. Το παιδί πρέπει να ανακαλύψει πώς να συγκεντρώνεται και γι' αυτή την λειτουργία έχει ανάγκη από αντικείμενα ή πράγματα για να συγκεντρωθεί σ' αυτά. Αυτό δείχνει πόσο σημαντικό είναι το περιβάλλον. (Λ. Σέργη, 1995)

Ένας ακόμη περιορισμός στην σκέψη του νηπίου, είναι η αδυναμία του να εκτελέσει αντίστροφους συλλογισμούς. Το νήπιο δεν έχει αποκτήσει ακόμη αναδρομικότητα στη σκέψη καθώς δεν μπορεί να σκεφτεί μια σειρά από ενέργειες με αντίστροφο τρόπο, αρχίζοντας δηλαδή από το τέλος για να καταλήξει στο αρχικό σημείο. Οι νοητικές του πράξεις δεν έχουν αναστρεψιμότητα, κατά την ορολογία του Piaget. (Π. Μισαηλίδη, 2003)

(β) Κοινωνικοποίηση

«Κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία με την οποία το παιδί μαθαίνει να είναι ενεργό μέλος της κοινωνίας. Είναι δηλαδή η διαδικασία με την οποία το παιδί αποκτά τη γνώση, τις δεξιότητες, τις διαθέσεις και τις αξίες που θα του επιτρέψουν να γίνει περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματικό μέλος σε διάφορες ομάδες στην κοινωνία». (Λ. Σέργη, 1995, σελ. 53)

Η αγωγή στην κοινωνικοποίηση αφορά την ανάπτυξη «διαπροσωπικών και ενδοπροσωπικών σχέσεων» και περιλαμβάνει τη θέληση του παιδιού να αναμιγνύεται με άλλους και την δεξιότητα του να συσχετίζεται με αυτούς. Κατά την διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, το νήπιο αρχίζει να σχηματίζει τις πρώτες ομάδες με συνομηλίκους του. Το παιδί ανακαλύπτει την ευχαρίστηση της επαφής με τους άλλους, την ικανοποίηση να μιλάει μαζί τους, να επιλύει συγκρούσεις, να παίζει και να συμμετέχει σε ρόλους μέσα από το συμβολικό κυρίως παιχνίδι που χαρακτηρίζει την ηλικία αυτή. Οι φίλιες, όμως που σχηματίζει το παιδί της προσχολικής ηλικίας είναι εύθραυστες και παροδικές καθώς δεν δείχνει να ενδιαφέρεται για σχέσεις που διαρκούν, λόγω του εγωκεντρισμού του. Η επιδίωξη επαφής με τους άλλους και η

προτίμηση των συνομηλίκων από τους μεγαλύτερους ακόμη και από την μητέρα, είναι ενδεικτική της ικανότητας που έχει αποκτήσει το παιδί μετά τα τρία του χρόνια να χειρίζεται την ανεξαρτησία και τον αποχωρισμό. (Μ.Ι. Κοντοπούλου, 1996 – Λ.Σεργή, 1995 – Α.Χουντουμάδη, 1996)

«Οι αξίες που απορρέουν από την κοινωνικοποίηση είναι ο σεβασμός των δικαιωμάτων και της ιδιοκτησίας των άλλων, η αποδοχή ευθυνών, η συνεργασία και η εφαρμογή του αυτοέλεγχου. Η ικανότητα του ατόμου να λειτουργεί αποδεκτά στην κοινωνία είναι σημαντική για συναισθηματική ισορρόπηση». (Λ. Σέργη, 1995, σελ. 35)

Η επίδραση των γονέων στην κοινωνικοποίηση

Αν και οι γονείς δεν είναι οι μόνοι φορείς που συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση των παιδιών, η οικογένεια συνέχισε να θεωρείται σημαντικό – ίσως το σημαντικότερο – πεδίο κοινωνικοποίησης. Η παιδική ηλικία είναι μια ιδιαίτερη εύπλαστη περίοδος, μια ηλικία στην οποία τίθενται τα θεμέλια των μονιμότερων κοινωνικών δεξιοτήτων, των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και των κοινωνικών προσανατολισμών και αξιών. (Γ. Κουγιουμτζάκης, 1997)

Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης αρχίζει από τη στιγμή που το παιδί γεννιέται και συνεχίζεται ως μια όψη κάθε συναναστροφής που έχουν τα παιδιά με άλλα μέλη της κοινωνίας τους καθώς μαθαίνουν, στο οικογενειακό περιβάλλον να τρώνε, να είναι ευγενικά με τους μεγαλύτερους, να αγαπούν τα αδέρφια τους. Δηλαδή, οι γονείς μεταδίδουν στα παιδιά το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται και επιλέγουν τα πλαίσια μέσα στα οποία τα παιδιά μαθαίνουν τις κοινωνικές κατηγορίες και γίνονται κοινωνοί των αποθεμάτων γνώσεις και των κανόνων συμπεριφοράς του πολιτισμού τους. (M.S. Cole, 2001)

Κοινωνικός ρόλος είναι ο όρος που αντανακλά τις προσδοκίες των γονέων για τα δικαιώματα, τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του παιδιού, καθώς και τις κατάλληλες μορφές συμπεριφοράς. Επομένως, δεν αρκεί να μάθουν απλώς τα παιδιά τι εννοούν οι ενήλικοι με λέξεις όπως «γιος» και «κυρία», αλλά θα πρέπει να μάθουν να εκπληρώνουν αυτούς τους κοινωνικούς ρόλους με τρόπο που αντιστοιχούν στις προσδοκίες των γονέων. Αν και οι ενήλικες θεωρούν αυτά τα ζητήματα δεδομένα, το πιο σημαντικό γεγονός σχετικά με την διαδικασία της κοινωνικοποίησης, είναι ότι τα περισσότερα παιδιά αποδέχονται, τελικά, τους κοινωνικά προδιαγραμμένους ρόλους

και κανόνες όχι μόνο ως λογικούς, αλλά ακόμη και ως απαραίτητους. (M.S. Cole, 2001)

Επίσης, οι συναισθηματικές πλευρές των σχέσεων μεταξύ γονέων και παιδιών, εξακολουθούν να καταλαμβάνουν κεντρική θέση στις περισσότερες συλλήψεις για την διεργασία της κοινωνικοποίησης. Οι γονείς στα πλαίσια του οικογενειακού περιβάλλοντος, θα πρέπει να διατηρούν τις εξής αναγκαίες συνθήκες ώστε να επιτυγχάνεται η ομαλή κοινωνικοποίηση του παιδιού:

3. Πνεύμα αγάπης
4. Θετικό αυτοσυναίσθημα
5. Συνέπεια λόγων και έργων
6. Σταθερότητα συμπεριφοράς
7. Αποφυγή υπερβολικής αυστηρότητας
8. Ευκαιρίες για παιχνίδι

(Γ. Κουγιουμτζάκης, 1997 – Σ.Μ. Λέκτορας, 2003)

Τέλος, κατά την προσπάθεια του παιδιού να ανεξαρτητοποιηθεί και να ενταχθεί στις διάφορες κοινωνικές ομάδες, σημαντικό ρόλο παίζει η μητέρα. Είναι απαραίτητο, καθώς το παιδί αρχίζει σταδιακά να απομακρύνεται από αυτήν, να ενθαρρύνεται από την μητέρα να ανεξαρτητοποιηθεί, κάτι το οποίο αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή κοινωνικοποίηση του. Στην αντίθετη περίπτωση, όπου η μητέρα παρεμποδίζει την διαδικασία αυτονόμησης, δημιουργώντας συναισθήματα ανασφάλειας και έντονες συγκρουσιακές καταστάσεις στο παιδί, μπορεί να οδηγήσουν σε νευρωτικές αντιδράσεις. (Μ.Κοτοπούλου, 1996)

(γ) Κινητικός συντονισμός

«Ο κινητικός συντονισμός αναφέρεται σε κινητικές δεξιότητες που αφορούν μεγάλες ή μικρές, καθώς και εκλεπτυσμένες κινήσεις, που συνεπάγονται την κίνηση ολόκληρου ή μέρους του σώματος, όπως η χρησιμοποίηση των ποδιών στις βασικές κινήσεις (περπάτημα, πηδήματα), ο συντονισμός των χεριών, των ματιών και η ομιλία». (Λ.Σεργή, 1995, σελ. 36)

Η νηπιακή ηλικία είναι περίοδος της έντονης κινητικότητας. Η απόκτηση της όρθιας στάσης και βάδισης είναι η αρχή για νέες μαθήσεις και παραλλαγές τους – ελεγχόμενη επιτάχυνση ή επιβράδυνση της ταχύτητας, τρέξιμο, αλλαγή κατεύθυνσης,

ανέβασμα – κατέβασμα σε σκάλες και επικλινείς επιφάνειες, σκαρφάλωμα σε δένδρα και έπιπλα, ισορροπία, αθλοπαιδιές κ.α. Όλες αυτές οι νέες κινητικές δραστηριότητες κρατούν το νήπιο «αεικίνητο» σαν να αποτελούν «πρόκληση» προσωπική για να τις κατακτήσει. Επίσης, παρουσιάζονται και δεξιότητες αυτοεξυπηρέτησης όπως το ντύσιμο κ.α. (Ι. Παρασκευόπουλος, 1985 – Λ. Σέργη, 1995)

(δ) Ικανότητα στο σχηματισμό συγκεκριμένων εννοιών

Στην διάρκεια της «νηπιακής ηλικίας» η γλωσσική και νοητική εξέλιξη διέρχεται από την φάση της δημιουργίας απλών, συγκεκριμένων εννοιών και επηρεάζεται σημαντικά από την ομιλούμενη γλώσσα, την οποία το νήπιο ακούει στην επαφή του με άλλα πρόσωπα.

Τα νήπια διακρίνουν στον κόσμο που τα περιβάλλει ομοιότητες και διαφορές και κάνουν γενικεύσεις. Παρατηρώντας τα πρόσωπα, τα αντικείμενα, τα φαινόμενα του κόσμου μέσα στον οποίο ζουν, μαθαίνουν να ξεχωρίζουν όσα μοιάζουν και ταξινομούν σε κατηγορίες και να τα ονομάζουν με ένα κοινό όνομα (λέξη). Έτσι ένας απεριόριστος αριθμός αντικείμενων, προσώπων κλπ που από ορισμένη άποψη παρουσιάζει ομοιότητες, αντιπροσωπεύεται πνευματικά στο μυαλό τους, ονομάζεται με την ίδια λέξη (άνθρωποι, ζώα, φυτά, εργασία, κλπ) και αρχίζει η νόηση να λειτουργεί, κάνοντας στοιχειώδεις συλλογισμούς με τη βοήθεια οργανωμένων πνευματικών εικόνων (εννοιών). (Βασ. Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1997)

(ε) Συμβολισμός και μίμηση

Ο συμβολισμός και η μίμηση περιλαμβάνουν δεξιότητες όπως την υπόδυση ρόλων, την μιμική, τη δραματοποίηση, την αναπαράσταση μέσα από τις τέχνες, όπως τη ζωγραφική και την μουσική, το λόγο, και τη σημειογραφία. Το παιδί γίνεται ικανό να παράγει εσωτερικά σύμβολα που αντιπροσωπεύουν αντικείμενα και συμβάντα. Όταν προσποιείται ότι ταιΐζει, ντύνει ή πλένει την κούκλα, αναπαριστά τις ανθρώπινες δραστηριότητες που παρατηρεί στον κόσμο γύρω του. (Σ. Βοσνιάδου, 2001 – Λ. Σέργη, 1995)

Στην ηλικία των τριών μέχρι πέντε ετών, αναπτύσσεται ο βασικός συμβολισμός του παιδιού, όταν αναγνωρίζει και δημιουργεί γλωσσικούς συνδυασμούς (προτάσεις και ιστορίες), ο διπλής διάστασης συμβολισμός (εικόνες), ο

τρισεδιάστατος συμβολισμός (πηλός και κύβοι), ο κινητικός συμβολισμός (χορός, μουσική, δραματικό παιχνίδι, υπόδυση ρόλων), καθώς και ορισμένα είδη μαθηματικής και λογικής αντίληψης, που περιλαμβάνουν μια εκτίμηση βασικών αριθμητικών λειτουργιών και αιτιολογικές εξηγήσεις. Οι πιο πάνω δραστηριότητες συμβολισμού, που δίνουν στα παιδιά μια αρχική ή «πρώτου σχήματος» αντίληψη του συμβόλου, τα βοηθούν να ασκήσουν τη συμβολική λειτουργία της σκέψης τους και σταδιακά να αποκτήσουν την ικανότητα για πιο δύσκολους συμβολισμούς που αφορούν σχήματα και σημεία.

Στην ηλικία των πέντε και έξι χρονών, τα παιδιά αποκτούν την ικανότητα για σημειογραφικό συμβολισμό, την ικανότητα δηλαδή να ανακαλύπτουν ή να χρησιμοποιούν σημειογραφικά συστήματα τα οποία αναφέρονται σε βασικά συμβολικά σχήματα. (Π. Μισαηλίδη, 2003 – Λ.Σέργη, 1995)

(στ) Γλωσσική ανάπτυξη

Η εμφάνιση της αναπαραστασιακής σκέψης στο νήπιο κάνει δυνατή την εκμάθηση γλώσσας. Η γλώσσα είναι ένα πολύπλοκο συμβολικό σύστημα που αντιπροσωπεύει αντικείμενα, ιδέες, συναισθήματα, γεγονότα και οδηγεί στην έκφραση και την επικοινωνία. Ο συμβολικός χαρακτήρας της γλώσσας κάνει δυνατή την πληροφόρηση για πράγματα και πρόσωπα ανεξάρτητα από τον τόπο, τον χρόνο και την ανταλλαγή αφηρημένων σκέψεων. Για να μπορέσει το παιδί να μάθει την μητρική του γλώσσα, πρέπει να έχει καταλάβει ότι υπάρχουν γύρω του ορισμένα σταθερά αντικείμενα και πρόσωπα στα οποία οι λέξεις αναφέρονται, και να' χει συνειδητοποιήσει μερικές από τις σχέσεις αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης ανάμεσα σ' αυτά τα αντικείμενα και τους ανθρώπους. (Σ.Βοσνιάδου, 2001)

Η πιο σημαντική ίσως πτυχή της, γλωσσικής ανάπτυξης κατά την προσχολική περίοδο είναι η πρόοδος στη γραμματική και στο συντακτικό. Κατά τον 3^ο χρόνο οι προτάσεις του παιδιού γίνονται πιο πολύπλοκες (παθητική φωνή, αναφορικές προτάσεις, παραθετικά των επιθέτων κλπ) και το λεξιλόγιο του αυξάνεται πολύ γρήγορα. Στον 4^ο χρόνο τα περισσότερα γραμματικά μορφήματα είναι γνωστά για το παιδί. Αρχίζουν να εμφανίζονται οι πολύπλοκες αρνήσεις – ερωτήσεις και το λεξιλόγιο του παιδιού έχει περάσει τις 1000 λέξεις. Κατά την διάρκεια του 5^{ου} χρόνου εμφανίζονται πιο μακριές και σύνθετες προτάσεις και το παιδί αρχίζει να

αποκτά κάποια απόσταση από τη γλώσσα και να τη βλέπει σαν αντικείμενο εξέτασης. (Σ.Βοσνιάδου, 2001 – Π. Μισαηλίδη, 2003)

Η γλωσσική λειτουργία του νηπίου, παρά της θεαματικής της προόδου, φαίνεται να παραμένει για πολύ ακόμη χρόνο αναξιοποίητη στον κύριο ρόλο της, την επικοινωνία. Σύμφωνα με τον Piaget το νήπιο εμφανίζει τον εγωκεντρικό λόγο. Ο ρόλος αυτός αναφέρεται στο γεγονός ότι το μικρό παιδί περιορίζεται στις δικές του μόνο απόψεις, όχι γιατί έχει εγωιστική διάθεση, αλλά γιατί οι νοητικές του λειτουργίες δεν είναι επαρκώς ευέλικτες για να του επιτρέψουν να λαμβάνει υπόψη του τις εμπειρίες του άλλου. Ο Piaget περιγράφει τρεις μορφές εγωκεντρικού λόγου: την επανάληψη (το παιδί ομιλεί κανονικά χωρίς να είναι άλλος παρών να το ακούει) και το συλλογικό μονόλογο (παιδιά που βρίσκονται στον ίδιο χώρο ομιλούν κανονικά, χωρίς να καταβάλλουν καμία προσπάθεια να γίνουν κατανοητά).

Δραματική είναι η αλλαγή αυτή ιδίως στο 6^ο έτος περίπου όπου το παιδί παύει να χρησιμοποιεί τον εγωκεντρικό λόγο και υιοθετεί τον κοινωνικοποιημένο λόγο, ο οποίος εμπεριέχει την διαδικασία ανταλλαγής μηνυμάτων με άλλα πρόσωπα, μέσω ερωτήσεων και απαντήσεων, της διατύπωσης σχολίων στα όσα λέγει κάποιος κ.α. (Ι. Ν. Παρασκευόπουλος, 1985)

Ο Vygotsky δέχεται, όπως και ο Piaget, ότι ο εγωκεντρικός λόγος, δεν είναι τόσο αποτελεσματικός στην επικοινωνία, αλλά διαφωνεί με την άποψη του Piaget ότι τα μικρά παιδιά δεν προσπαθούν να επικοινωνήσουν. Από σειρά ποικίλων πειραμάτων ο Vygotsky κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο εγωκεντρικός λόγος δεν είναι απλό συνοδευτικό της πράξης, αλλά ένας τρόπος έκφρασης και ένα πραγματικό όργανο της σκέψης για την εξερεύνηση λύσεων και για τη μείωση της εσωτερικής έντασης. Η γλώσσα από μέσο επικοινωνίας μετατρέπεται προοδευτικά σε μέσο δημιουργίας και ανάπτυξης της σκέψης του παιδιού. (Κ.Ν. Μπακιρντζής, 2004 – Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1985)

Το επίπεδο της γλωσσικής ανάπτυξης του παιδιού, επηρεάζεται από τις εμπειρίες του και από περιβαλλοντικούς παράγοντες. Σε επόμενο κεφάλαιο, επισημαίνεται ιδιαίτερα ο αποφασιστικός ρόλος που διαδραματίζει το μορφωτικό – οικονομικό – κοινωνικό επίπεδο των γονέων στην γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού.

(ζ) Δημιουργική έκφραση

Η δημιουργική έκφραση είναι η ικανότητα του παιδιού για δημιουργία και αναδημιουργία με νέους τρόπους έκφρασης μέσα από τις εικαστικές τέχνες, τη μουσική, το παιχνίδι (συμβολικό, δραματικό, κοινωνικό, παιχνίδι άσκησης κ.α.), τον προφορικό λόγο και την γραφή. Ιδιαίτερη αναφορά για το παιχνίδι, την μουσική και το παιδικό σχέδιο γίνεται παρακάτω. (Λ. Σέργη, 1995 – Α. Χουντουμάδη, 1996)

- **Ανάγκες του νηπίου στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του**

Η γνώση της προσωπικότητας δεν θα ήταν πλήρης, αν δεν εξεταστούν και οι δυνάμεις που δραστηριοποιούν το άτομο και κατευθύνουν τη συμπεριφορά του. Σε αυτή την περίπτωση ενεργοποιός δύναμη της προσωπικότητας είναι και οι ανάγκες. Η συγκεκριμένη κατάσταση του ατόμου, απέναντι σ' αυτό που του είναι αναγκαίο και απαραίτητο. Ανάγκη είναι ακόμα η έλλειψη του οργανισμού, που προκαλεί δραστηριότητα για την ικανοποίησή της.

Ο νεοφρϋδιστής Eric Erikson, υποστηρίζει ότι «η προσωπικότητα διαμορφώνεται και εξελίσσεται καθ' όλη την πορεία της ζωής, από τη γέννηση ως τη γεροντική ηλικία και ότι σε κάθε ηλικία το άτομο αντιμετωπίζει και μια διαφορετική αναπτυξιακή κρίση του ΕΓΩ». Κατά των προσχολική ηλικία (3-6 ετών), είναι το στάδιο της Πρωτοβουλίας – Ενοχής.

Η ανάγκη του παιδιού να αρχίσει να οραματίζεται στόχους για τους οποίους αισθάνεται βιολογικά και νοητικά προετοιμασμένο. Αν του δοθεί η ελευθερία να πειραματιστεί και να ερευνήσει αυτά που το ενδιαφέρουν και αν οι γονείς έχουν την υπομονή να απαντούν στα ερωτήματα του, τότε ενθαρρύνονται οι τάσεις του για πρωτοβουλία. Αν αντίθετα, περιορίζεται και αισθάνεται πως οι ερωτήσεις ή οι ενέργειες του είναι γελοίες και δεν έχουν κανένα νόημα, θα αισθανθεί ένοχο και δεν θα αποτολμήσει να πάρει πρωτοβουλίες». (Μ. Μαλικιώση – Λοϊζου, 1999, σελ. 127-128)

Στη συγκεκριμένη περίπτωση λοιπόν, θα δούμε τις ανάγκες του παιδιού (3-6 ετών), που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

- i. **Βιολογικές ανάγκες**

Το παιδί, ως βιολογικός οργανισμός, έχει ορισμένες βασικές ανάγκες. Οι ανάγκες αυτές αναφέρονται κυρίως στην ανάγκη φαγητού, νερού, ύπνου. Ο τρόπος

με τον οποίο τα σημαντικά πρόσωπα στο περιβάλλον του παιδιού, θα χειριστούν τα θέματα αυτά, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Οι γονείς, τόσο η μητέρα όσο και ο πατέρας, είναι απαραίτητο να συμβάλλουν σημαντικά στην κάλυψη των αναγκών αυτών. (Παρασκευόπουλος, 1985)

ii. Συναισθηματικές ανάγκες

Συναισθηματική ανάγκη του παιδιού για αγάπη και στοργή. Η ικανοποιητική προσφορά αγάπης και στοργής είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη συνέχιση της ζωής.

Αγάπη: Όσο μικρότερο είναι το παιδί, τόσο εντονότερα πρέπει να του δείχνει ο γονιός την αγάπη του. Το παιδί καταλαβαίνει από πολύ μικρό ήδη, ποιος το αγαπά και αντιδρά αντίστοιχα. Αν είναι σίγουρο γι' αυτό, θα προσπαθήσει και το ίδιο να δείξει την αγάπη του και με τις ενέργειές του, να ευχαριστήσει τους γονείς του. Φυσικά, πρέπει να αποφεύγονται οι υπερβολές και να ξεχωρίζει ο γονέας την αγάπη, από τη συνεχή υποχωρητικότητα και την αστάθεια συμπεριφοράς, οι οποίες είναι καταστάσεις που το παιδί εκμεταλλεύεται.

Το παιδί θα πρέπει να νιώθει την αγάπη των γονιών του καθώς και των άλλων ανθρώπων που το περιβάλλουν, ακόμα και στις περιπτώσεις που του δίνουν να καταλάβει ότι κάτι δεν πάει καλά και ότι είναι δυσαρεστημένοι από τη συμπεριφορά του. Διαφορετικά, το παιδί θα πεισθεί ότι είναι δυσαρεστημένοι γιατί δεν το αγαπούν.

Τα παιδιά που νιώθουν σταθερά την αγάπη των γονιών τους και των άλλων προσώπων, μεγαλώνουν με εμπιστοσύνη για τον κόσμο, ξέρουν ότι τα φροντίζουν, τα προστατεύουν. Η προστασία αυτή και η φροντίδα τα βοηθούν περισσότερο απ' όλα να αναπτύξουν τις καλύτερες δυνάμεις τους και αρετές.

Στοργή: Η οποία περιλαμβάνει φυσική επαφή, «κράτημα», χάρδια, αγκαλιά και φιλία, ανακούφιση, θαυμασμό, ευχαρίστηση, τρυφερότητα, υπομονή, χρόνο, παραχωρήσεις για ενοχλητική συμπεριφορά, συντροφικότητα και επιδοκιμασία.

Ενίσχυση αυτοεξυπηρέτησης: πρέπει να ξεκινά από πολύ νωρίς. «Η ελευθερία του παιδιού», όπως το συνέλαβε η Maria Montessori, σημαίνει ότι το παιδί θα γίνει ελεύθερο και υπεύθυνο μόνο αν από νωρίς μάθει – δίνοντας το παράδειγμα οι γονείς – να φέρει την πλήρη ευθύνη για τις ενέργειες του. Θα έχει πλέον τη δυνατότητα να εκτελεί χωρίς τη βοήθεια του μεγάλου, πολλές πράξεις, και θα

αφομοιώσει έτσι τις συνήθειες της αυτοεξυπηρέτησης. Αρχίζει σιγά – σιγά να καταλαβαίνει για πιο λόγο κάνει «αυτό που κάνει».

Επιβράβευση και ενθάρρυνση: Σε αντίθεση με την τιμωρία, η επιβράβευση έχει ένα καταπληκτικό αποτέλεσμα γιατί ενισχύει την αυτοπεποίθηση του παιδιού. Η αυτοπεποίθηση γίνεται συνήθως κατά το τέλος του τρίτου χρόνου, κάτω από την επίδραση της αναπτυσσόμενης αυτενέργειας του παιδιού. Για ότι νέο ή καλό, μαθαίνει το παιδί καθημερινά, πρέπει να επιβραβεύεται. Να ενισχύεται κάθε προσπάθειά του, για διεκπεραίωση διαδικασιών που είναι σωστές και αντιστοιχούν στην ηλικία του και όχι υπερβολές, που να μην ικανοποιούν τις φιλοδοξίες και εγωιστικές τάσεις των γονέων, είναι όμως επικίνδυνες για το παιδί.

Απαγόρευση: Είναι πολύ δύσκολο ο γονέας να περάσει το μήνυμα της απαγόρευσης σε ένα μικρό παιδί. Όταν όμως από πολύ νωρίς το παιδί μαθαίνει τι είναι επιτρεπτό και τι όχι, τότε ευκολότερα αυτό θα μπορέσει να πάρει τη σωστή απόφαση. Μια σωστή τακτική, είναι να μην προκαλεί ο γονέας τα συνεχή «όχι» του παιδιού. Ιδιαίτερος σε μικρά παιδιά, μεγαλύτερα των δύο ετών, οι γονείς οφείλουν κάποιες λογικές εξηγήσεις με πολύ ηρεμία και αγάπη, τις οποίες κατανοώντας το παιδί, στη συνέχεια θα δεχτεί και την απαγόρευση. (Ν.Παναγιώτου, 1996 – C. Sutton, 2000)

Το παιδί έτσι αρχίζει να γίνεται ανεξάρτητο. Αρχίζει και διαμορφώνει το «Εγώ» του. Στα τρία χρόνια, εμφανίζεται το «Εγώ». Το παιδί αποκτά συνείδηση του εαυτού του. Αρχίζει πλέον να κάνει ορισμένα πράγματα μόνο του, και να είναι σχεδόν ανεξάρτητο. Τώρα που βρίσκεται στη φάση όπου ξεχωρίζει τον εαυτό του, από τους άλλους ανθρώπους, θέλει να είναι όπως οι μεγάλοι, να κάνει τις ίδιες πράξεις, να έχει την ίδια ανεξαρτησία.

Ακόμη, συμμετέχει σε δραστηριότητες της οικογένειας. Οι γονείς είναι αυτοί που θα πρέπει να εντάξουν το παιδί στις καθημερινές δραστηριότητες του σπιτιού και γενικά της οικογένειας. Μέσα απ' όλα αυτά, αρχίζει να πλάθει σιγά – σιγά τη δική του ξεχωριστή προσωπικότητα.

iii. Πνευματικές ανάγκες

Το παιχνίδι στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού προσχολικής ηλικίας

Σύμφωνα με τον Piaget, στην προσχολική ηλικία (3-6 ετών), είναι η προσυλλογιστική περίοδος για το νήπιο. Το πιο χαρακτηριστικό επίτευγμα της προσυλλογιστικής περιόδου, είναι η εμφάνιση της συμβολικής σκέψης. Τα παιδιά αρχίζουν να συμβολίζουν όταν χρησιμοποιούν ένα αντικείμενο ή κάνουν μια ενέργεια για να αναπαραστήσουν κάτι άλλο. Η συμβολική σκέψη καθιστά το παιδί ικανό να σκέφτεται για πράγματα που δεν βρίσκονται στο άμεσο φυσικό περιβάλλον του, για γεγονότα που συνέβησαν στο παρελθόν ή που μπορεί να συμβούν στο μέλλον.

Η συμβολική σκέψη εμφανίζεται σε πολλές συμπεριφορές του παιδιού, όπως η γλώσσα, το συμβολικό παιχνίδι και το σχέδιο. Όσον αφορά το παιχνίδι, δεν μπορεί να δοθεί ένας ακριβής ορισμός του, αλλά κάποιοι θεωρητικοί, προκειμένου να διαμορφώσουν τον ορισμό του, ομαδοποιούν διάφορα στοιχεία ή δίνουν ορισμούς που περιλαμβάνουν κάποια απ' αυτά, όπως:

- Ευκαμψία: η οποία καθορίζει τα δομικά χαρακτηριστικά του παιχνιδιού, την ποικιλία και την εναλλαγή στο περιεχόμενο.
- Θετικό συναίσθημα: που αναφέρεται στην απόλαυση που προσφέρει το παιχνίδι, ιδιαίτερα οι εκδηλώσεις που το συνοδεύουν (όπως το γέλιο).
- Έλλειψη κυριολεξίας: που περιλαμβάνει τα φανταστικά στοιχεία του παιχνιδιού.
- Εσωτερική παρόρμηση: που αφορά στην ιδέα ότι το παιχνίδι δεν περιορίζεται από εξωτερικούς παράγοντες ή κοινωνικούς κανόνες, αλλά αποτελεί αυτοσκοπό.

Οι Crasnor και Pepler υποστηρίζουν λοιπόν από τους θεωρητικούς, ότι όσα από τα παραπάνω είναι παρόντα, τόσο πιο εύκολο είναι να ορίσουμε μια συμπεριφορά ως παιχνίδι.

Από τους ψυχαναλυτικά προσανατολισμένους ψυχολόγους παίρνουμε την άποψη, ότι το παιχνίδι είναι μια εξαιρετική ευκαιρία για το παιδί να εξασκηθεί και να προετοιμαστεί σε δραστηριότητες και εμπειρίες που θα αντιμετωπίσει αργότερα στη ζωή του.

Οι συμπεριφοριστές υποστηρίζουν ότι το παιχνίδι είναι το κύριο μέσο για την κατάκτηση των κοινωνικών δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την ενήλικη ζωή,

είτε μέσω της ενίσχυσης των συμπεριφορών εκείνων που προσομοιάζουν περισσότερο στις ορθές συμπεριφορές των ενηλίκων, είτε μέσω της μάθησης που συντελείται από την παρακολούθηση και τη μίμηση προτύπων. (Π. Μισαηλίδη, 2003)

Μπορούμε στο παιχνίδι να μελετήσουμε τον άνθρωπο, δηλαδή, το παιδί στα πλαίσια της άποψης του βιώματος, της συμπεριφοράς του και του δημιουργήματός του. Εάν τα διδακτικά παιχνίδια χαρακτηρίζονται ως παιχνίδια μάθησης, αυτό οφείλεται στα αποτελέσματα ενός συγκεκριμένου συνδυασμού από παρωθητικά βιώματα παιχνιδιού και περιεχόμενα ενεργητική μάθησης. Απαραίτητες προϋποθέσεις είναι η ύπαρξη κατάλληλου υλικού και η διαρκώς επανάληψη στο παιχνίδι υπό διαπραγμάτευση θεμάτων.

Υπάρχει η άποψη ότι κάθε υλικό παιχνιδιού είναι συγχρόνως και υλικό μάθησης, κάθε μορφή παιχνιδιού είναι και μορφή μάθησης. Μπορεί βέβαια αυτό να μην ευσταθεί, όμως έχουν παιδαγωγική σημασία όχι μόνο τα παιχνίδια μάθησης, αλλά όλες οι μορφές παιχνιδιών και τα μέσα παιχνιδιών. Αυτό συμβαίνει γιατί δημιουργούν προϋποθέσεις μάθησης ή οδηγούν σε διαδικασίες μάθησης.

Μάθηση στα πλαίσια αυτής της έννοιας, σημαίνει όχι μόνο την παρώθηση για πληροφόρηση και ανακάλυψη του περιβάλλοντος, αλλά και αυτοπληροφόρηση, διερεύνηση της συνείδησης, σημασία και επεξεργασία των βιωμάτων. Εάν συγκλίνουν στα πλαίσια αυτής της θεωρητικής κατεύθυνσης αυτοκαθοδηγούμενες δραστηριότητες και μάθησης, τότε φαίνεται ότι η έννοια παιχνίδι είναι πιο κατάλληλη να παρουσιάσει τις καταστάσεις, τις μορφές και τα υλικά μέσα, τα οποία είναι αναγκαία, δηλαδή κατάλληλα να προάγουν θετικά τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. (Σ. Πανταζής, 1997)

Η μη ικανοποίηση των βασικών αναγκών του παιδιού, ύστερα από τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτή σαν αποτυχία, σαν απώλεια, σαν απόρριψη ή σαν τιμωρία, με αποτέλεσμα τη μείωση του αυτοσυναισθήματος του και τη δημιουργία ισχυρών εντάσεων.

Κάθε ένταση δεν δημιουργεί βέβαια ψυχική διαταραχή, γιατί τα όρια ανοχής σε κάθε άτομο είναι διαφορετικά. Εκτός αυτού, ορισμένος βαθμός έντασης χρειάζεται, για να βγάλει το άτομο από την πλήξη και την ανία. Σίγουρο είναι πάντως πως, όσο περισσότερες ανάγκες για μεγάλο χρονικό διάστημα μένουν ανικανοποίητες, τόσο μεγαλύτερη πιθανότητα υπάρχει να προκληθούν ψυχοκοινωνικές διαταραχές. (Σ. Πανταζής, 1997)

ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Το παιχνίδι είναι βασικό χαρακτηριστικό των παιδιών που ανήκουν στην ηλικιακή κλίμακα από τριών έως έξι ετών. Αυτή είναι η σπουδαιότερη περίοδος για το συμβολικό παιχνίδι.

«Σε αυτό το είδος παιχνιδιού γίνεται ελεύθερη επέκταση του χειρισμού των αντικειμένων, των συναισθημάτων και των εμπειριών κατά τρόπο συμβολικό. Το παιδί αλλοιώνει την πραγματικότητα, τροποποιεί τα δεδομένα, διαρρυθμίζει τα πράγματα, ερμηνεύει την εμπειρία κατά τρόπο ελεύθερο, φανταστικό. Στο είδος αυτό παιχνιδιού υπάρχει επιφανειακή μόνο συνεργασία μεταξύ των μελών της ομάδας. Πρόκειται περισσότερο για παράλληλο και συντροφικό παιχνίδι». (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 112-114)

«Η εμφάνιση του συμβολικού παιχνιδιού είναι μια ακόμη ένδειξη της συμβολικής λειτουργίας. Όταν το παιδί προσποιείται στο παιχνίδι του, ότι πάει για ψώνια, μαγειρεύει και ταΐζει το μωρό – κούκλα, αναπαριστά στη σκέψη του τη σχέση ανάμεσα σε σύμβολα (π.χ. μαμά, παιδί – κούκλα), και στις ενέργειές τους» (Π. Μισαηλίδη, 2003, σελ. 68)

Εφόσον λοιπόν τα παιδιά κατακτούν τη γλώσσα σιγά – σιγά, έτσι μπορούν να αναπαριστούν αντικείμενα στη σκέψη τους. Το παιχνίδι ενσωματώνει τώρα την αυξανόμενη ικανότητα του παιδιού να δημιουργεί σύμβολα και εικόνες, έτσι που να περιλαμβάνει στοιχεία που δεν είναι παρόντα. Τα περισσότερα παιδιά, έχουν φανταστικούς φίλους με τους οποίους παίζουν.

Τα αγόρια, περισσότερο από τα κορίτσια, μπορεί να έχουν ζωάκια για φανταστικούς φίλους. Τα κορίτσια συχνά έχουν αγόρια για φανταστικούς φίλους, ενώ τα αγόρια έχουν σχεδόν πάντα άλλα αγόρια για φανταστικούς φίλους.

Το συμβολικό παιχνίδι δεν αποτελεί μόνο δείγμα φαντασίας, αλλά και ένδειξη ότι το παιδί είναι κυρίαρχος της κατάστασης: «Εγώ αποφασίζω και λέω ότι αυτό του κουτί είναι αυτοκινητάκι / καράβι. Χρησιμοποιώ σύμβολα όπως οι μεγάλοι». (Α. Χουντουμάδη, 1995)

Ο Piaget περιλαμβάνει στο συμβολικό παιχνίδι της προσχολικής ηλικίας: το υποκριτικό, το φανταστικό και το κοινωνικό δραματικό.

Τα παιδιά υποκρίνονται ότι μια πράξη ή ένα αντικείμενο έχει κάποιο άλλο νόημα από το συνηθισμένο, από το νόημα που έχει στην πραγματική ζωή, για παράδειγμα, όταν ένα παιδί κάνει κυκλικές κινήσεις με τα χέρια του, λέει «μπιπ – μπιπ» και μοιράζει κομματάκια χαρτί, υποκρίνεται ότι στρέφει το τιμόνι, ότι πατάει το κλάξον και ότι μοιράζει εισιτήρια λεωφορείου. Αν αυτές οι πράξεις είναι επαρκώς ενοποιημένες, μπορούμε να πούμε ότι το παιδί παίζει ένα «παιχνίδι ρόλων» (υποκρινόμενο σ' αυτή την περίπτωση, τον οδηγό λεωφορείου). Αν δύο ή περισσότερα παιδιά εμπλέκονται στο παιχνίδι των ρόλων, τότε αυτό είναι το κοινωνικό – δραματικό παιχνίδι. (Γ. Δαρδανός, 2001)

ΤΥΠΟΙ ΠΑΙΧΝΙΔΙΟΥ

(α) προσωπικό παιχνίδι (τα παιδιά αναλαμβάνουν ρόλους)

Στο προσωπικό παιχνίδι, ο ρόλο που αναλαμβάνει το παιδί έχει συνήθως σχέση με το περιεχόμενο του παιχνιδιού. Συνεπώς, ο ρόλος μπορεί να προέρχεται από τον πραγματικό κόσμο ή από την τηλεόραση, τα παραμύθια κ.α. Σ' αυτούς τους ρόλους. Τα παιδιά συμπεριλαμβάνουν εκείνο που, στο μυαλό τους και στην περιορισμένη εμπειρία τους, είναι η σημαντική ποιότητα ή ο χαρακτήρας του ατόμου ή του αντικειμένου. Με την ακρίβεια που διαθέτουν τα παιδιά εντοπίζουν την ουσία του αυτοκινήτου, του ζώου, ή του γονιού μέσα από την πράξη, τον ήχο ή το συναίσθημα.

Η φαντασία είναι ένα σημαντικό μέρος στο παιδικό παιχνίδι, το παιδί μπορεί να κάθεται επάνω για παράδειγμα, σε κάτι που μοιάζει με αυτοκίνητο και να μην μας παρέχει καμία ένδειξη αν είναι ο οδηγός, το ίδιο το αυτοκίνητο, ένας επιβάτης του κτλ.

Καθώς τα παιδιά παίζουν ένα δραματικό ρόλο με πραγματικό περιεχόμενο, όπως ο γιατρός, η μητέρα, το μωρό, μπορεί να δώσουν στο ρόλο ένα συναισθηματικό τόνο που είναι βαθιά προσωπικός: μπορεί να παίζουν το ρόλο με βάση τα συναισθήματά τους και τη στάση τους απέναντι στα άλλα παιδιά, μπορεί να εκτονώσουν περιοχές συναισθηματικές που δεν αποκαλύπτονται με άλλον τρόπο, όπως εύχονται να τους φέρονται οι άλλοι άνθρωποι, πως θα εξέφραζαν τους εαυτούς τους εάν ήταν επιτρεπτό.

Τέλος, όταν τα παιδιά παίζουν υπερήρωες – μαγικούς ρόλους, μπορεί να εκπληρώσουν ορισμένες συναισθηματικές ανάγκες πιο ικανοποιητικά από όταν παίζουν ρόλους με πραγματικό περιεχόμενο. Αυτές οι ανάγκες είναι όπως πολύ περιορισμένες. (Σ. Βοσνιάδου, 2002)

(β) Δραματικό – κοινωνικό παιχνίδι

Το δραματικό – κοινωνικό παιχνίδι είναι ως επί το πλείστον διασκέδαση, μια διασκέδαση που παρέχει πολύ βαθιά ικανοποίηση. Είναι επίσης και ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά εξερευνούν τη σημασία των δραστηριοτήτων και των σχέσεων στον κόσμο των μεγάλων. Μαθαίνουν ακόμα πώς να τα πηγαίνουν καλά με τους άλλους, πώς να μοιράζονται και να διαπραγματεύονται, πώς να συγκρίνουν και να εκτιμούν, πώς να συναγωνίζονται και να συνεργάζονται, πώς να δίνουν και να παίρνουν.

Ταυτόχρονα, η μαγεία της προσποίησης επιτρέπει στα παιδιά να επεξεργαστούν τις επιθυμίες, τις φιλοδοξίες, τους φόβους και τις άλλες παιδικές φαντασιώσεις. (Σ. Βοσνιάδου, 2001)

Ανάμεσα στην ηλικία των τριών και των πέντε ετών, οι συναλλαγές των παιδιών γίνονται συχνότερες, πιο κοινωνικές και περίπλοκες και διαρκούν περισσότερο. Παρατηρείται μια μεταστροφή από το μοναχικό στο κοινωνικό παιχνίδι και μια προτίμηση για παιχνίδι με ομηλικούς και όχι με μεγάλους. Μετά την ηλικία των τριών ετών, το παιχνίδι γίνεται σε μεγάλο βαθμό συνεργατικό.

Οι σχέσεις ανάμεσα στους ομηλικούς εξυπηρετούν μια σειρά από λειτουργίες, που βοηθούν τα παιδιά να μάθουν να παίζουν σύμφωνα με τους κανόνες του κοινωνικού παιχνιδιού. Τα άλλα παιδιά χρησιμεύουν ως πηγές πληροφόρησης, ενθάρρυνσης και ενίσχυσης καθώς και ως πρότυπα κοινωνικής σύγκρισης. Η αμοιβαιότητα καθώς και η ομοιότητα παίζουν σημαντικό ρόλο, τόσο στην ενίσχυση των συμπεριφορών όσο και στη μίμηση. Τα απιδιά που αμείβουν πολύ τους γύρω τους αμείβονται και τα ίδια πολύ.

Μέσα από το συνεργατικό παιχνίδι, τα παιδιά μαθαίνουν να επιλύουν τις διαφορές τους με τα άλλα παιδιά, να μοιράζονται, να συνεργάζονται, να κουβεντιάζουν, να δημιουργούν και να διατηρούν φιλίες. (Α. Χουντουμάδη, 1996)

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, διατυπώνει ότι τα παιδιά μπορούν να περάσουν από το μοναχικό στο παιχνίδι με ομηλικούς. Χωρίς να διανύσουν ένα στάδιο, που άλλοτε θεωρείτο αναπόφευκτο και που ονομάζεται «παράλληλο παιχνίδι». Το παράλληλο παιχνίδι αφορά στην περίπτωση που δύο ή περισσότερα

παιδιά παίζουν παράλληλα, χωρίς να συναλλάσσονται μεταξύ τους. Ορισμένα χρησιμοποιούν όμως το παράλληλο παιχνίδι για την ενσωμάτωσή τους σε κάποιο ομαδικό παιχνίδι.

Το ομαδικό – δραματικό παιχνίδι που κάνει την εμφάνισή του στην ηλικία των τριών ετών, συντείνει στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, σχημάτων αποτελεσματικής συναλλαγής, συναισθηματικής συμμετοχής, συνεργασίας και ικανότητας στο παίξιμο ρόλων.

(γ) το παιχνίδι ως διαγνωστικό και θεραπευτικό μέσο

Το παιχνίδι σαν «μέσο διαγνωστικό και θεραπευτικό» έχει μεγάλη αξία, διότι, εκφράζει τις βαθύτερες τάσεις, τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις επιθυμίες του παιδιού και τις προβάλλει προς τα έξω. Παρατηρώντας τη συμπεριφορά του παιδιού που παίζει, είναι δυνατόν να διαγνώσουμε το μέγεθος της κοινωνικότητάς του, να εντοπίσουμε στοιχεία του χαρακτήρα του, απωθημένες επιθυμίες, παλιές εμπειρίες από την ιδιωτική του ζωή, καλλιτεχνικές και επαγγελματικές τάσεις, ακόμη και προβλήματα του.

Μετά τον Freud και τον Jung, οι οποίοι πρώτοι παρατήρησαν την συμβολική έννοια του παιχνιδιού, η Melanie Klein, η Anna Freud, η Susan Isaacs, η Marget Lowenfeld και πολλοί άλλοι, έδωσαν βάση στη διπλή σημασία του παιχνιδιού και το χρησιμοποίησαν για τη θεραπεία των δύσκολων παιδιών.

Από τον τύπο του παιχνιδιού, μπορεί κανείς να διακρίνει εάν ένα παιδί είναι φυσιολογικό ή ανώμαλο, εάν η ανωμαλία του οφείλεται σε άγχος, σε υπερβολική επιθετικότητα για την οποία δεν μπορεί να βρει διέξοδο ή σε αισθήματα μειονεξίας και ενοχής.

Ακόμη, κυρίως από το νόημα που δίνουν τα παιδιά στο παιχνίδι, μπορεί κάποιος ειδικός να διακρίνει τις οικογενειακές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες το παιδί αυτό έζησε και ζει, και αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα να το εντοπίσει. (Dalley T., 1998)

Άρα, διαπιστώνουμε από τα παραπάνω ότι το οικογενειακό περιβάλλον, επηρεάζει το παιχνίδι των παιδιών. Τα συναισθήματα σιγουριάς και ασφάλειας, που αναπτύσσει το παιδί ενός ευαίσθητου και αποδεκτικού γονέα, του επιτρέπουν να εξερευνήσει το φυσικό του περιβάλλον περισσότερο, από ότι ένας ανασφαλής συνομήλικός του. Έχει ακόμη μελετηθεί, ότι κάποια γεγονότα που συμβαίνουν μέσα στην οικογένεια, μπορεί να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στο παιχνίδι των παιδιών.

Κλείνοντας, για τη μεγάλη σημασία του παιχνιδιού σε ένα παιδί, θα αναφερθούμε σε μια άλλη λειτουργία στη ζωή του παιδιού, στις εμπειρίες του με τα υλικά.

Τα υλικά ή τα αντικείμενα εξωθούν το παιδί σε συγκεκριμένους τύπους παιχνιδιού. Το παιχνίδι με αυστηρά δομημένα υλικά, μένει προσκολλημένο στο πλαίσιο που τα υλικά αυτά υποδεικνύουν, ενώ το παιχνίδι με λιγότερο δομημένα υλικά εμφανίζει μεγαλύτερη ποικιλία. Υλικά που προκαλούν περισσότερο το συμβολικό παιχνίδι, είναι τα υλικά μεταμόρφωσης κ.α.

Η λειτουργία του παιχνιδιού στην εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού, είναι διαφορετική. Εάν έχουμε την τάση να βλέπουμε το παιχνίδι σαν απλό τρόπο απασχόλησης ή αν αξιολογούμε τη χρήση του σαν δουλειά, τότε είναι πολύ πιθανό πως θα χάσουμε την ευκαιρία να εκτιμήσουμε τον ιδιαίτερο ρόλο που παίζει. Η έκπληξη είναι, ότι ένα μεγάλο μέρος του ρόλου του παιχνιδιού είναι η λειτουργία του σαν υποστηρικτική της γνωστικής ανάπτυξης των παιδιών, και συγκεκριμένα του συμβολισμού. (Π. Μισαηλίδη, 2003 – Σ. Βοσνιάδου, 2001)

(δ) Το παιδικό σχέδιο

Ο συμβολισμός γίνεται εμφανής και στα πρώτα σχέδια των παιδιών που επίσης εμφανίζονται σ' αυτή την περίοδο, σύμφωνα με τον Piaget, την προσυλλογιστική περίοδο. Αρχικά, το παιδί επιδιώκει την ανάπτυξη δεξιοτήτας στη χρήση του γραφικού μέσου. Αργότερα όμως, αρχίζει και ονομάζει τα αντικείμενα που σχεδίασε και να τους αποδίδει φανταστικά, μη ρεαλιστικά χαρακτηριστικά.

Στάδιο του συμβολικού ρεαλισμού (3-5 ετών)

Σε αυτό το στάδιο, το παιδί έχει αναπαραστασιακές προθέσεις και τις διατυπώνει πριν αρχίσει να σχεδιάζει.

Ωστόσο, υπάρχει συχνά κάποιο στοιχείο καιροσκοπισμού σε αυτές τις προθέσεις. Ο Luquet, παρατήρησε ότι τα παιδιά συχνά απομακρύνονται από τους αρχικά δηλωμένους στόχους τους, ιδιαίτερα όταν το σχέδιο τους καταλήγει να μοιάζει με κάτι άλλο.

Στο στάδιο του συμβολικού ρεαλισμού κάνει την εμφάνισή του, επίσης, και το τυπικό σχέδιο της ανθρώπινης φιγούρας, που περιλαμβάνει ένα κύκλο για κεφάλι, δύο

κάθετες γραμμές για πόδια, μερικές τελείες για τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου και τα χέρια να εξέχουν οριζόντια από το κεφάλι. (Π. Μισσηλίδη, 2003)

Η ίδια συγγραφέας τονίζει ακόμη ότι έχει χρησιμοποιήσει ως ένα μέσο αξιολόγησης των βασικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του παιδιού, ως ένα προβλητικό τεστ. Ανάμεσα στα πολυάριθμα τεστ αυτού του είδους, πολύ γνωστά είναι το τεστ του σπιτιού και της οικογένειας.

(ε) η σημασία της μουσικής

Για την διάπλαση της προσωπικότητας, η σημασία της μουσικής, είναι μεγάλη, γιατί επενεργεί άμεσα στο συναισθηματικό κόσμο του ανθρώπου, ιδιαίτερα, όταν ο κόσμος αυτός είναι ο εύπλαστος και ευαίσθητος συναισθηματικός κόσμος του παιδιού.

Η εύθυμη μουσική, για παράδειγμα, μας χαροποιεί, και αντίστροφα, όταν είμαστε χαρούμενοι, θέλουμε να εκφράσουμε τη χαρά μας τραγουδώντας ή σφυρίζοντας. Η μουσική, με το να βοηθά στην έκφραση των συναισθημάτων μας, θετικών ή αρνητικών, συντελεί στην ανάπτυξη μιας όσο το δυνατόν πιο ισορροπημένης προσωπικότητας.

Τα παιδιά, η ευεργετική επίδραση της μουσικής, τα βοηθάει στην εξέλιξη του χαρακτήρα τους.

Με την μουσική παρατηρείται και δημιουργείται:

- Μια ευχαρίστηση που παίρνουν τα παιδιά από αυτήν
- Η ευαισθησία που αναπτύσσεται μ' αυτήν
- Με την ευκαιρία ομαδικής εργασίας που 02προσφέρει, τα παιδιά μπορούν να ασχοληθούν με ποικίλες δραστηριότητες
- Μέσω του ομαδικού τραγουδιού, της κίνησης, των παιχνιδιών με τραγούδι και των ομαδικών εκτελέσεων ενόργανης μουσικής, προσφέρονται θαυμάσιες ευκαιρίες στα παιδιά για κοινωνικοποίηση. (Μ.Φιλίππιδου, 2002)

4. α. Ο ρόλος του νηπιαγωγού

Στην σημερινή κοινωνική πραγματικότητα το παιδί από πολύ μικρή ηλικία βρίσκεται συχνά αντιμέτωπο με άτομα έξω από το οικογενειακό του περιβάλλον. Με

τα άτομα αυτά διαμορφώνει μια σημαντική και ουσιαστική σχέση η οποία παίρνει διάφορες μορφές, ανάλογα με τις εξελικτικές του ανάγκες. (Καψάλης, 2002)

Στην προσχολική ηλικία ο νηπιαγωγός κατέχει μια ιδιαίτερη σχέση στη ζωή του παιδιού. Αναλαμβάνει να το συνοδεύσει στην μετάβασή του από το οικογενειακό προστατευτικό πλαίσιο, το οποίο είναι προσαρμοσμένο στις δικές του επιθυμίες και ανάγκες, στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον όπου θα πρέπει να μάθει τους κανόνες συμμετοχής σε εξωτερικά επιβεβλημένους κανόνες. Για να γεφυρώσει το κενό που δημιουργείται στη μεταβατική αυτή διαδικασία, ο παιδαγωγός αναλαμβάνει κυρίως ένα διπλό ρόλο. Θα πρέπει να συνεχίσει να παρέχει τις μητρικές φροντίδες αφενός αναλαμβάνοντας ένα μέρος του ρόλου της μητέρας, και αφετέρου θα πρέπει να διαμεσολαβήσει ανάμεσα στην μητέρα και το παιδί για να το διαπαιδαγωγήσει και να το εκπαιδεύσει. (Ντολιοπούλου, 2002 – Κοντοπούλου, 1996)

Η ανάγκη «φροντίδας» του παιδιού σημαίνει ότι ο παιδαγωγός όχι μόνο βοηθάει στην αυτοεξυπηρέτησή του, το επιβλέπει και το προστατεύει, αλλά κυρίως δίνει και παίρνει αγάπη, το στηρίζει και το ενθαρρύνει συναισθηματικά και καλλιεργεί με διάφορους τρόπους την επικοινωνία μαζί του. Με αυτόν τον τρόπο, σε μια φάση έντονων συγκρούσεων του παιδιού, ο παιδαγωγός ως ένα εξωτερικό πρόσωπο, μπορεί να συμβάλλει στην ψυχική και διανοητική του υγεία. Αναλαμβάνει έναν εξισορροπητικό ρόλο στην επίλυση εξελικτικών συγκρούσεων και μπορεί σε ένα βαθμό να καλύψει συναισθηματικές ανάγκες, όταν το οικογενειακό περιβάλλον για κάποιους λόγους δεν μπορεί να ανταποκριθεί ικανοποιητικά. (Καψάλης, 2002 – Κοντοπούλου, 1996)

Γενικότερα, ο ρόλος του νηπιαγωγού σύμφωνα με τις Bredekamp & Copple (1999) είναι:

- ü Να σέβεται, να εκτιμάει και να αποδέχεται τα παιδιά.

- ü Να δημιουργεί θετική σχέση μαζί τους.

- ü Να λαμβάνει υπόψη ότι, παρά το γεγονός πως υπάρχουν ομοιότητες στα παιδιά της ίδιας ηλικίας, κάθε παιδί είναι διαφορετικό, επομένως δεν πρέπει να περιμένει ότι όλα τα παιδιά μπορούν να μάθουν με τον ίδιο τρόπο.

- Û Να παρατηρεί τα νήπια, ώστε να ενημερώνεται για τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητές τους, και να προγραμματίζει με βάση αυτά τις δραστηριότητες.
- Û Να διατηρεί στενή επαφή με τις οικογένειές τους, ώστε να ενημερώνεται για τη ζωή των παιδιών έξω από την τάξη.
- Û Να προσφέρει στα παιδιά ποικιλία εμπειριών, υλικών, ιδεών και σχέδια εκπαιδευτικής δράσης για εξερευνήσεις και ανακαλύψεις.
- Û Να τους προσφέρει ευκαιρίες ανάπτυξης σε τομείς που δεν είναι πολύ ικανά.
- Û Να τους προσφέρει την δυνατότητα να κάνουν επιλογές που έχουν νόημα για αυτά.
- Û Να αναγνωρίζει και να εκτιμάει το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και τη γλώσσα του κάθε παιδιού. Όταν οι προσδοκίες από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο του σπιτιού και του σχολείου βρίσκονται σε συμφωνία μεταξύ τους, η μάθηση διευκολύνεται, ενώ στην αντίθετη περίπτωση (π.χ. αν ένα κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο προωθεί την ανεξαρτησία και το άλλο την αλληλεξάρτηση και την συνεργασία) τα παιδιά είτε μπερδεύονται είτε επιλέγουν το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο με το οποίο ταυτίζονται και απορρίπτουν το άλλο.
- Û Να είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει τις ιδιαιτερότητες μεμονωμένων παιδιών.
- Û Να προωθεί τη συνεργασία των παιδιών.
- Û Να θέτει προβλήματα, να κάνει ερωτήσεις, σχόλια και προτάσεις που διεγείρουν τη σκέψη των παιδιών και τα βοηθούν να διευρύνουν τις γνώσεις τους.

- Û Να βοηθάει τα παιδιά να αντιλαμβάνονται τα όρια στην συμπεριφορά τους και στο σημείο που μπορούν να εμπλέκονται στην δημιουργία και την τήρηση κανόνων.
- Û Να βοηθάει τα παιδιά να αποκτήσουν αίσθηση ευθύνης.
- Û Να δημιουργεί συνθήκες, ώστε τα παιδιά να ακούν το ένα το άλλο και να κατανοούν τις ανάγκες και τα συναισθήματα των άλλων.
- Û Να βοηθάει τα παιδιά να ελέγχουν την επιθετικότητά τους, προσφέροντάς τους εναλλακτικές λύσεις μετάβασης από την επιθετικότητα στην επίλυση των συγκρούσεων, όπως η λεκτική έκφραση των αναγκών και των συναισθημάτων τους. (Ντολιοπούλου, 2002)

β. Το νηπιαγωγείο : Η πρώτη γνωριμία με την κοινωνία.

Η απομάκρυνση του παιδιού από το γνωστό οικογενειακό περιβάλλον και η είσοδος του στο νέο και άγνωστο κόσμο του νηπιαγωγείου είναι η πιο κρίσιμη καμπή στη ζωή του κάθε παιδιού. Σε μερικά, μάλιστα, ιδιαίτερος ευαίσθητα παιδιά, αυτήν η πρώτη επαφή μπορεί να δημιουργήσει ακόμα και ψυχικό κλονισμό αν δεν έχει προηγηθεί η κατάλληλη προετοιμασία από την οικογένεια. Το ίδιο συγκλονιστική είναι η στιγμή του αποχωρισμού και για τους γονείς, ιδιαίτερα για τις μητέρες που συνήθως είναι πιο κοντά στα παιδιά τους.

Σκοπός του νηπιαγωγείου είναι να αποτελέσει ένα ευχάριστο ξεκίνημα της εξωοικογενειακής και κοινωνικής εμπειρίας. Το νηπιαγωγείο προσφέρει στο παιδί την δυνατότητα να παίζει με άλλα παιδιά. Παίζοντας μαζί τους, μαθαίνει ότι υπάρχουν και άλλα παιδιά που έχουν παρορμήσεις και επιθυμίες ίδιες με τις δικές του, μαθαίνει να σέβεται και να δημιουργεί μαζί τους κοινωνικές σχέσεις.

Το νηπιαγωγείο προσφέρει εμπειρίες και δυνατότητες που στο σπίτι δεν έχει : να προμηθευτεί υλικά που στο σπίτι δεν υπάρχουν και να τα χρησιμοποιήσει ως παιχνίδια του, να κάνει κατασκευές με κύβους, να ζωγραφίζει με κιμωλία, με χρώματα κ.τ.λ. Με τόσα πράγματα το παιδί μπορεί να μάθει να αναπτύσσει την

περιέργεια του και την ανεξαρτησία του . Επιπλέον μαθαίνει, ότι μπορεί να ζήσει ήρεμο και χωρίς τη συνεχή παρουσία της μητέρας.

Η συγκέντρωση των παιδιών στο νηπιαγωγείο σε μια ομάδα δημιουργεί τις απαραίτητες προϋποθέσεις και αποτελεί συμπλήρωμα της οικογένειας σ' ένα σημαντικό τομέα. Το νηπιαγωγείο δίνει την δυνατότητα στο παιδί να αποκτήσει τις τόσο χρήσιμες για την ανθρώπινη συμβίωση, κοινωνικές εμπειρίες, που επηρεάζουν την αργότερα διαγωγή του και ως μεγάλο. Όσο περισσότερο πηγαίνει το παιδί στο νηπιαγωγείο , τόσο περισσότερα θα μάθει και ακόμα είχε ιδιαίτερα την δυνατότητα κοινωνικής επαφής με άλλα παιδιά. Το νηπιαγωγείο είναι ένα εργαστήριο λειτουργικής συναρμολόγησης πρώτης ύλης για την οργάνωση του ατόμου (Σ. Πανταζής, 1977).

Σε ένα από τα πιο γνωστά ερευνητικά προγράμματα για τις συνέπειες της γονεϊκής συμπεριφοράς στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών, η Diana Baumbrind ανέθεσε σε εκπαιδευμένους παρατηρητές να καταγράψουν την συμπεριφορά παιδιών στην διάρκεια συνηθισμένων δραστηριοτήτων ενός νηπιαγωγείου. Η όλη έρευνα κατέληξε στο γεγονός, ότι η συμπεριφορά των παιδιών , μπορούσε να συσχετιστεί με τις μεθόδους διαπαιδαγώγησης των γονιών τους.

Έτσι η Baumbrind διαπίστωσε ότι, κατά βάση, κάθε γονεϊκό στυλ συνδεόταν με ένα διαφορετικό σχήμα συμπεριφοράς του παιδιού στο νηπιαγωγείο:

- Τα παιδιά τυραννικών γονιών συνήθως δεν είχαν κοινωνικές ικανότητες στις συναναστροφές τους με άλλα παιδιά. Έτσι δεν είχαν κοινωνική επαφή και σπάνια έπαιρναν πρωτοβουλίες. Αυτά τα παιδιά χαρακτηρίζονταν από έλλειψη αυθορμητισμού και νοητικής περιέργειας.
- Τα παιδιά αυθεντικών γονιών έδειχναν να βασίζονται περισσότερο στον εαυτό τους, να έχουν μεγαλύτερο αυτοέλεγχο και επιθυμία εξερεύνησης, και σαφώς ήταν πιο ικανοποιημένα σε σχέση με τα παιδιά που μεγάλωναν με ανεκτικούς η τυραννικούς γονείς. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αυτοί οι αυθεντικοί γονείς εξηγούν στα παιδιά τους για ποιους λόγους τους ανταμείβουν η τα τιμωρούν. Έτσι το παιδί κατανοεί και αποδέχεται πιο εύκολα τους κοινωνικούς κανόνες.

- Τα παιδιά ανεκτικών γονιών είχαν την τάση να είναι σχετικά ανώριμα. Δυσκολεύονταν να ελέγξουν τις παρορμήσεις τους, να αναλάβουν την ευθύνη κοινωνικών πράξεων και να ενεργούν ανεξάρτητα, (M.S. Cole, 2001)

Η επιτυχία ή η αποτυχία της παιδαγωγικής εργασίας του νηπιαγωγείου εξαρτάται και από την συνεργασία μεταξύ γονέων και νηπιαγωγείου. Γι' αυτό είναι αναγκαίο τόσο οι γονείς να είναι ενήμεροι για τους στόχους αγωγής του νηπιαγωγείου Όσο και το νηπιαγωγείο να μαθαίνει από τους γονείς τι στόχους επιδιώκουν εκείνοι. Μια στενή συνεργασία μαζί τους είναι ωφέλιμη για το παιδί. Νιώθει ανασφάλεια όταν στο σπίτι του προδιαγράφουν άλλη διαγωγή απ' ότι του λένε στο νηπιαγωγείο. Πρέπει να υπάρχει επομένως μία κοινή γραμμή αγωγής , εφαρμοσμένη και από τους δυο για μια σωστή ισορροπία.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ε Μ Π Τ Ο

W ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ:

1. ΣΚΟΠΟΣ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Σκοπός της έρευνας είναι η άποψη των νηπιαγωγών για την συμβολή της οικογένειας στη διαμόρφωση προσωπικότητας του νηπίου.

Επιμέρους στόχοι:

- να διερευνηθούν οι παράγοντες που συμβάλλουν στην διαμόρφωση προσωπικότητας του νηπίου μέσα στην οικογένεια.
- να διερευνηθεί η επίδραση του παιχνιδιού στην διαμόρφωση προσωπικότητας του νηπίου.

2. ΔΕΙΓΜΑ

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 12 εκπαιδευτικούς προσχολικής ηλικίας. Είναι δείγμα τυχαίο.

Συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι είναι: 12 εκπαιδευτικοί (γυναίκες), 9 απόφοιτοι Πανεπιστημίου Νηπιαγωγών και 3 διετούς σχολής Νηπιαγωγών Αθηνών, από έξι διαθέσιμα νηπιαγωγεία του νομού Αττικής.

3. ΤΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το εργαλείο συλλογής στοιχείων είναι η συνέντευξη. Επελέγη η συνέντευξη, διότι επιτρέπει την σε βάθος μελέτη του θέματος, την πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία συνεντευκτή και ερωτώμενου, ενώ ταυτόχρονα δίνεται η ευκαιρία για παρατήρηση μη λεκτικών στοιχείων και διευκρινήσεις των απαντήσεων του ερωτώμενου. Για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων κατασκευάστηκε άξονας ερωτήσεων σύμφωνα με τους στόχους της έρευνας. (Φίλιας, 1997)

4. ΤΡΟΠΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Για την επεξεργασία των πληροφοριών της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική ανάλυση των δεδομένων. Οι ερωτήσεις επεξεργάζονται αναλυτικά και παρατίθενται όλες οι απόψεις που προέκυψαν απ' αυτές.

5. ΤΡΟΠΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο χώρο των εκπαιδευτικών. Η πρώτη επαφή με τα ερωτώμενα πρόσωπα έγινε μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας και τα ραντεβού μαζί τους κλειστήκανε πρωινές ώρες. Πριν την διεξαγωγή των συνεντεύξεων όλοι οι ερωτώμενοι ενημερώθηκαν για τον ακριβή σκοπό της έρευνας.

6. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Από την ερευνητική διαδικασία των συνεντεύξεων προέκυψαν τα εξής:

- **Ως προς τους παράγοντες μέσα στην οικογένεια (Βιολογικοί παράγοντες)**, και οι 12 εκπαιδευτικοί απάντησαν πως σαν αρχικός παράγοντας που επηρεάζει την διαμόρφωση προσωπικότητας του νηπίου, μέσα στην οικογένεια, είναι ο Βιολογικός παράγοντας (κληρονομικότητα). Πιο συγκεκριμένα, 4 εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι οι Βιολογικοί παράγοντες παίζουν πάρα πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του νηπίου, καθώς όλα τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας που έχει ένα παιδί τα έχει κληρονομήσει από τους γονείς του.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω απόψεις ήταν οι υπόλοιποι 8 εκπαιδευτικοί, όπου πίστευαν ότι, αν και η επιρροή των Βιολογικών παραγόντων μπορεί να είναι σημαντική για την προσωπικότητα του νηπίου, ωστόσο δεν μπορούν να λειτουργήσουν μόνοι τους, χωρίς την επίδραση του περιβάλλοντος, είναι αλληλένδετοι. Συγκεκριμένα, ανέφεραν ότι η κληρονομικότητα επιδρά σε πολύ μικρό βαθμό στην προσωπικότητα του νηπίου, περίπου 20%-30%, καθώς είναι σημαντικότερες οι επιδράσεις που ασκεί το οικογενειακό περιβάλλον μιας και είναι ο βασικός πυρήνας όπου το νήπιο αναπτύσσει την προσωπικότητά του. Η συμπεριφορά των γονιών και εν συνεχεία του νηπιαγωγείου μπορούν να επηρεαστούν ακόμη και να αλλάξουν σε σημαντικό βαθμό την κληρονομικότητα του παιδιού.

Περιβαλλοντικοί παράγοντες: Σαν καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης της προσωπικότητας του νηπίου, οι εκπαιδευτικοί απάντησαν τους περιβαλλοντικούς παράγοντες. Όλος ο αριθμός των εκπαιδευτικών που ρωτήθηκαν, απάντησε ότι το φυσικό περιβάλλον επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την προσωπικότητα του νηπίου. Διευκρίνισαν την διαφορετικότητα που υπάρχει, στην ανάπτυξη και την διαμόρφωση προσωπικότητας το νήπιο που μεγαλώνει σε επαρχιακή πόλη σε σχέση με αυτό που μεγαλώνει σε αστική περιοχή.

Αναλυτικότερα, η αστική περιοχή παρέχει περισσότερα ερεθίσματα για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του νηπίου, καθώς υπάρχουν περισσότεροι χώροι ψυχαγωγίας, ωστόσο δεν έρχεται σε επαφή με την φύση και δεν παίζει τόσο, όσο το παιδί που ζει στην επαρχία.

Επιπρόσθετα, οι 8 εκπαιδευτικοί από τους παραπάνω, αναφέρθηκαν και στο σημαντικό ρόλο που παίζουν οι κοινωνική ομάδες στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του νηπίου.

Υποστήριξαν λοιπόν, ότι η πρώτη και βασικότερη κοινωνική ομάδα όπου το άτομο αναπτύσσει και διαμορφώνει την προσωπικότητά του, είναι η οικογένεια. Στην οικογένεια το άτομο μαθαίνει, έχοντας ως πρότυπο τους γονείς του, πώς να συμπεριφέρεται, ποια συμπεριφορά θεωρείται σωστή και ποια όχι, να ακολουθεί κανόνες, και να επικοινωνεί με τους άλλους. Μέσα δηλαδή, από τις συνθήκες, τη δομή και τις σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί και επικρατούν στα μέλη της οικογένειας, επηρεάζεται η προσωπικότητα του νηπίου.

Σαν δεύτερη βασική κοινωνική ομάδα, μετά την οικογένεια, είναι το νηπιαγωγείο. Σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, το νήπιο μεταφέρει όλα τα βιώματα που έχει από την οικογένειά του, στο νηπιαγωγείο. Εκεί μαθαίνει να συναναστρέφεται με τους συνομηλίκους του, και να συνεργάζεται. Το παιδί, συνήθως μεταδίδει στην οικογένεια τα στοιχεία που παίρνει από το νηπιαγωγείο και το αντίθετο.

Συνεπώς, χρειάζεται σωστή και συνεργατική σχέση οικογένειας – νηπιαγωγείου για να διαμορφωθεί σωστά η προσωπικότητα του νηπίου.

Κοινωνιολογικοί παράγοντες: Ένας άλλος παράγοντας που αναφέρθηκε και θεωρήθηκε από τους ίδιους, επίσης πολύ σημαντικός ως προς την συμβολή του στην διαμόρφωση προσωπικότητας του νηπίου, μέσα στην οικογένεια, είναι ο κοινωνιολογικός παράγοντας.

Σχετικά με τους κοινωνιολογικούς παράγοντες, οι 9 εκπαιδευτικοί αναφέρθηκαν στο σημαντικό ρόλο που παίζει ο αριθμός των μελών μιας οικογένειας, δηλαδή αν ένα παιδί ανήκει σε πολυμελή ή ολιγομελή οικογένεια.

Συγκεκριμένα, και των 9 εκπαιδευτικών οι απόψεις έμοιαζαν και συμφωνούσαν ότι όσο μεγαλύτερη σε αριθμό είναι η οικογένεια, τόσο γρηγορότερα και καλύτερα το νήπιο την προσωπικότητά του.

Αναφέρθηκε λοιπόν, ότι τα νήπια που μεγαλώνουν σε πολυμελή οικογένεια βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με τα νήπια των ολιγομελών οικογενειών. Αναλυτικότερα, απαντήθηκε ότι τα νήπια των πολυμελών οικογενειών ωριμάζουν γρηγορότερα, είναι πιο υπεύθυνοι, πιο υπομονετικά, ξέρουν να συνεργάζονται και να μοιράζονται με τους ομηλικούς τους, έχουν γρηγορότερη γλωσσική και κοινωνική

ανάπτυξη, παίρνουν πιο πολλές πρωτοβουλίες και προσαρμόζονται πολύ πιο γρήγορα και εύκολα στο νηπιαγωγείο.

Αντίθετα, τα νήπια των oligομελών οικογενειών απαντήθηκε ότι είναι υπερπροστατευτικά διότι έχουν μεγαλύτερη προσοχή από τους γονείς, είναι καλομαθημένα, θέλουν όλα τα πράγματα δικά τους (ατομιστές), είναι πιο αυταρχικά και διστακτικά στο να παίρνουν πρωτοβουλίες στο νηπιαγωγείο.

Οι 3 εκπαιδευτικοί από τους 12, υποστήριξαν ότι δεν παίζει τόσο μεγάλο ρόλο ο αριθμός των μελών της οικογένειας αρκεί να υπάρχει μια σωστή συμπεριφορά των γονιών.

Επιπρόσθετα, στους κοινωνιολογικούς παράγοντες οι 12 εκπαιδευτικοί αναφέρθηκαν και στη σημασία της σειράς γέννησης των παιδιών μέσα στην οικογένεια.

Απαντήθηκε, ότι από την πολυετή πείρας τους, έχουν παρατηρήσει κάποια γενικά γνωρίσματα στην συμπεριφορά των γονιών, σχετικά με την σειρά γέννησης του κάθε παιδιού (χωρίς αυτό να είναι απόλυτο), με αποτέλεσμα να διακρίνουν κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα στο κάθε παιδί, ανάλογα με τη σειρά γέννησής του, μέσα στην οικογένεια.

Πιο συγκεκριμένα, οι 10 εκπαιδευτικοί ανέφεραν ότι διακρίνονται πολύ εύκολα στο χώρο του νηπιαγωγείου, σε ποια σειρά γέννησης βρίσκονται μέσα στην οικογένειά τους, τα νήπια. Τα πρωτότοκα παιδιά, συνήθως, είναι πιο ώριμα για την ηλικία τους, πιο υπεύθυνα, έχουν την τάση να προστατεύουν τα αδέρφια τους και έχουν ηγετικές τάσεις. Τα δευτερότοκα, χαρακτηρίστηκαν ως τα πιο «παραμελημένα» καθώς, ούτε έχουν την ίδια προσοχή που έχουν συνήθως τα πρωτότοκα, ούτε και την ίδια συμπεριφορά που έχουν τα τριτότοκα (χαϊδεμένα). Επίσης, τα δευτερότοκα, έχουν λιγότερες ευθύνες από τα πρωτότοκα και συνήθως έχουν σαν πρότυπο το μεγαλύτερό τους αδελφάκι. Τα τριτότοκα παιδιά είναι περισσότερο προσκολλημένα στη μητέρα τους, δεν αναλαμβάνουν πολλές πρωτοβουλίες, έχουν δυσκολίες στην προσαρμογή τους στο νηπιαγωγείο, είναι πιο ευαίσθητα και πολλές φορές οι γονείς του συμπεριφέρονται σαν «μωρά».

Ωστόσο, οι απόψεις 2 εκπαιδευτικών ήταν ότι οι γονείς αντιμετωπίζουν όλα τα παιδιά τους το ίδιο, ανεξάρτητα από την σειρά που γεννήθηκαν.

Σχετικά με το μοναχοπαιδί, όλες οι απόψεις των εκπαιδευτικών συγκλίνανε ότι πρόκειται για ένα παιδί που συνήθως παρουσιάζει προβληματική συμπεριφορά, θέλει να έχει την προσοχή όλων στραμμένη πάνω του, είναι εγωκεντρικό,

δυσκολεύεται να συνεργάζεται με τους ομηλικούς, να μοιράζεται τα παιχνίδια μαζί τους, και να κοινωνικοποιείται. Χαρακτηριστική είναι η φράση που ειπώθηκε από μια εκπαιδευτικό *«Το μοναχοπαίδι συμπεριφέρεται ως μικρομέγαλο»*.

Ακόμη, αναφέρθηκε, ότι επίσης σημαντικό ρόλο παίζει το μορφωτικό – κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο των γονιών.

Πιο συγκεκριμένα, οι 5 εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι βεβαίως το μορφωτικό – κοινωνικό επίπεδο επηρεάζει θετικά την προσωπικότητα του νηπίου. Ανέφεραν, ότι οι μορφωμένοι γονείς συμβάλλουν σημαντικά στην κοινωνική αλλά και τη γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών τους καθώς επικοινωνούν περισσότερο μαζί τους, χρησιμοποιούν καλύτερο λεξιλόγιο και εξηγούν στα παιδιά τους τυχόν απορίες που έχουν. Συνήθως, έχουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και οι γονείς περισσότερες απαιτήσεις από αυτά.

Αντίθετα, οι γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο παρουσιάζουν συχνά αυταρχικές τάσεις απέναντι στα παιδιά τους, δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία για αυτά που κάνουν στο νηπιαγωγείο, ώστε να μένουν πίσω ακόμη, δίνουν περισσότερες μονολεκτικές απαντήσεις στις ερωτήσεις τους.

Ακόμη, συμφώνησαν ότι σημαντικό ρόλο παίζει και το οικονομικό επίπεδο. Οι γονείς με καλό οικονομικό επίπεδο μπορούν να παρέχουν στα παιδιά τους περισσότερες ανέσεις (βιβλία κ.α.) και συνήθως τα ωθούν σε εξωσχολικές δραστηριότητες (μπαλέτο, μπάσκετ κ.ά.).

Αντιθέτως, όταν οι γονείς δεν βρίσκονται σε καλή οικονομική κατάσταση δεν μπορούν να προσφέρουν στα παιδιά τους όλα όσα τους είναι απαραίτητα. Έτσι, πολλές φορές αυτά είναι απομονωμένα, μαθαίνουν να είναι ολιγαρκή και να μοχθούν για να αποκτήσουν κάτι. Χαρακτηριστική ήταν η παρατήρηση μιας νηπιαγωγού *«Παρατηρώ ότι παιδιά που προέρχονται από φτωχές οικογένειες παρουσιάζουν εκδηλώσεις ζήλιας απέναντι σε άλλα παιδιά»*.

Οι υπόλοιποι 7 εκπαιδευτικοί πίστευαν, ότι το μορφωτικό – κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο των γονιών δεν επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την προσωπικότητα του νηπίου.

Ειδικότερα, οι 4 εκπαιδευτικοί από τους παραπάνω, υποστήριξαν, ότι δεν είναι τόσο σημαντικό το οικονομικό επίπεδο των γονιών, όσο το μορφωτικό και το κοινωνικό. Την άποψη αυτή στήριξαν στο γεγονός ότι δεν είναι λίγες οι φορές που νήπια που προέρχονται από εύπορες οικογένειες είναι αντιδραστικά, αρκετά επιθετικά και παρουσιάζουν ηγετικές τάσεις. Αυτό συνήθως συμβαίνει γιατί οι γονείς κοιτάζουν

να ικανοποιούν όλα τα «θέλω» και τις απαιτήσεις των παιδιών τους, με αποτέλεσμα να έχουν «χάσει το παιχνίδι» με τα παιδιά τους.

Ενώ, αντίθετα, οι υπόλοιποι 3 εκπαιδευτικοί, ανέφεραν ότι αυτό που δεν παίζει και τόσο σημαντικό ρόλο, στις μέρες μας ειδικά, είναι το μορφωτικό επίπεδο των γονιών. Συγκεκριμένα, ανέφεραν, ότι από τα τόσα χρόνια που εργάζονται, έχουν παρατηρήσει γονείς χαμηλού μορφωτικού επιπέδου με ιδιαίτερα έξυπνα παιδιά και το αντίθετο. Ενώ, επεσήμαναν ότι πλέον υπάρχει τόση επιρροή από τα Μ.Μ.Ε. (Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης), όπου οι γονείς μπορούν να μάθουν και να επηρεαστούν για το σωστό μέγλωμα των παιδιών τους.

Ψυχολογικοί παράγοντες: Ένας άλλος, σημαντικός και τελευταίος παράγοντας που αναφέρθηκε από τους νηπιαγωγούς ότι συμβάλλει στη διαμόρφωση προσωπικότητας του νηπίου είναι ο ψυχολογικός παράγοντας. Λέγοντας ψυχολογικό παράγοντα αναφέρθηκαν σε τύπους γονέων, σε θετικές και αρνητικές επιδράσεις γονιών καθώς και στο συναισθηματικό κλίμα που πρέπει να έχει μια οικογένεια.

Αναλυτικότερα, για τους τύπους γονέων (προσωπικότητα γονέων), απαντήθηκε από τους 5 εκπαιδευτικούς ότι οι γονείς πρέπει να είναι διαλλακτικοί, υπομονετικοί, να θέτουν όρια στα παιδιά τους, να είναι υπεύθυνοι και ανεκτικοί στο βαθμό που πρέπει, και να συζητούν με τα παιδιά τους, ενώ, οι υπόλοιποι 7 εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι δεν πρέπει να είναι ένας τύπος-πρότυπο γονέα, μιας και ο κάθε τύπος γονέα μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά του παιδιού και θετικά και αρνητικά. Χαρακτηριστική ήταν η φράση μιας νηπιαγωγού «*Το παιδί καθρεπτίζει την εικόνα της οικογένειάς του*». Το παιδί νηπιακής ηλικίας δεν γνωρίζει ακόμα τι είναι καλό ή κακό για το ίδιο. Ο γονιός είναι εκείνος που το κατευθύνει μέσα από τις πράξεις του περισσότερο (το παιδί μιμείται), και όχι τόσο με τα λόγια, για το τι είναι σωστό και τι όχι. Η οικογένεια πρέπει να έχει κάποια όρια-κανόνες, ώστε να μπορεί να τα «διδάξει» στο παιδί και να το παραδειγματίσει.

Όσον αφορά τις θετικές και αρνητικές επιδράσεις των γονέων, οι 12 εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι, παίζουν πολύ καθοριστικό ρόλο μέσα στην οικογένεια, διότι το παιδί «παίρνει» ότι του «δίνει» η οικογένειά του.

Πιο συγκεκριμένα, ανέφεραν ότι οι γονείς θα πρέπει να προσφέρουν αγάπη, φροντίδα, στοργή στα παιδιά τους, να ακούνε τις ανάγκες τους, να επιβραβεύουν και να ενισχύουν τη σωστή συμπεριφορά, ενώ, να τιμωρούν την άσχημη ώστε να

συμμορφώνονται. Ακόμη, πρόσθεσαν ότι δεν θα πρέπει να είναι υπερπροστατευτικοί αλλά να αναθέτουν πρωτοβουλίες στα παιδιά ώστε να γίνονται υπεύθυνα.

Επιπρόσθετα, οι απόψεις των 12 εκπαιδευτικών έτειναν να συγκλίνουν ότι η οικογένεια πρέπει να έχει συναισθηματικό κλίμα όπου να μπορεί να διαμορφωθεί μια υγιή προσωπικότητα. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να υπάρχει ένα ειρηνικό περιβάλλον, ψυχικά και συναισθηματικά ισορροπημένο και οι γονείς να μη μαλώνουν. Χαρακτηριστικές είναι οι παρατηρήσεις 3 εκπαιδευτικών όπου δήλωσαν ότι *«Τα παιδιά που προέρχονται από διαταραγμένο οικογενειακό περιβάλλον, δεν λένε τι νοιώθουν, αλλά το εκδηλώνουν με έντονη επιθετικότητα και υπερκινητικότητα»*. *«Παρατηρώ ότι είναι διαταραγμένα συναισθηματικά, ιδιαίτερα ανασφαλή και περισσότερο επιθετικά, όταν οι γονείς τους είναι διαζευγμένοι»* και η τελευταία εκπαιδευτικός ανέφερε *«Όταν οι γονείς μαλώνουν μεταξύ τους, επηρεάζουν τον ψυχισμό του παιδιού αρνητικά, με αποτέλεσμα να είναι φοβισμένα και θλιμμένα»*.

- Ως προς την επίδραση του παιχνιδιού, και οι 12 εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι το παιχνίδι παίζει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του νηπίου.

Πιο συγκεκριμένα, οι 4 εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι το νήπιο παίζει το κοινωνικό-ομαδικό παιχνίδι. Το παιχνίδι αυτό βοηθάει στην κοινωνικοποίηση του παιδιού, και αναπτύσσει την συνεργασία με τους ομηλικούς, γενικότερα τα παιδιά σε αυτήν την ηλικία παίζουν συμβολικά, μιμούνται ρόλους, καταστάσεις. Συγκεκριμένα τα κορίτσια παίζουν περισσότερο το συμβολικό παιχνίδι σε σχέση με τα αγόρια που προτιμούν το μοναχικό ή κοινωνικό.

Οι υπόλοιποι 8 εκπαιδευτικοί ανέφεραν ότι στην αρχή στο νηπιαγωγείο παίζουν το μοναχικό παιχνίδι, ενώ, αργότερα που το παιδί γνωρίζει τα άλλα παιδιά και αρχίζει και κοινωνικοποιείται, συμμετέχει σε ομάδες και έτσι αρχίζει να παίζει και το ομαδικό – κοινωνικό παιχνίδι. Ωστόσο, είχαν την ίδια άποψη με τους πιο πάνω εκπαιδευτικούς ότι στην ηλικία αυτή (3-6 ετών), επικρατεί το συμβολικό παιχνίδι όπου τα κορίτσια μιμούνται συνήθως τις μαμάδες καθώς ταΐζουν τα μωρά, ενώ, τα αγόρια δεν προτιμούν τόσο το συμβολικό παιχνίδι, όσο το μοναχικό ή κοινωνικό.

Οι εκπαιδευτικοί, αναφέρθηκαν επίσης στην επιρροή που ασκεί το οικογενειακό περιβάλλον στο παιχνίδι του παιδιού, συγκεκριμένα οι 7 εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι ασκεί μεγάλη επιρροή το οικογενειακό περιβάλλον και προσθέσανε ότι οι γονείς που ασχολούνται με το παιχνίδι των παιδιών τους, φαίνεται να έχουν

παιδιά να ενεργούν περισσότερο στα παιχνίδια με τους συνομηλίκους, δηλαδή, επιλέγουν να παίζουν περισσότερο ομαδικά παιχνίδια παρά μοναχικά.

Αντίθετες ήταν οι απόψεις των 4 εκπαιδευτικών, υποστηρίζοντας ότι στις μέρες μας, οι γονείς έχουν ελάχιστο χρόνο για να παίζουν με τα παιδιά, καταφεύγοντας σε άλλες λύσεις (DVD, τηλεόραση κ.α.), έχοντας ως αποτέλεσμα το φτωχό λεξιλόγιο των παιδιών. Σημαντική ήταν και η άποψη μιας εκπαιδευτικού η οποία υποστήριξε ότι *«Αν και οι γονείς έχουν ελάχιστο χρόνο, παίζουν με τα παιδιά τους και αυτό είναι κάτι πολύ σημαντικό, ωστόσο δεν επηρεάζουν το παιχνίδι των παιδιών γιατί τα παιδιά έχουν συμβολική σκέψη και τροποποιούν τα δεδομένα κατά τρόπο φανταστικό»*.

Επιπρόσθετα, οι εκπαιδευτικοί αναφέρθηκαν για το παιχνίδι σαν διαγνωστικό μέσο και υποστήριξαν οι 7 εκπαιδευτικοί ότι το παιχνίδι είναι ένα διαγνωστικό μέσο και ιδιαίτερα το ομαδικό παιχνίδι όπου μέσα από αυτό μπορεί εύκολα να διαγνωστεί η επιθετική, ηγετική συμπεριφορά, η υπερκινητικότητα, η δυσκολία στην συνεργασία με τους άλλους και εν συνεχεία να δουν οι εκπαιδευτικοί σε συνεργασία πάντα με τους γονείς, εάν υπάρχει κάποιο πρόβλημα στην οικογένεια.

Αντιθέτως, οι υπόλοιποι 5 εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι δεν είναι τόσο σημαντικό το παιχνίδι σαν διαγνωστικό μέσο, όσο είναι το παιδικό σχέδιο. Συγκεκριμένα, απάντησαν ότι από το παιδικό σχέδιο μπορεί να διαγνωστεί τυχόν πρόβλημα που αντιμετωπίζει η οικογένεια. Χαρακτηριστικά μια εκπαιδευτικός ανέφερε *«Τα χρώματα που επιλέγει το νήπιο, αν δηλαδή, διαλέγει για την ζωγραφιά του, συνεχώς, μαύρο, μωβ, γκρι υποδηλώνει κάποιο πρόβλημα, ή εάν μονίμως σχίζει το χαρτί που του δίνουν για να ζωγραφίσει δείχνει τάσεις επιθετικότητας»*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

1. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- Αναφορικά με τους παράγοντες μέσα στην οικογένεια, που συμβάλλουν στη διαμόρφωση προσωπικότητας του νηπίου, τόσο η Βιβλιογραφική μελέτη όσο και η έρευνα που διεξήχθη από εκπαιδευτικούς προσχολικής ηλικίας έδειξαν ότι είναι οι Βιολογικοί παράγοντες (κληρονομικότητα), οι περιβαλλοντολογικοί παράγοντες, οι κοινωνιολογικοί και οι ψυχολογικοί.

Αρχικά, με τους Βιολογικούς παράγοντες, τόσο η Βιβλιογραφική μελέτη όσο και η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών δείχνουν ότι η επιρροή των Βιολογικών παραγόντων αν και είναι πολύ σημαντική για την προσωπικότητα του νηπίου, δεν μπορούν να λειτουργήσουν μόνοι τους, χωρίς την επίδραση του περιβάλλοντος, είναι αλληλένδετοι.

Ωστόσο, υπήρξε και ένας μικρός αριθμός εκπαιδευτικών που υποστήριξαν ότι ο Βιολογικός παράγοντας (κληρονομικότητα) από μόνος του παίζει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση προσωπικότητας.

Όσον αφορά τους περιβαλλοντικούς παράγοντες, και της βιβλιογραφικής μελέτης και της έρευνας οι απόψεις συγκλίνουν. Πιο συγκεκριμένα, το φυσικό περιβάλλον επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την προσωπικότητα του νηπίου. Η διαμόρφωση προσωπικότητας μπορεί να επηρεαστεί και να διαφοροποιηθεί σημαντικά, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στο φυσικό περιβάλλον του νηπίου.

Αναφορικά με τις κοινωνικές ομάδες που επηρεάζουν το νήπιο, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών και η βιβλιογραφική μελέτη πιστεύουν ότι πρώτη και σημαντικότερη είναι η οικογένεια καθώς θεωρείται ο βασικός πυρήνας όπου το νήπιο αναπτύσσεται, και εν συνεχεία είναι το νηπιαγωγείο όπου είναι η πρώτη επαφή του νηπίου με την κοινωνία και η συναναστροφή με συνομηλίκους.

Συνεχίζοντας με τους κοινωνιολογικούς παράγοντες, η έρευνα που έγινε από εκπαιδευτικούς έδειξε ότι όταν η οικογένεια είναι πολυμελής, η προσωπικότητα του νηπίου αναπτύσσεται γρηγορότερα και καλύτερα. Αντιθέτως, στην βιβλιογραφική μελέτη υποστηρίχθηκε ότι όταν μια οικογένεια είναι ολιγομελής, ο γονεϊκός ρόλος έχει περισσότερη ένταση και όχι έκταση. Συγκεκριμένα, στην ολιγομελή οικογένεια

δίνεται περισσότερη έμφαση στην ατομική ανάπτυξη και στα προσωπικά επιτεύγματα, υπάρχει δυνατότητα για μεγαλύτερη αυτονομία και επικοινωνία, στοιχεία θετικά δηλαδή, που δεν υπάρχουν συνήθως, στις πολυμελής οικογένειες.

Σχετικά με την σειρά γέννησης και τη σημασία που έχει στην διαμόρφωση προσωπικότητας, τόσο η βιβλιογραφική μελέτη όσο και η έρευνα, αναφέρουν ότι, χωρίς να είναι απόλυτο, συνήθως διακρίνονται κάποια γενικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα στην προσωπικότητα του κάθε παιδιού, ανάλογα με την σειρά γέννησής του μέσα στην οικογένεια, ενώ, σχετικά με το πόσο σημαντικό ρόλο παίζει το μορφωτικό – κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο των γονιών στην προσωπικότητα του παιδιού, η βιβλιογραφική μελέτη έδειξε ότι έχει πολύ μεγάλη επιρροή το επίπεδο των γονιών και στους τρεις τομείς, δηλαδή, όσο πιο ψηλά τα επίπεδα τόσο καλύτερα. Αντιθέτως, η έρευνα έδειξε ότι μόνο ένας μικρός αριθμός εκπαιδευτικών συμφωνούσε με την παραπάνω μελέτη, καθώς στην πλειοψηφία των εκπαιδευτικών το ένα μέρος πίστευε ότι ναι μεν παίζουν σημαντικό ρόλο αλλά χωρίς να ισχύει το ίδιο και για το οικονομικό επίπεδο, ενώ το άλλο μέρος πίστευε ότι δεν ισχύει το ίδιο για το μορφωτικό επίπεδο.

Συγκεκριμένα ανέφεραν ότι υπάρχουν εύπορες οικογένειες με πολύ επιθετικά, αντιδραστικά παιδιά και γονείς χαμηλού επιπέδου με πολύ σωστό τρόπο μεγαλωμένα.

Τέλος, όσον αφορά τους ψυχολογικούς παράγοντες και συγκεκριμένα κατά πόσο επηρεάζει ο κάθε τύπος γονέα την προσωπικότητα του νηπίου, στην έρευνα που έγινε ένας μικρός αριθμός εκπαιδευτικών υποστήριξε ότι ο γονέας πρέπει να έχει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στην προσωπικότητά του, όπως υπομονετικός, διαλλακτικός, υπεύθυνος κ.α., για να βοηθήσει στη σωστή διαμόρφωση προσωπικότητας του παιδιού του, ενώ η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών και η βιβλιογραφική μελέτη έδειξαν ότι ανάλογα με τον τύπο που έχει ο κάθε γονιός μεταδίδει στο παιδί του κάποια θετικά και αρνητικά στοιχεία και ότι ο ιδανικός τύπος είναι αυτός του συναισθηματικού μέντορα, όπου δείχνει συναίσθηση στα συναισθήματα του παιδιού του.

Ακόμη, αναφέρθηκε τόσο από την έρευνα όσο και από την βιβλιογραφική μελέτη ότι οι γονείς λειτουργούν σαν πρότυπα για τα παιδιά τους, έτσι θα πρέπει να ελέγχουν την δική τους συμπεριφορά, και όταν παρατηρούν στα παιδιά τους, καλή συμπεριφορά να την ανταμοίβουν, ενώ αντίστοιχα να τιμωρούν την άσχημη.

Σχετικά με την επίδραση του συναισθηματικού κλίματος η βιβλιογραφική μελέτη ήταν σύμφωνη με τις απόψεις των εκπαιδευτικών, ότι η οικογένεια θα πρέπει να παρέχει ένα ψυχικά και συναισθηματικά ισορροπημένο κλίμα για την υγιή προσωπικότητα των μελών της.

- Αναφορικά με την επίδραση του παιχνιδιού στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του νηπίου, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών αλλά και η βιβλιογραφική μελέτη υποστήριξαν ότι το νήπιο αρχικά δέχεται την επιρροή του μοναχικού παιχνιδιού και στη συνέχεια που κοινωνικοποιείται, παίζει το κοινωνικό – ομαδικό παιχνίδι, ενώ αντιθέτως ένας μικρός αριθμός εκπαιδευτικών ανέφερε ότι το νήπιο επηρεάζεται πιο πολύ από το κοινωνικό – ομαδικό παιχνίδι όπου συναναστρέφεται με τους συνομηλίκους του. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξαν ότι τα παιδιά, που οι γονείς τους ασχολούνται με το παιχνίδι τους, είναι αυτά που τείνουν να παίζουν περισσότερο ομαδικά παιχνίδια.

Σχετικά με το αν το παιχνίδι είναι διαγνωστικό μέσο, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών και η βιβλιογραφική μελέτη έδειξαν ότι το παιχνίδι χρησιμοποιείται σαν διαγνωστικό μέσο, και ιδιαίτερα το ομαδικό παιχνίδι όπου μπορούν να διαγνωστούν ευκολότερα τυχόν προβλήματα.

Επιπρόσθετα, η βιβλιογραφική μελέτη τόνισε την συμβολή που έχουν τα υλικά που χρησιμοποιεί στο παιχνίδι, το νήπιο.

Αντίθετα, ένας μικρός αριθμός εκπαιδευτικών υποστήριξε ότι θεωρείται τόσο το παιχνίδι σαν θεραπευτικό μέσο, ότι το παιδικό σχέδιο.

2. Εισηγήσεις Προτάσεις

1. Να γίνονται σεμινάρια για βοήθεια (συμβουλευτική) στους γονείς. Όλοι οι γονείς θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να γίνουν καλύτεροι και να μεγαλώσουν πιο σωστά τα παιδιά τους, φτιάχνοντας μια γερή σχέση επικοινωνίας μεταξύ τους.
2. Να λειτουργούν συμβουλευτικές ομάδες γονέων, που με την βοήθεια ειδικών (κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων) να προσφέρουν διάλογο και αυτογνωσία, σε κάθε προσχολικό χώρο.

3. Να αυξηθούν τα κέντρα Μέριμνας οικογένειας και παιδιού και να πλαισιωθούν με ειδικού όλων των ειδικοτήτων που θα παρέχουν βοήθεια σε οικογένειες.
4. Μέσα στην οικογένεια οι γονείς θα πρέπει να δείχνουν σεβασμό στις ανάγκες του παιδιού. Είναι ανάγκη να υπάρχει επικοινωνία με το παιδί και αμοιβαία εμπιστοσύνη. Η οικογένεια είναι αυτή που θα περάσει μηνύματα στο παιδί για τις σχέσεις και την συμπεριφορά του και θα του δώσει τα πρώτα ερεθίσματα για να “χτίσει” σιγά-σιγά την προσωπικότητα του.
5. Ο Δήμος ή η κοινότητα μπορούν να φροντίσουν ώστε να γίνονται εκδηλώσεις όπου μπορεί να συμμετέχει κάθε οικογένεια. εκδηλώσεις πνευματικού και πολιτιστικού χαρακτήρα.
6. Η πολιτεία να φροντίζει για την δημιουργία παιδικών χαρών και χώρων όπου το παιδί θα μπορεί να παίζει ελεύθερα.
7. Σωστή συνεργασία γονέων-νηπιαγωγών. Κοινή γραμμή αγωγής-σωστή ισορροπία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βοσνιάδου Στέλλα, «*Εισαγωγή στην Ψυχολογία*», τόμος Α' (Βιολογικές, Αναπτυξιακές κα Συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις, Γνωστική Ψυχολογία), Gutenberg Αθήνα, 2001
- Βοσνιάδου Στέλλα, «*Εισαγωγή στην Ψυχολογία*», τόμος Β' (Κοινωνική και Κλινική Ψυχολογία), Gutenberg Αθήνα, 2002
- Γεωργάκας Παναγιώτης, «*Εξαρτήσεις*», Θεσσαλονίκη , 2002
- Δάρδανος Γεώργιος, «*Θεωρίες Προσωπικότητας*», Τυπωθήτω, Αθήνα , 1999
- Δάρδανος Γεώργιος, «*Το παιχνίδι*», Τυπωθήτω, Αθήνα , 2001
- Δημητρακόπουλος Κ. Δημήτρης «*Η εξέλιξη παιδιών δυσαρμονικών οικογενειών*», εκδόσεις Μπάμπη , Αθήνα 1996
- Ζαφείρης Γ. Αλέξανδρος, Ζαφείρη Α. Ελένη, Μουζακίτης Μ. Χρήστος , «*Οικογενειακή Θεραπεία*», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα , 1999
- Θέρμος Βασίλειος, «*Μαζί με τους γονείς*», εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1995
- Ιωαννίδης Δ.Ι., «*Παιδαγωγική Ψυχολογία*», εκδόσεις Κορφή, Αθήνα, 1996
- Καλούρη – Αντωνοπούλου, «*Παιδαγωγική Ψυχολογία*», εκδόσεις Έλλην, Αθήνα, 2000
- Καππάτου Αλεξάνδρα, «*Γνωρίστε το παιδί σας*», Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα , 1999

- Καψάλης Αχιλλέας, *«Παιδαγωγική και εκπαίδευση – Παιδαγωγική ψυχολογία»*, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α.Ε. , Αθήνα, 2002
- Κοντοπούλου Μελανθία, *«Η μετάβαση από το σπίτι στο σχολείο»*, εκδόσεις Προμηθεύς, Θεσσαλονίκη ,1996
- Κουγιουμτζάκης Ιωάννης, *«Αναπτυξιακή Ψυχολογία»*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1997
- Κούρος Ιωάννης, *«Ψυχολογικά Θέματα παιδιών και εφήβων»*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα , 1995
- Κωνσταντίνου Ι. Χαράλαμπος, *«Σχολική πραγματικότητα και κοινωνικοποίηση του μαθητή»*, Παιδαγωγική σειρά, Αθήνα ,2003
- Λυκιαρδοπούλου Κλαίρη, *«Ο οικογενειακός κύκλος»*, εκδόσεις Μέγας Σείριος ,Αθήνα , 1999
- Μαλικιώση – Λοΐζου Μ., *«Συμβουλευτική Ψυχολογία»*, τόμος 2, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα , 1999
- Μαντζιάφου – Κανελλοπούλου Μ., *«Η κοινωνική απομόνωση της σύγχρονης οικογένειας»*, Αθήνα , 1996
- Μιχαλίδη Πλούσια, *«Ψυχολογία της Ανάπτυξης»*, (Πανεπιστημιακές παραδόσεις), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2003.
- Μουζακίτης Χρήστος, *«Οικογενειακή θεραπεία»*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1999.
- Μουσούρου Π.Μ. *«Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας»*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1996.

- Μπακιρτζής Ν. Κωνσταντίνος, «*Επικοινωνία και Αγωγή*», Παιδαγωγική σειρά, Αθήνα, 2004.
- Νικολάου Σουζάνα, Λέκτορα Μαρία, «*Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*», (Πανεπιστημιακές παραδόσεις από το παιδαγωγικό τμήμα δημοτικής εκπαίδευσης) Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2003.
- Νικολάου – Παναγιώτου, «*Παιδική Ανάπτυξη*», εκδόσεις Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, Αθήνα, 1996
- Ντολιοπούλου Έλση, «*Σύγχρονες τάσεις της προσχολικής αγωγής*», Τυποθήτω, Αθήνα, 2002
- Πανταζής Χ. Σπύρος, «*Η παιδαγωγικοί και το παιχνίδι – Αντικείμενο στο χώρο του νηπιαγωγείου*», Παιδαγωγική σειρά, Αθήνα, 1997
- Παπαδόπουλος Ν. Ιωάννης, «*Ψυχολογία, Σύγχρονη πειραματική*», εκδόσεις Φυτράκης, Αθήνα, 2001
- Παρασκευόπουλος Ν. Ιωάννης, «*Εξελικτική Ψυχολογία*», Τόμος Ι, Αθήνα, 1985
- Παρασκευόπουλος Ν. Ιωάννης, «*Εξελικτική Ψυχολογία*», Τόμος Ι, Αθήνα, 1985
- Παρασκευόπουλος Ν. Ιωάννης, «*Κλινική Ψυχολογία*», Αθήνα, 1988
- Πianos, Χ. Κωνσταντίνος, «*Ψυχοκοινωνικές διαταραχές και αντιμετώπιση τους*», εκδόσεις Ελλην, Αθήνα, 1998
- Πιπερόπουλος Γιώργος, «*Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*», University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1990

- Σέρρη Λένα, *«Προσχολική μουσική αγωγή»* , Αθήνα, 1995
- Τάνταρος Σταύρος, *«Ανθρώπινη ανάπτυξη και οικογένεια»*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα ,2004
- Φιλιππίδου Μαρία, *«Σημειώσεις από διαγνωστικά και θεραπευτικά μέσα κοινωνικής εργασίας»*.
- Φράγκου Π. Χρ., *«Ψυχοπαιδαγωγική»* (Θέματα παιδαγωγικής Ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης), Παιδαγωγική Σειρά , Αθήνα, 1999
- Χασάπη Γ. Ιωάννα , *«Ψυχολογία της Προσωπικότητας»*, Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1980
- Χαραλαμπίδης, Ι. Βασίλης, *«Η ανάπτυξη της προσωπικότητας»*, Αθήνα, 1997
- Χουντουμάδη Αναστασία, *«Παιδιά και γονείς»*, Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα, 1996
- Χουρδάκη Μαρία, *«Ψυχολογία της Οικογένειας και εξελεγκτική Σχολική – Εφηβεία»*, Ελληνικά Γράμματα ,Αθήνα, 1995
- Cohen H. Dorothy – Virginia Stern με την Nancy Balaban, μετάφραση : Ευαγγέλου Δήμητρα, *«Παρατηρώντας και καταγράφοντας την συμπεριφορά των παιδιών»*, εισαγωγή – Επιμέλεια : Βοσνιαδου Στέλλα, Gutenberg Αθήνα, 2001
- Cole Michael – Shella R. μετάφραση Μαρία Σολμαν, *«Η ανάπτυξη των παιδιών»*, (Γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά την νηπιακή ηλικία), τόμος Β' Τυπωθήτω, Αθήνα , 2001

- Dunn Tudy, Δάρδανος Γεώργιος , *«Οι στενές προσωπικές σχέσεις των μικρών παιδιών»*, Τυπωθήτω, Αθήνα , 1999

- Guttman John, *«Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών»*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα , 2000

- Minuchin Salvador, Αναγνωστόπουλος Φώτιος, *«Οικογένειες και οικογενειακή θεραπεία»*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2000.

- Napier, Y. Augustus, *«Το ζευγάρι, ο εύθραυστος δεσμός»*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1997.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Dalley . I , «*Θεραπεία μέσω τεχνικής*» (η εικαστική παρέμβαση), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998

- Sutton Carole, «*Προβληματική συμπεριφορά παιδιών και έφηβων*», εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2000

- [http : // www.auth.gr/virualschool/1.2/Theory_research/Katsanouli-Tashogloy.html](http://www.auth.gr/virualschool/1.2/Theory_research/Katsanouli-Tashogloy.html)